

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Strateji Araşdırmalar Mərkəzi

Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: əsas istiqamətlər və imkanlar

Redaktorlar:

Dr. Cavid Vəliyev və Dr. Məsiğa Məhəmmədi

- 4494 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı - 2018

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Strateji Araşdırmalar Mərkəzi**

Layihənin rəhbəri:

Fərhad Məmmədov, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: əsas istiqamətlər və imkanlar. Bakı: 2018, 204 səh.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi əməkdaşlarının məqalələrindən ibarət bu topluda Azərbaycan Respublikası ilə qonşu İran İslam Respublikası arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin başlıca istiqamətləri və potensial imkanları nəzərdən keçirilir. Ayırı-ayrı sahələr üzrə ikitərəfli əməkdaşlığın vəziyyəti təhlil olunmaqla yanaşı, onun daha da genişləndirilməsi və inkişafı üçün təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

«COSTCO COMPANY» MMC
Nəşrin ölçüsü: 60x84 1/16
Fiziki çap vərəqi: 12.75
Tiraj: 1000

ISBN 978-9952-4540-8-6

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, 2018

Mündəricat

Azərbaycan-İran siyasi əlaqələrinin hazırkı durumu və perspektivləri (Məsiağa Məhəmmədi)	4
Azərbaycan-İran əməkdaşlığı regional təhlükəsizlik kontekstində (Fərhad Məmmədov)	16
Üçtərəfli və çoxtərəfli formatlarda Azərbaycan-İran əməkdaşlığı (Cavid Vəliyev)	26
Azərbaycan-İran iqtisadi əlaqələri: gerçəklik və imkanlar (Orxan Bağirov)	42
Azərbaycan ilə İran arasında nəqliyyat və tranzit sahəsində əməkdaşlıq (Mahir Hübətov)	54
Sanksiyalardan sonra enerji sahəsində Azərbaycan-İran əməkdaşlığı (Gülmira Rzayeva)	65
Xəzər dənizində Azərbaycan və İran üçün əməkdaşlıq imkanları (Azad Qəribov)	81
Mədəniyyət və turizm sahələrində Azərbaycan-İran əlaqələri (Məsiağa Məhəmmədi, Orxan Bağirov)	89

Azərbaycan-İran siyasi əlaqələrinin hazırkı durumu və perspektivləri

Məsiəğa Məhəmmədi¹

İran İslam Respublikası ilə münasibətlər müstəqil Azərbaycanın xarici siyasətində daim önəmli yer tutmuş, prioritet istiqamətlərdən birini təşkil etmişdir. Bu önəm, şübhəsiz, bir sıra tarixi-mədəni, geosiyasi və geoiqtisadi amillərlə şərtlənmişdir.

Ötən dövr ərzində iki ölkə arasında münasibətlər heç də həmişə hamar və birxətli səciyyə daşımasa da, hər iki dövlətin siyasi elitesində müştərək tarixi-mədəni irsə, ümumi mənafeələrə istinadla əlaqələrin mehriban qonşuluq və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq çərçivəsində qurulması və inkişafına əsaslanan baxış üstünlük təşkil etmişdir. Başqa sözlə, iki ölkə arasında münasibətlərin tarixində eniş-yoxuşlar, fərqli yanaşmalar, müəyyən soyuqluq və hətta gərginlik dövrləri olsa da, bütövlükdə siyasi, iqtisadi, mədəni və humanitar əlaqələr qarşılıqlı maraqlar əsasında inkişaf etmiş və genişlənmişdir.

Əlbəttə, bir sıra amillər ikitərəfli münasibətlərə davamlı təsir göstərmişdir. İki ölkənin siyasi sistemləri arasındakı fərqlər, onların xarici siyasət kursundakı müxtəlifliklər, Xəzər dənizinin hüquqi statusu kimi məsələlər zaman-zaman əlaqələri sınağa çəkmişdir. Üçüncü ölkə ilə əlaqələr, konkret desək, İranın Azərbaycan ərazilərinin 20%-ni işğal etmiş Ermənistanla, Azərbaycanın isə İsrailə əməkdaşlığı ikitərəfli münasibətlərə təsirsiz ötüşməmişdir. Hər iki tərəfdə haqqında çox danışılan müştərək mədəni-tarixi irs, nə qədər paradoksal görünсə də, bəzən ixtilaflara və fikir ayrılıqlarına səbəb olmuşdur. Lakin ümumən, qeyd olunduğu kimi, münasibətlərdə real siyasətə söykənən sağlam düşüncə üstünlük təşkil etmiş, qarşılıqlı maraqlara, bölgənin və bütövlükdə dünyanın taleyinə məsuliyyətli baxışa əsaslanan siyasi təfəkkür ikitərəfli əlaqələrin xarakterini müəyyənləşdirmişdir.

Bu siyasətin formalaşması və inkişafı Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1993-cü ilin iyun

ayında Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev İranla münasibətlərdə yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu. Başqa sözlə, qonşu ölkə ilə hələ onun Naxçıvanda çalışdığı dövrdə yaradılmış əməkdaşlıq modeli artıq bütün ölkə miqyasında gerçəkləşdirilməyə başladı. Həmin modelin əsasını ümumi maraqlara söykənən tərəfdaşlıq, qarşılıqlı hörmət, mövcud problemlərin açıq müzakirəsi təşkil edirdi.

Müstəqil Azərbaycanın prezidenti kimi fəaliyyətdə olduğu on il ərzində İranla bağlı bütün görüş və çıxışlarında Heydər Əliyev Azərbaycanın «böyük və qüdrətli dövlət» kimi İranın maraqlarını nəzərə aldığını, eyni zamanda İranın Azərbaycan dövlətinin seçiminə və inkişaf yoluna hörmətlə yanaşmalı olduğunu vurğulamış, tarixi-mədəni əlaqələrə, iki ölkə xalqlarını birləşdirən məqamlara istinad etmişdir. Məhz bu yanaşma bütün mübahisəli məsələlərə rəğmən, ikitərəfli münasibətlərin konstruktiv məcrada inkişafını təmin etmişdir.

Bu prosesdə 2002-ci il mayın 18-20-də Heydər Əliyevin İrana son rəsmi səfəri xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Səfər zamanı o, İran rəhbərliyinə daxil olan şəxslər, o cümlədən, ali dini lider ayətullah Əli Xameneyi ilə müfəssəl müzakirələr aparmışdır. Bu səfərin yekununda ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif sahələrini əhatə edən 20 sənəd imzalanmışdır. Müzakirələrin nəticəsi olaraq meydana çıxan başlıca sənəd isə “Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında müqavilə” oldu. 30 maddəlik bu müqaviləyə əsasən, İran Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı olaraq dəstəkləyirdi.

“Prezidentin (Heydər Əliyevin – M.M.) bu səfəri iki ölkə arasındakı bütün mübahisəli məsələləri, xüsusən Xəzərin statusu məsələsini həll etməsə də, Azərbaycan-İran münasibətlərindəki mövcud anlaşılmazlıqları aradan qaldırdı və gələcək konstruktiv əməkdaşlıq üçün zəmin yaratdı”.²

Heydər Əliyevin İran İslam Respublikasına son rəsmi səfərinin ikitərəfli münasibətlər tarixində xüsusi yer tutduğunu digər ekspertlər də vurğulamışlar: “Tarixi əhəmiyyət daşıyan bu səfər zamanı iki ölkə arasında münasibətlərə dair bütün məsələlər müzakirə edildi. Tərəflər bir-birini anlamaq və əməkdaşlığı dərinləşdirmək üçün cəhdlər etdilər. İki

¹ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin baş elmi işçisi, mesiaga.mehemmedi@sam.gov.az

² Əli Həsənov. Azərbaycanın geosiyaseti. Bakı, 2015, s. 369

ölkə arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında imzalanan müqavilə ilk böyük hüquqi sənəd idi. O, əlaqələri bütün sahələrdə tənzimləyirdi. İki ölkə arasında münasibətlərdə dönüş nöqtəsi olan və yeni mərhələnin başlanğıcını qoyan bu səfər zamanı ikitərəfli münasibətlərə, regional məsələlərə, beynəlxalq əlaqələrə, eyni zamanda iqtisadi, siyasi və digər sahələrə dair səmərəli müzakirələr keçirildi”.³

İranla münasibətlərin xüsusi xarakterini, onun aydın prinsiplər və sabit əsaslar üzərində qurulmasının vacibliyini yaxşı anlayan Heydər Əliyev bu sahədə iki ölkənin mənafeələrinə, eləcə də regionun təhlükəsizliyinə yönəlmiş dərin strategiya işləyib hazırladı. Bunu İranın bir sıra ekspertləri də təsdiq edir və Heydər Əliyev dönəminin sonlarına doğru iki tərəf arasında imzalanmış sənədlərin sayının 110-a çatdığını xüsusi vurğulayırlar.⁴

Bu strategiya Heydər Əliyevin müəllifi olduğu balanslı xarici siyasət xəttinin tərkib hissəsi idi və onun vəfatından sonra da uğurla davam etdirildi. Təsədüfi deyildir ki, İran İslam Respublikasına son rəsmi səfəri zamanı Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev iki ölkə arasında siyasi əlaqələrin səviyyəsindən məmnunluğunu ifadə edərək, demişdir: “Bizim əlaqələrimiz qədim tarix, mədəniyyət, ortaq din əsasında qurulub. Bu möhkəm təməl əsasında biz gözəl əməkdaşlıq qurmuşuq. Siyasi əlaqələrimiz yüksək səviyyədədir. Biz bütün beynəlxalq təşkilatlarda bir-birimizi dəstəkləyirik. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi əsasında həll olunması istiqamətində söylərinə görə İran İslam Respublikasına minnətdarlığımızı bildiririk. Bu mövqə beynəlxalq prinsiplərə, qanuna və ədalətə əsaslanır”.⁵

Qeyd edək ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilk çağlarında İran Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında rol almağa fəal cəhdlər göstərmişdir. İranın Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ilk vasitəçilik təşəbbüsü 1992-ci ilin fevral ayına təsadüf etmişdir. Həmin vaxt İranın xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayəti Bakıya, Yerevana və Qarabağ bölgəsinə səfərlər etmiş və tərəflər arasında atəşkəsin əldə olunmasına dair söylər göstərmişdi. Lakin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilərin Xocalı soyqırımını törətməsi bu söyləri heçə endirdi. İran tərəfinin özünün

3 Musa Qasımlı. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003). I hissə. Bakı, 2015, s. 605

4 هوشنگ شیخی. بررسی روابط ایران و جمهوری آذربایجان (فرصت ها و چالش ها) - <http://npps.ir/ArticlePreview.aspx?id=91664> (Huşang Şeyxi. İran-Azərbaycan Respublikası əlaqələrinin təhlili: fürsətlər və çağırışlar)

5 Azərbaycan və İran prezidentləri mətbuatla bəyanatlarla çıxış ediblər - <http://www.president.az/articles/23006>

də etiraf etdiyi kimi, beynəlxalq güclər onun vasitəçiliyinə maneçilik törətmislər.⁶

Bununla belə, İran daim münaqişənin ərazi bütövlüyü prinsipi əsasında dinc yolla həllinə tərəfdar çıxmışdır. Bu mövqə 2016-cı ilin aprelində cəbhə xəttində döyüşlər baş verdiyi zaman yüksək rütbəli İran rəsmiləri tərəfindən bir daha açıq şəkildə ifadə olunmuşdur. İranın ali dini lideri ayətullah Xameneyinin Qarabağı müsəlman torpağı adlandırması da həmin mövqeyin təzahürü sayıla bilər. Azərbaycan prezidenti də məhz bu mövqeyə görə İran İslam Respublikasına minnətdarlığını bildirmişdir.

Onu da qeyd edək ki, bəzi iddiaların əksinə olaraq, Azərbaycan tərəfi heç də Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilkin dövründə (1992-1994-cü illərdə) İran İslam Respublikasının işğala məruz qalmış, kütləvi qaçqın axını ilə üzləşmiş Azərbaycana göstərdiyi yardımları unutmamışdır. Bu barədə azərbaycanlı tədqiqatçıların əsərlərində kifayət qədər məlumata rast gəlmək olar. Professor Musa Qasımlının yazdığı kimi, “1993-cü il sentyabrın 6-da İran İslam Respublikasının Azərbaycan Respublikasına humanitar yardımı haqqında protokol imzalandı. İran tərəfi Ermənistanın təcavüzü nəticəsində qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmiş azərbaycanlılara etdiyi humanitar yardımı artırdı. Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin ilk günlərindən İranın “Həlal Ahmar” (Qırmızı Aypara) təşkilatı İmişli, Saatlı və Biləsuvar rayonlarında çadır şəhərcikləri qurmuşdu. Təşkilat həmin çadırlarda yaşayanları ərzaq və ilkin tələbat malları ilə təmin edirdi. Ayətulla Xomeyni adına “İmdad” təşkilatı da azərbaycanlı məcburi köçkünlərə yardım göstərirdi. İran 1993-cü ilin sentyabrında Azərbaycan Respublikasının cənubunda 55 min məcburi köçkün üçün 7 çadır düşərgəsi qurdu”.⁷ Bununla yanaşı, “İran tərəfi hərbi əməliyyatlarda yaralanmış Azərbaycan əsgər və zabitlərinin Tehran, Rəşt, Təbriz, Astara və s. şəhərlərdəki xəstəxanalarda müalicəsinə şərait yaratmışdır”.⁸

Bütün bunlar onu göstərir ki, Azərbaycan-İran münasibətlərinin konstruktiv ruhda inkişafı təkcə ikitərəfli əlaqələr baxımından deyil, regional kontekstdə də böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Mürəkkəb

6 مناقشه قره باغ و ۲۰ سال مذاکرات ناقرجام - <http://www.irna.ir/fa/News/82677408> (Qarabağ münaqişəsi və 20 illik nəticəsiz danışıqlar)

7 Musa Qasımlı. Göstərilən əsəri, s. 572

8 Sübhən Talibli. İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində Dağlıq Qarabağ problemi (1991-2005-ci illər). Bakı, 2016, s. 182-185

geosiyasi məkanda yerləşən iki ölkənin münasibətlərindən bölgənin cari və perspektiv durumu xeyli dərəcədə asılıdır. Məhz bu amil üzərində vurğu edən Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev 2017-ci ilin mart ayında Tehrana rəsmi səfəri zamanı demişdir: “İran-Azərbaycan əlaqələri təkcə xalqlarımız üçün deyil, bütün region üçün önəmlidir. Bizim yaxın əlaqələrimiz regionda sabitliyin möhkəmlənməsinə mühüm töhfədir”.⁹

Azərbaycan-İran münasibətlərinin hazırkı mərhələsi dedikdə, biz 2014-cü ildən sonrakı dövrü nəzərdə tuturuq. Həmin ərəfədə, xüsusən 2012-ci ildə və 2013-cü ilin birinci yarısında ikitərəfli əlaqələrdə nisbi gərginlik müşahidə olunurdu. Lakin 2013-cü ilin iyun ayında Həsən Ruhaninin prezident seçilməsi və az sonra yeni xarici siyasət kursunu elan etməsi Azərbaycan Respublikası ilə münasibətlərə də müsbət təsir göstərdi.

2014-cü il aprel 9-da Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev İrana rəsmi səfərə yollandı. İranlı siyasi müşahidəçilərin də qeyd etdiyi kimi, bu səfər iki ölkə arasındakı soyuqluq buzlarının əritdi, münasibətlərdə yeni səhifə açdı. Aparılan danışıqlar iki ölkənin münasibətlərində keyfiyyətə yeni mərhələnin başladığına güclü ümid yaradı. Həqiqətən də, “Qərbin İrana qarşı sanksiyalar tətbiq etdiyi çətin vaxtlarda belə, Azərbaycan ona obyektiv və mehriban qonşuluq münasibətini saxladı. Bakı geosiyasi vəziyyətin dəyişməsindən asılı olmayaraq müstəqil mövqeyini qorudu. Azərbaycanın təmkinli, tarixi ənənələri nəzərə almaqla yeritdiyi İran siyasəti olmasaydı, indi bu cür ümidverici vəziyyət yaranmazdı”.¹⁰

Qeyd olunan ümid həmin ilin noyabr ayında İran prezidenti Həsən Ruhaninin Azərbaycana rəsmi səfəri ilə daha da gücləndi. Səfər zamanı iqtisadi sahədə bir sıra sənədlərlə yanaşı, “Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında Birgə Bəyannamə” imzalanmışdır. Dövlətlərarası münasibətlər baxımından çox mühüm sənəd olan bu Bəyannamədə tərəflər öz ərazisində bir-birinin dövlət suverenliyi və ərazi bütövlüyü əleyhinə yönələn fəaliyyətə imkan verməyəcəklərini bir daha təsdiq etmişlər. 2014-cü il dekabrın 30-da Azərbaycan prezidenti həmin bəyannamənin təsdiqinə dair qanunu imzalamışdır.¹¹

9 Azərbaycan və İran prezidentlərinin mətbuat üçün bəyanatları - <http://www.president.az/articles/23031>

10 Azərbaycan-İran əlaqələri: regional və global kontekst. - <http://newtimes.az/az/reactions/conflicts/3188/>

11 Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında Birgə Bəyannamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. - <http://president.az/articles/14037> (14.12.2015)

Prezident İlham Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövrün ilk on ili İran üçün çətin beynəlxalq və regional şəraitə təsadüf etmişdir: ölkə dünya gücləri tərəfindən müxtəlif siyasi təzyiqlərə məruz qalmış, nüvə proqramı ilə əlaqədar ona qarşı ilbəl ağırlaşan çoxsaylı sanksiyalar tətbiq olunmuşdur. Lakin İlham Əliyev bir çox dövlətlərin İranı təcrid etmək səylərinə rəğmən, qonşu ölkə ilə əməkdaşlığı davam etdirmiş, onun nüvə enerjisindən dinc məqsədlərlə istifadə hüququnu dəstəkləmiş və bununla da Azərbaycanın müstəqil xarici siyasət yeritdiyini bir daha bütün dünyaya, o cümlədən, qonşu İran İslam Respublikasına nümayiş etdirmişdir.

Məsələn, 2007-ci ilin yanvarında “Fıqaro” qəzetinə verdiyi müsahibədə Azərbaycan prezidenti demişdir: “Biz heç vaxt elə bir addım atmırıq ki, qonşulara ziyan dəysin. İran qonşumuzdur və bizim çox yaxşı münasibətlərimiz var... Bizim hökumətlərarası sazişimiz var və orada qeyd edilir ki, ölkələrimizdə bir-birimizə qarşı heç bir addım atılmayacaqdır və ya bir-birimizə ziyan gətirəcək heç bir tədbir görülməyəcəkdir”.¹²

Təsadüfi deyil ki, İran prezidenti Həsən Ruhani Bakıya ilk rəsmi səfəri zamanı bu faktı xüsusi vurğulayaraq, demişdir: “Sanksiyalar dövründə qonşular bizi tək qoymadılar. Biz sanksiyalar dövründə bu dərsi öyrəndik ki, prioritet qonşularla münasibətdir. Ticarətdə və investisiya qoyuluşunda prioritet qonşulardır. Müştərək iqtisadi layihələrdə prioritet qonşulara məxsusdur”.¹³

Qeyd edək ki, münasibətlərin hazırkı mərhələsində tərəflər tamamilə məntiqi və əsaslı olaraq, iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə başlıca diqqət yetirirlər. Təsadüfi deyil ki, İran prezidentinin Bakıya səfəri çərçivəsində Azərbaycan-İran biznes forumu keçirilmiş və həmin forumda çıxış edən Azərbaycan prezidenti demişdir: “Biz çox istəyirik ki, iqtisadi əməkdaşlıq da siyasi əməkdaşlığın səviyyəsinə qalxsın”.¹⁴

İranın Qərblə münasibətlərindəki yumşalma, nüvə proqramı ətrafında müzakirələrin konstruktiv xarakter alması və son nəticədə 2015-ci ilin iyulunda İranla Altılıq ölkələri arasında razılaşma, nəhayət, 2016-cı ilin əvvəllərində İrana qarşı çeşidli sanksiyaların ləğvi də iki ölkə arasında siyasi və iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün münbit şərait yaratmışdır.

12 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Fransanın “Fıqaro” qəzetinə müsahibəsi /29.01.2007/ - <http://azertag.az/xeber/az-367250?device=Desktop>

13 <http://www.president.ir/fa/82439>

14 Azərbaycan-İran biznes forumunda İlham Əliyevin nitqi (13.11.2014) - <http://www.president.az/articles/13530>

2016-cı ilin fevralında İlham Əliyevin İrana növbəti səfəri ölkə başçılarının bu şəraitdən xalqların mənafeyi naminə maksimum yararlanmaq əzminin nümayişinə çevrilmişdir. Səfər zamanı müxtəlif sahələr üzrə əməkdaşlığa dair 11 mühüm sənəd imzalanmışdır¹⁵.

Bu sənədlər içərisində iki ölkənin dəmir yollarının birləşdirilməsi barədə əldə edilmiş razılaşma xüsusi qeyd olunmalıdır. Belə ki, bu, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin yaradılması baxımından həlledici əhəmiyyət kəsb edir. 2016-cı il aprel 20-də isə Azərbaycan və İran dəmiryollarının əlaqələndirilməsi haqqında Hökumətlərarası Çərçivə Sazişinə uyğun olaraq, Astara çayı üzərində dəmir yolu körpüsünün təməli qoyulmuşdur. Təməlqoyma mərasimində Azərbaycanla İran arasında iqtisadi, ticarət və humanitar sahələr üzrə Dövlət Komissiyasının həmsədrləri – Azərbaycanın iqtisadiyyat naziri Şahin Mustafayev və İranın rabitə və informasiya texnologiyaları naziri Mahmud Vaezi iştirak etmişlər. Mərasimin səhərişi günü Azərbaycan Prezidenti iki ölkə arasında dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafındakı xüsusi xidmətlərinə görə İran İslam Respublikasının rabitə və informasiya texnologiyaları naziri Mahmud Vaeziyə “Dostluq” ordenini təqdim etmişdir.¹⁶

2017-ci ilin mart ayında İlham Əliyev Tehrandə rəsmi səfərdə olarkən, bu məsələ ilə bağlı demişdir: “Bir il bundan əvvəl bu salonda mən qeyd etmişdim ki, 2016-cı ildə Azərbaycan öz dəmir yolunu Azərbaycan-İran sərhədinə qədər çəkəcək və biz buna nail olduq, bu, artıq reallıqdır. Hətta Astaraçay üzərində dəmir yolu körpüsü də tikilib istifadəyə verilib. Bu günlərdə birinci qatar artıq sərhədi yeni tikilmiş körpü vasitəsilə keçib. Birgə icra etdiyimiz Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi tarixi hadisədir. Bu layihə, eyni zamanda, regional əməkdaşlıq məsələlərinə mühüm töhfə verir”.¹⁷

Qeyd edək ki, məhz Azərbaycan prezidentinin 2014-cü ilin aprelində İrana səfəri nəticəsində uzun fasilədən sonra Azərbaycanla İran arasında iqtisadi, ticarət və humanitar sahələr üzrə Dövlət Komissiyasının fəaliyyəti bərpa olunmuş, həm Bakıda, həm də Tehrandə mütəmadi görüşlər

keçirilmişdir. Bu görüşlər qarşılıqlı investisiyalara, müştərək müəssisələrin yaradılmasına və ən başlıcası, iki ölkə arasında mal mübadiləsinin ciddi şəkildə artımına təkan vermişdir.

Son 4 ildə Azərbaycan və İran Prezidentləri 11 dəfə görüşüb, Azərbaycan və İran nümayəndə heyətləri 100-ə yaxın qarşılıqlı səfər həyata keçirib, 50-yə yaxın sənəd imzalanıb, Dövlət Komissiyasının 4 iclası təşkil olunub. Azərbaycanda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində 550-yə yaxın İran investisiyalı şirkət fəaliyyət göstərir və İran tərəfdən Azərbaycan iqtisadiyyatına ümumilikdə 2,7 milyard ABŞ dolları investisiya yatırılıb. Bununla belə, ölkəmizə investisiya qoyuluşu üçün geniş imkanlar var. Azərbaycan şirkətləri də İranda fəaliyyət göstərir. İran Azərbaycanın mühüm ticarət tərəfdaşlarından və 2016-cı ildə ölkələrimiz arasında ticarət dövriyyəsi 70 faizdən çox artıb.

Azərbaycan və İran arasında imzalanmış “Xudafərin” və “Qız Qalası”, eləcə də “Ordubad” və “Marazad” sazişləri hər iki tərəfdən qüvvəyə minib. “Şimal-Cənub” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin I mərhələsi yekunlaşmaq üzrədir. Artıq Azərbaycanda 8,3 kilometrlik dəmir yolu xətti və dəmir yolu körpüsü hazırdır. İranda 1,7 kilometr dəmir yolu xəttinin və terminalın tikintisi davam edir. Nəqliyyat dəhlizinin tərkib hissəsi olan Qəzvin-Rəşt dəmir yolu xətti üzrə işləri tamamlanıb. Ötən il 330 kilovolt Muğan (İmişli-Parsabad) elektrik xətti istismara verilib, elektrik satışı üzrə Çərçivə Sazişi imzalanıb. 2016-cı ildə Neftçala Sənaye Zonasında birgə avtomobil istehsalı zavodunun, 2017-ci ilin yanvarında isə Pirallahı Sənaye Parkında Azərbaycan-İran birgə layihəsi olan əczaçılıq zavodunun təməli qoyulub.

Bundan əlavə, Azərbaycan və İran arasında iqtisadi, nəqliyyat və turizm sahələrində əməkdaşlığın davamlı inkişafına töhfə verəcək Naxçıvan-Culfa-Təbriz-Tehran-Məşhəd dəmir yolu ilə sənişin qatırı işə düşüb. Bu yolla il ərzində 12 min sənişin daşınacaq. Yaxın vaxtlarda Urmiya-Qəbələ birbaşa hava reysi açılacaq.

2016-cı ildə iş adamlarının iştirakı ilə 15 biznes forum, işgüzar görüş və sərgilər keçirilib. Viza rejiminin sadələşdirilməsi nəticəsində 2017-ci ilin əvvəlindən başlayaraq İran vətəndaşları 3 gün ərzində elektron vizalar ala bilər.

2017-ci il üçün beynəlxalq yükdaşımalarda mübadilə edilən icazələrin sayının 10 minə çatdırılması barədə razılığa gəlinib. Bütün bunlar əlaqələrin

15 Prezident İlham Əliyevin İrana rəsmi səfəri və imzalanmış sənədlər ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafına etibarlı zəmin yaradır (25.02.2016) - <http://www.xalqgazeti.com/az/news/politics/68164>

16 İlham Əliyev İranın rabitə və informasiya texnologiyaları nazirinə “Dostluq” ordeni təqdim edib (21.04.2016) - <http://www.president.az/articles/19500>

17 Azərbaycan və İran prezidentləri mətbuata bəyanatlarla çıxış ediblər - <http://www.president.az/articles/23006>

inkışafı, iş adamları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır.

İranın regionları ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi imkanları müzakirə edilib, bu məqsədlə bir sıra ikitərəfli görüşlər keçirilib, Ərdəbil və Urmiyada biznes-forumlar təşkil edilib, AZPROMO, Sahibkarlar Təşkilatları Milli Konfederasiyası, Urmiya və Ərdəbilin Ticarət, Sənaye və Kənd Təsərrüfatı palataları arasında 4 anlaşma memorandumu imzalanıb. Biznes-forumların hər birində 400-dən çox iş adamının iştirak etməsi özəl sektorun əməkdaşlığın genişləndirilməsinə göstərdiyi maraqdan xəbər verir.

2016-cı il 23 fevral tarixində "Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İran İslam Respublikası Hökuməti arasında Araz çayı üzərində "Xudafərin" və "Qız qalası" hidroqovşaqlarının və su elektrik stansiyalarının tikintisinin davam etdirilməsi, istismarı, energetika və su ehtiyatlarından istifadə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş"i imzalanıb. "Xudafərin" və "Qız Qalası", eləcə də "Ordubad" və "Marazad" sazişləri hər iki tərəfdən qüvvəyə minib. Qeyd edək ki, bu sənədlər İran Parlamenti tərəfindən ən tez ratifikasiya olunmuş sənədlərdəndir.¹⁸

Azərbaycan-İran siyasi əlaqələrinin inkışafı baxımından Prezident Həsən Ruhaninin 2018-ci il martın 28-29-da ölkəmizə rəsmi səfəri xüsusilə əlamətdardır. Həmin səfər zamanı əməkdaşlığa dair 8 yeni sənəd imzalanmış, eləcə də iki ölkə başçısının iştirakı ilə Heydər Əliyev Mərkəzində Azərbaycan-İran biznes forumu keçirilmiş, həmçinin Neftçala Sənaye Məhəlləsində "Azərmaş" ASC və "İran Khodro" şirkəti tərəfindən birgə qurulmuş "Xəzər" avtomobil zavodunun açılışı olmuşdur.

Bu səfər zamanı imzalanmış sənədlər içərisində ikisi – "Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Neft Nazirliyi arasında Xəzər dənizində müvafiq blokların birgə işlənilməsi haqqında Anlaşma Memorandumu" və "Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında İran İslam Respublikası ərazisində Astara-Rəşt dəmir yolu hissəsinin tikintisinin maliyyələşdirilməsi haqqında Saziş" xüsusi qeyd olunmalıdır, belə ki, onlar Azərbaycan-İran münasibətlərində siyasi etimadın səviyyəsini və qarşılıqlı maraqlar əsasında səmərəli əməkdaşlığın miqyasını göstərmək baxımından misilsizdir.

Təsadüfi deyil ki, sənədlərin imzalanması mərasimindən sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev mətbuata bəyanatında bu məqamı vurğulayaraq, demişdir: "Bu gün bir çox sənədlər imzalanmışdır, onların arasında iki sənədi xüsusilə qeyd etmək istərdim. Bunlar Xəzər dənizində birgə işləməyimizlə və Astara-Rəşt dəmir yolunun tikintisi ilə bağlı olan sənədlərdir. Bu sənədlər tarixi əhəmiyyət daşıyır. Çünki bu sənədlərin reallaşması nəticəsində həm Xəzər dənizində, həm nəqliyyat sahəsində bizim əməkdaşlığımız daha da yüksək pilləyə qalxacaq və eyni zamanda, bu, regional əməkdaşlığa da çox müsbət təsir göstərəcəkdir".¹⁹

İran prezidenti də bu fikri dəstəkləyərək, bildirmişdir: "Möhtərəm Azərbaycan Prezidentinin qeyd etdiyi kimi, bu gün imzalanan sənədlər tarixi sənədlərdir. İki xalqın mənafeyinə, bütün bölgənin və eləcə də bütün dünyanın xeyrinə ola biləcək sənədlərdir".²⁰

Belə bir cəhət də vurğulanmalıdır ki, İran Azərbaycanla əlaqələrin genişlənməsinə təkcə ikitərəfli münasibətlər baxımından deyil, həm də geniş bir regionla əlaqələrin inkışafı baxımından əhəmiyyət verir. İranın Azərbaycandakı səfiri Cavad Cahangirzadənin açıqlamasında deyildiyi kimi, "Azərbaycan İran üçün regionun 170 milyon nəfərlik bazarına giriş qapısıdır".²¹

Hazırkı mürəkkəb beynəlxalq və regional situasiyada iki ölkə rəhbərliyi çoxtərəfli formatda da əməkdaşlığa xüsusi önəm verirlər. Bu baxımdan artıq 4 dəfə keçirilmiş Azərbaycan-İran-Türkiyə xarici işlər nazirlərinin görüşlərini qeyd etmək lazımdır. 2016-cı ilin aprel ayında isə Bakıda Azərbaycan, İran və Rusiya XİN rəhbərlərinin analoji görüşü keçirilmişdir. Həmin görüş üç ölkə rəhbərlərinin sammitinə bir növ hazırlıq səciyyəsi daşmış və 2016-cı il avqustun 7-də Azərbaycan-İran-Rusiya üçtərəfli zirvə görüşü baş tutmuşdur. Əliyev-Ruhani-Putin görüşü təkcə Cənub-Şimal nəqliyyat dəhlizinin reallaşması baxımından deyil, bütövlükdə regionun taleyi baxımından ciddi hadisəyə çevrilmiş və bütün dünyanın diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu formatda əməkdaşlıq "əhəmiyyətli perspektivə malikdir. Regionun energetikası onilliklər ərzində Avropanın

19 Azərbaycan və İran prezidentləri mətbuata bəyanatlarla çıxış ediblər - https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_ve_Iran_prezidentleri_metbuata_beyanatlarla_chixis_edibler_VIDEO-1147871

20 Yəni orada

21 <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/06/24/1520199/>

18 <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=116848>

və çox güman ki, Cənubi Asiyanın enerji təhlükəsizliyinin əsas meyarı olacaqdır. Şimal-Cənub layihəsi, xüsusən onu hər iki istiqamətdə bərabər şəkildə yükləmək mümkün olarsa, gələcəkdə Süveyş kanalının qurudakı rəqibi ola bilər. Ticarət və xidmətlərin liberallaşdırılması, xarici iqtisadi rejimlərin və tariflərin, reqlament və standartların, intellektual mülkiyyət hüquqlarının uyğunlaşdırılması sahəsində böyük, kəşf olunmamış potensial gizlənmişdir. Əsas odur ki, Xəzəryanı əməkdaşlıq vektorunun möhkəmləndirilməsi üçün siyasi iradə gələcəkdə də qorunub saxlansın”.²² Bu siyasi iradə isə ortadadır: 2017-ci ilin noyabrında ikinci belə görüş Tehrandə keçirilmişdir.

Hazırda Azərbaycan-İran münasibətləri öz tarixinin yeni, ən dinamik və ən sürətli inkişaf mərhələsini yaşamaqdadır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan-İran əlaqələrinin hazırkı səviyyəsini xarakterizə edən prezident İlham Əliyev demişdir: “Görürük ki, bizim aramızda çox böyük qarşılıqlı anlaşıma var. Biz münasibətləri bu qarşılıqlı anlaşıma əsasında qururuq. Çox şadam ki, son illər ərzində İran-Azərbaycan əlaqələri çox sürətlə inkişaf edir. Tarixdə, 25 illik tariximizdə bu dövr sürətli, bəlkə də ən sürətli inkişaf dövrüdür”.²³

Bu durum münasibətlərin perspektivləri barədə nikbin düşünməyə əsas verir. Azərbaycan prezidentinin xarici siyasət məsələləri üzrə köməkçisi Novruz Məmmədovun qeyd etdiyi kimi, “müasir tarixi dövrdə dövlətin xarici siyasətinin hansı prinsiplər üzərində qurulması, bir çox mənalarda onun (dövlətin) mahiyyətini ifadə edir. Azərbaycanın İran siyasətində hər şeydən əvvəl bu məqamın nəzərə alındığı qəbul edilməlidir. Yəni dövlətimizin sülhpərvərliyi İranla olan əlaqələrin daha da inkişaf edəcəyinə təminat verir. Buna görə də, İran amili Azərbaycan üçün həmişə önəmli olacaqdır. Qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsində beynəlxalq hüquq normalarına tam əməl etməklə, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaqla böyük uğurlar əldə etmək mümkündür”.²⁴

Beləliklə, müəyyən siyasi-təhlükəsizlik, iqtisadi və mədəni-tarixi amillər Azərbaycan-İran münasibətlərinin genişlənməsini zəruri edir.

Münasibətlərin hazırkı mərhələsi Həsən Ruhaninin hakimiyyətə gəlişindən sonra elan etdiyi xarici siyasət xətti – qonşularla münasibətlərin prioritet olması və “uduş-uduş” prinsipi – eləcə də, nüvə danışıqlarında əldə olunan razılaşmadan sonra İranın dünyaya “açılması” kimi amillərin təsiri ilə formalaşmışdır. Bu mərhələdə, əsaslı olaraq, iqtisadi münasibətlərə xüsusi üstünlük verilir və ənənəvi sahələrlə yanaşı, yeni sferalar da əməkdaşlıq dairəsinə daxil edilir. Xüsusən özəl sektorun və ayrı-ayrı regionların birbaşa iqtisadi əməkdaşlığa qoşulması bu mərhələnin özünəməxsusluğunu şərtləndirir.

Bununla belə, iki ölkə arasında müxtəlif istiqamətlər üzrə əməkdaşlığın geniş potensial imkanları vardır ki, onlardan bəzilərini aşağıda qeyd edirik:

- Cənubi Qafqaz və Orta Şərqdə təhlükəsizliyin daha da möhkəmləndirilməsi üçün birgə səylərin artırılması;
- terrorçuluğa və dini radikalizmə qarşı səmərəli mübarizənin təşkili;
- islam həmrəyliyi gücləndirilməsi və islamofobiya qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq;
- beynəlxalq təşkilatlarda daha sıx əməkdaşlıq və uzlaşdırılmış fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- üç, dörd, beş tərəfli formatlarda regional və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi;
- İrandan Avropaya, Fars körfəzindən Qara dənizə çıxış üçün Azərbaycanın coğrafi və infrastruktur imkanlarından daha geniş istifadə olunması;
- Xəzər dənizində təhlükəsizlik, enerji, ekologiya sahələrində birgə fəaliyyətin təşkili;
- Şimal-Cənub istiqaməti ilə yanaşı, Şərq-Qərb vektorunda da əməkdaşlıq imkanlarından istifadə;
- mövcud potensialdan qat-qat aşağı səviyyədə olan ticarət dövriyyəsinin artırılması;
- sərhədboyu bölgələrdə azad ticarət zonalarının yaradılması;
- özəl sektorun daha geniş şəkildə cəlb olunması ilə qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının artırılması.

22 Виктор Катона. Рождение «каспийской тройки»? - http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rozhdenie-kaspiyskoy-troyki-/?phrase_id=235111

23 Azərbaycan və İran prezidentlərinin geniş tərkibdə görüşü olub /07.08.2016/ - <http://www.president.az/articles/20763>

24 Novruz Məmmədov. Xarici siyasət: reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı, 2013, s. 120-121

Azərbaycan-İran əməkdaşlığı regional təhlükəsizlik kontekstində

Fərhad Məmmədov²⁵

Giriş

1991-ci ildə Cənubi Qafqazın üç ölkəsi – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan müstəqilliyini əldə etdi. Onların müstəqilliklərinin ilk illəri dövlətlərarası münacişələr, parçalanma, dağıdıcı iqtisadi böhran, qaçqın və məcburi köçkün axını ilə müşayiət olundu. Belə bir şəraitdə bu ölkələr fərqli prioritetlər, trayektoriyalar və mexanizmlərlə xarici siyasət yürütməyə başladılar. Regionun hər üç ölkəsi müxtəlif hərbi-siyasi bloklara, iqtisadi və gömrük ittifaqlarına integrasiya etmək, yaxud bu bloklara qoşulmaqdan imtina edib qarşılıqlı faydalı ikitərəfli münasibətlər qurmaqla, fərqli davranış meylləri nümayiş etdirdi. Hazırda 186 min km² ərazisi və 16 milyon əhalisi ilə Avrasiya materikinə mərkəzində yerləşən Cənubi Qafqaz siyasi və iqtisadi cəhətdən vahid integrasiya olunmuş məkan sayılmayacaq qədər çox bölünmüş vəziyyətdədir. Gürcüstan Avro-Atlantik məkanının hərbi-siyasi və iqtisadi institutlarına integrasiyaya can atmağa davam etmiş, Ermənistan KTMT, Avrasiya İqtisadi İttifaqı və Gömrük İttifaqına qoşulmağa məcbur qalmış, Azərbaycan isə yaxın qonşularla və geosiyasi mərkəzlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq siyasəti aparmaqla, heç bir hərbi-siyasi və gömrük ittifaqına üzv olmamış, ikitərəfli münasibətlərə üstünlük vermişdir.

Cənubi Qafqaz regionunun birbaşa qonşuları və imperiya keçmişinə malik Rusiya, İran və Türkiyə tarixən bir-birinə əsas rəqiblər kimi müxtəlif dövrlərdə həmin imperiyaların bir parçası olmuş bu regiondan qanlı döyüşlər və rəqabət meydanı kimi istifadə etmişlər. Hər üç ölkə hələ də regionun təhlükəsizlik arxitekturasında birbaşa və ya dolaylı rol oynamaqdadır. Müasir dövrdə də region üzərində gedən rəqabət və nüfuz uğrunda mübarizədə həmin post-imperial travmalar və tarixi kontekstlərdən sui-istifadə edilməsi bəzi hallarda müşahidə olunur. Qonşulararası

münasibətlərə tarixi rəqabət və müharibələr aspektindən baxılması hələ də regiondakı problemlərin həlli və tam hüquqlu siyasətlərin həyata keçirilməsi üçün konstruktiv yanaşmalar qarşısında əsas maneə olaraq qalmaqdadır. Digər tərəfdən, regionun hazırkı məsələlərinə birtərəfli tarixi aspektdən yanaşma və baxışlar müasir reallıqları, habelə regionda maraqları güclü ölkələrin mövqeləri ilə heç də həmişə üst-üstə düşməyən müstəqil dövlətlərin varlığını nəzərdən qadırır.

Regionun birbaşa qonşuları sabitlik, regional güc mübarizəsi və milli suverenliyin saxlanması arasındakı həssas balans qorumağa səy göstərir. Bununla yanaşı, hər qonşunun regiondan öz gözləntiləri vardır. Bu gözləntilər özünəməxsus “qırmızı xətlər” müəyyənləşməsi ilə nəticələnmişdir və bu xətlərin keçilməsi yeni konfliktlərə, habelə mövcud münacişələrin şiddətlənməsinə yol açar bilər. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın siyasəti regional təhlükəsizliyin aşağıdakı problemlərinin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir: Azərbaycan, ilk növbədə, global güclərlə yanaşı, Rusiya, Türkiyə və İran kimi regional güclərin də Avrasiyanın “ürəyində” (“heartland”-ində) toqquşmasının qarşısını almağa çalışır. Azərbaycan istəyir ki, bu regional güclər bütün bölgəni döyüş meydanına çevirə biləcək aqressiv qarşudurma yolu ilə deyil, dinc rəqabət vasitələri ilə yaxşı münasibətlər və səmərəli əməkdaşlıq qursunlar.²⁶ Həqiqətən, region əhalisinin bu güclər arasındakı qarşudurmalarla bağlı faciəli xatirələri vardır.

Tarixi və coğrafi səbəblərdən Rusiya, Türkiyə və İran regionun bir hissəsi sayılmağına baxmayaraq, onların heç biri Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsi ilə uzun sərhədlərə malik deyil (Naxçıvan Muxtar Respublikasının Türkiyə ilə 16 kilometrlik sərhədi istisna təşkil edir, belə ki, Naxçıvan da öz növbəsində Azərbaycanın əsas ərazisi ilə quru əlaqəsinə malik deyil). Bu səbəbdən qonşu regional güclər regionun hər üç ölkəsi ilə hərtərəfli siyasət yürüdə bilmək üçün üçüncü ölkənin ərazisindən istifadə etməlidir ki, bu da qarşılıqlı asılılıq vəziyyətinin yaranmasına səbəb olur, yaxud regionda hər hansı layihənin həyata keçirilməsi üçün bölgənin üç ölkəsindən ən azı ikisinin əməkdaşlığını vacib şərt kimi ortalığa çıxarır.

Bundan əlavə, ölkələrarası münasibətlərin xarakterini nəzərdən keçirərkən, aşağıdakı mənzərəni görürük:

25 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru, mfarxad@yahoo.com

26 Farhad Mammadov, Can Central Asia Be a Broker for the Syria Conflict?, April 12, 2017, <http://nationalinterest.org/feature/can-central-asia-be-broker-the-syria-conflict-146206>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

Central Asia Be a Broker for the Syria Conflict?, April 12, 2017, <http://nationalinterest.org/feature/can-central-asia-be-broker-the-syria-conflict-146206>

PREZİDENT KİTABXANASI

Rusiya (+2) = Ermənistan (+1, müttəfiq) + Azərbaycan (+1, strateji tərəfdaş) - Gürcüstan (-1, münasibətlər mövcud deyil);

Türkiyə (+2) = Azərbaycan (+1, strateji və demək olar, müttəfiq münasibətləri) + Gürcüstan (+1, strateji tərəfdaş) - Ermənistan (-1, münasibətlər mövcud deyil);

İran (+3) - regionun hər üç ölkəsi ilə iqtisadi və siyasi əlaqələrə malikdir.

İranın Cənubi Qafqaz ölkələri ilə münasibətləri daha ideal və üstün görünsə də, onun regionda hələ də heç bir ittifaqı, hərbi bazası və ya strateji münasibətləri mövcud deyildir.

Münasibətlərin bu mənzərəsi Cənubi Qafqaz ölkələrinin iqtisadi potensialı və nisbi imkanları ilə bağlı əhəmiyyətli bir məqamı nəzərdən qaçırır. Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən mühüm ölkəsi, regional integrasiyanın, strateji tranzit xətlərinin, enerji infrastrukturunu və iqtisadi fəaliyyətlərin əsas mərkəzidir. Enerji qiymətlərinin düşməsi fonunda yaşanmış müəyyən iqtisadi çətinliklərdən sonra belə, Azərbaycan regiondakı iqtisadi üstünlüyünü saxlamaqda davam edir. 2016-cı ildə Azərbaycanın ÜDM-i 37,556 milyard, Gürcüstanın ÜDM-i 14,222 milyard, Ermənistanın ÜDM-i isə 10,449 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir.²⁷ Başqa sözlə, Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının təxminən 60%-i Azərbaycanda cəmləşmişdir.

Regional əməkdaşlıq

Azərbaycan müxtəlif regional formatların inkişaf etdirilməsində aktiv fəaliyyət göstərməkdədir. Azərbaycan öz regional siyasətində Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə, Azərbaycan-Türkmənistan-Türkiyə və Azərbaycan-İran-Türkiyə kimi üçtərəfli əməkdaşlıq formatlarını gerçəkləşdirmişdir.²⁸ Digər bir əhəmiyyətli format isə Azərbaycan-Rusiya-İran formatıdır. 2016-cı ildə Bakıda bu üç ölkənin nazirləri və prezidentlərinin görüşləri keçirilmişdir. Transregional nəqliyyat marşrutlarının inkişafı bütün bu

formatların nüvəsini təşkil edir.²⁹ Azərbaycan artıq İranın Qəzvin-Rəşt-Astara dəmiryolu şəbəkəsinə qoşulmaq məqsədilə İranla cənub sərhədlərinə dəmiryolu xətti çəkmiş və İranı Rəşt-Astara dəmiryolunun çəkilməsi üçün 500 milyon ABŞ dolları dəyərində kreditlə təmin etmişdir.³⁰ Şimal-Cənub xətti ilə bağlı dəyişikliklər Azərbaycan, İran, ümumilikdə Avrasiya materiki və global ticarət üçün eyni dərəcədə əhəmiyyətli olacaqdır. 2016-cı il aprel 9-da Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan həm Şərq-Qərb, həm də Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri üzrə aktiv fəaliyyət göstərməkdədir ki, bu da Azərbaycanı bir sıra regionlararası tranzit marşrutlarının mühüm strateji nöqtəsinə çevirəcəkdir.

Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan-İran əməkdaşlığının yeni və perspektivli istiqaməti məhz nəqliyyatdır. Tarixən ölkələrimiz daim əsas Şərq-Qərb nəqliyyat arteriyaları üzərində yerləşmişdir. Avrasiya materikində Çin "Bir kəmə, bir yol" təşəbbüsünü həyata keçirməkdədir ki, bu təşəbbüsün cənub marşrutu bizim regiondan keçir. İran və Azərbaycan təşəbbüsə tranzit ölkələr kimi aktiv iştirak edir, eyni zamanda, dəmiryolları şəbəkəsi vasitəsilə öz ixrac potensiallarını artırmaq məqsədi güdürlər. 2015-ci il Şərqi Asiya bazarlarını Avropa ilə birləşdirən avtomobil və dəmiryolu şəbəkəsi olan "Bir kəmə, bir yol" tranzit dəhlizinin Cənubi Qafqaz üzərindən yaradılması istiqamətində əhəmiyyətli dəyişikliklərlə müşayiət olunmuşdur. Çindən Avropaya ilk yük qatarı 2015-ci il avqust ayının 3-də Bakı Beynəlxalq Dəniz Limanına gəldikdən sonra Cənubi Qafqazdan keçmişdir.

2016-cı ilin avqustunda Bakıda İran, Azərbaycan və Rusiya Hindistanın da böyük maraq göstərdiyi Şimal-Cənub nəqliyyat marşrutunu müzakirə etmişlər. Şimal-Cənub layihəsindən əlavə, İran və Azərbaycanın üzərində işlədiyi və böyük imkanlar vəd edən Cənub-Qərb nəqliyyat layihəsi də mövcuddur. Nəticə etibarilə, nəqliyyat sahəsində əməkdaşlıq Azərbaycan və İranın mənafeələrinə cavab verən irimiqyaslı regional layihələr üçün əlverişli şərait və infrastrukturun yaradılmasına töhfə verir.

Aşağı neft qiymətləri həm İran, həm də Azərbaycan üçün iqtisadiyyat və ixracatın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsini

27 International Monetary Fund, World Economic and Financial Surveys World Economic Outlook Database <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/index.aspx>

28 Farhad Mammadov and Fuad Chiragov, Trilateral dimension of Azerbaijan's foreign policy, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan, Baku, 2015. <http://sam.az/uploads/PDF/Trilateral%20Dimension%20of%20Foreign%20policy%20of%20Azerbaijan.pdf>

29 Fuad Chiragov, New Dimension in Trilateral Foreign Policy of Azerbaijan, April 13, 2016, <https://jamestown.org/program/new-dimension-in-trilateral-foreign-policy-of-azerbaijan/>

30 Azerbaijan, Iran agree on funding for Rasht-Astara railway construction, September 21, 2017, <https://www.azernews.az/business/119282.html>

həyatı zərurətə çevirmişdir. Bu səbəbdən, eləcə də qonşularla çoxtərəfli əməkdaşlıq olmadan hər hansı ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail ola bilməyəcəyini nəzərə alaraq, İran və Azərbaycan regionda iqtisadi inkişaf və əməkdaşlıq üçün heç vaxt olmadığı qədər səylər göstərməlidir. Ölkələrimiz bu dəyişən çağırış və reallıqları anlayır, iqtisadi inkişaf və ticarətə, iqtisadi və siyasi qarşılıqlı asılılığın artırılmasına töhfə verəcək regional əməkdaşlıq layihələrinə sərmayə qoyur. Yalnız çoxtərəfli əməkdaşlıq və iqtisadi inkişaf hər kəsə xeyir verə, regionda sülh və sabilliyi təmin edə bilər.

Dünyanın digər bölgələrindəki təcrübələrdən məlumdur ki, hər hansı regionda ölkələrin bir-biri ilə iqtisadi əlaqələrinin və qarşılıqlı asılılığının artması ora özü ilə sülh, sabillik, iqtisadi inkişaf, siyasi konsensus və kompromis gətirir. İqtisadi qarşılıqlı asılılıq ticarəti təcavüzdən daha dəyərli bir alternativə çevirməklə, müharibə ehtimalını azaldır: qarşılıqlı asılı ölkələr işğal etməkdənsə, ticarət etməyi üstün tuturlar. Yüksək səviyyədə ticari münasibətlər iqtisadi tərəqqi üçün zəmin yaratmaqla, liderləri konfliktlərə sövq edən daxili problemlərin azalmasına gətirib çıxarır, qarşılıqlı asılılıq xalqlar arasında anlayışın artmasına kömək edir ki, bu da münaqişə doğuran mübahisələrin azalması ilə nəticələnir; ticarət dövlətlərin daxili strukturunda dəyişikliklərə səbəb olur ki, nəticədə sülh şəraitində ticarət aparılmasında maraqlı olan qrupların nüfuzu artır. Ticarətin eyni zamanda tərəfdaşlar arasında siyasi əlaqələrin genişlənməsi kimi “yan” təsirləri də vardır ki, bu da uzunmüddətli əməkdaşlığın perspektivlərinə müsbət təsir göstərir.³¹

İki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin səviyyəsinin əsas göstəricisi ticarət dövriyyəsidir: İranla Azərbaycan arasında bu göstərici, təəssüf ki, kifayət qədər yüksək olmamış, 2015-ci ildə yalnız 123 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.³² İrana qarşı sanksiyaların aradan qaldırılması və Həsən Ruhinin İran prezidenti seçilməsi Azərbaycan-İran münasibətlərində yeni bir səhifənin açılmasına səbəb olmuş,³³ 2016-cı ildə ikitərəfli ticarət,

təqribən iki dəfə artmış və 210 milyon ABŞ dollarına çatmışdır.³⁴ Hazırda biz ticari və iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi tendensiyasının şahidiyik. Münasibətlərimizin həm dövlət, həm də özəl sektorda inkişafı üçün böyük potensialı vardır və İrana qarşı sanksiyaların aradan qaldırılması ticarət dövriyyəsinin bir neçə dəfə artması üçün şərait yaradacaqdır. 2016-cı il ərzində kommunikasiya və informasiya texnologiyaları nazirlikləri, standartlaşma ilə məşğul olan dövlət agentlikləri, milli banklar, dəmiryolu və gömrük xidmətləri arasında iqtisadi əlaqələrimizin genişləndirilməsini asanlaşdıracaq müvafiq sənədlər imzalanmışdır. Prezident İlham Əliyevin ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafını prioritet olaraq irəli sürməsindən sonra Azərbaycan İranla əlaqələrin güclənməsində daha da maraqlıdır və öz qeyri-neft məhsulları ixracının artırılması üçün əlindən gələni edir. Bu kontekstdə birbaşa qonşularla münasibətlər strateji əhəmiyyətə malikdir.

Təhlükəsizlik

Sabillik və uzaqgörən siyasət olmadan inteqrasiya layihələrinin həyata keçirilməsi mümkün deyil. Azərbaycan siyasətinin fundamental prinsiplərindən biri budur ki, ölkəmiz heç vaxt böyük güclərin mübarizə meydanı olmamış və olmayacaqdır. Eyni zamanda, Azərbaycan öz daxili siyasətinə təsir cəhdlərinin qarşısını almaq xətti yürüdü, çünki həmin cəhdlərin başlıca məqsədi Azərbaycanın xarici siyasətini təsir altına salmaqdır.

Azərbaycan xarici siyasətinin yuxarıda qeyd olunan prinsipə əsaslanan növbəti prinsipi də budur ki, Azərbaycandan öz birbaşa qonşularına qarşı heç bir təhlükə yaranmasın və region ölkələri, ümumiyyətlə, bir-birlərinə təhdid təşkil etməsin. Bu prinsip dünyanın bütün xalqları tərəfindən səsləndirilsə də, yalnız zaman və təcrübə dövlətlərin bu prinsipə sadıq olub-olmadıqlarını nümayiş etdirir. Azərbaycan isə son 25 il ərzində bu prinsipə səmimi şəkildə sadıq qaldığını nümayiş etdirmişdir. Azərbaycanın Xəzər dənizinə aidiyyəti olmayan dövlətlərin hər hansı hərbi və təhlükəsizlik səbəbindən dənizə çıxışına imkan verməməsi və Xəzər dənizinin əməkdaşlıq məkanına çevrilməsi öhdəliyinə davamlı şəkildə sadıq qalması

34 Rouhani: Iran prioritizes ties with Azerbaijan and Russia, April 11, 2017, <https://www.azernews.az/business/111318.html>

31 Copeland D. C. (1996), Economic Interdependence and war, International Security Vol.20, No. 4, p.-8.

32 Geo-economic atlas of the Republic of Azerbaijan, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan, March 2017, <http://sam.az/uploads/PDF/annual%20reports/2015-16%20kitablari/Geo%20Economic%20Atlas.pdf>

33 Iran president urges enhanced relations with Azerbaijan, May 29, 2017, <http://www.presstv.ir/Detail/2017/05/29/523601/Iran-Azerbaijan-Hassan-Rouhani-Ilham-Aliyev>

sözügedən prinsipə çəkilə biləcək misallardan yalnız biridir.

Azərbaycandan indiyədək İranın təhlükəsizliyinə heç bir təhdid olmamışdır və ölkəmiz bir sıra münaqişəli və qeyri-sabit regionlarla əhatə olunan İranın ən stabil və təhlükəsiz qonşularından biridir. Hətta Qərblə düşmən münasibətlərinin saxlanıldığı və bir sıra ekspertlərin İranla münaqişənin qaçılmaz olduğunu proqnozlaşdırdığı ən çətin zamanlarda belə, Azərbaycan davamlı şəkildə öz ərazisindən heç vaxt İrana qarşı təcavüz üçün istifadə edilməyəcəyi ilə bağlı bəyanat və təminat vermişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan hər zaman İranın dinc nüvə potensialına malik olmaq hüququnu dəstəkləmişdir. Hər iki ölkədə təhlükəsizliyin və sabitliyin əhəmiyyətinə dair qarşılıqlı anlaşma mövcuddur. Bu mənada prezident Həsən Ruhaninin: “İran Azərbaycanın təhlükəsizliyi və tərəqqisini öz təhlükəsizliyi və tərəqqisi bilir” – deməsi də heç təsadüfi deyil.³⁵

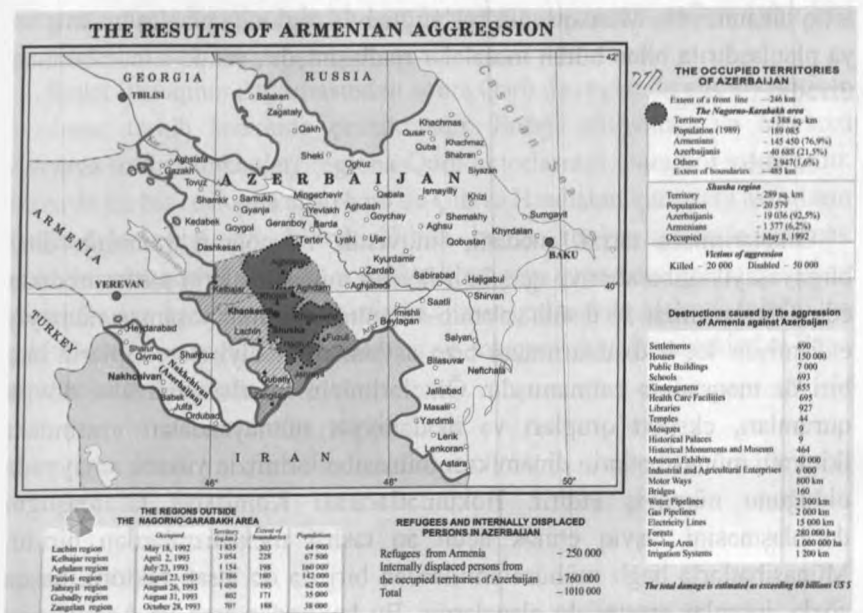
Qonşu dövlətlərlə ikitərəfli münasibətlər Azərbaycan üçün prioritetdir və hər hansı üçüncü tərəf naminə qurban verilməyəcəkdir. Bu yanaşma Azərbaycana imkan verir ki, ikitərəfli münasibətləri olmayan ölkələrlə əməkdaşlıq etsin, Azərbaycana qonşu və strateji tərəfdaş dövlətlər arasında münaqişə baş verdiyi zaman onlarla əməkdaşlığını davam etdirə bilsin, regionda sabitliyi qorusun və emosional böhrana düşər olmasın.

Beləliklə, qonşularla qarşılıqlı asılı ikitərəfli münasibətlərin yaradılması və iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritetlərini təşkil edir. Bu kontekstdə Azərbaycan üçün İranla münasibətlər çox əhəmiyyətli rola malikdir.

Prezident İlham Əliyev ikitərəfli münasibətlərimizi qiymətləndirərkən qeyd etmişdir: “Biz çox şadiq ki, İran-Azərbaycan münasibətləri uğurla və sürətlə inkişaf edir. Münasibətlərimizin çox möhkəm təməli vardır. Əsrlər boyu bizim millətlər birgə yaşamış və yaratmışlar. Tarix, mədəniyyət, ümumi keçmiş və din bizi birləşdirir. Bizim münasibətlərimiz bu möhkəm təməl üzərində qurulmuşdur və artıq İran-Azərbaycan münasibətləri strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatmışdır”.³⁶

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi sabitliyə, bütün perspektivli regional layihələrə, geniş bir bölgənin iqtisadi inkişafına və əhalisinin rifahına

əsas təhdidlərdən birini təşkil edir. Təəssüf ki, bununla bağlı danışıqlar hələ də bir nəticə verməyib. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri regionda münaqişənin alovlanma ehtimalını sıfıra endirmək məqsədilə substantiv danışıqları təmas xəttinin monitoringi mexanizmlərinin inkişafına dair müzakirələrlə əvəz etməyə çalışırlar. Beləliklə, onların bir tərəfdən status-kvonun qəbul edilməzliyini bəyan etmələri, digər tərəfdən isə mövcud vəziyyəti saxlamaqla münaqişəni dondurmağa çalışmaları bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bir tərəfdən Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsi faktı tanınır, amma digər tərəfdən Ermənistan tarixin səhv tərəfində durduğunu anlatmaq, işğalçı cəzalandırmaq üçün heç bir tədbir görülmür, sanksiyalar tətbiq olunmur, həmin dövlətlərin dünyanın müxtəlif regionlarında digər dövlətlərə və bir-birlərinə qarşı tətbiq etdikləri

beynəlxalq hüquq mexanizmlərindən ümumiyyətlə istifadə edilmir. Azərbaycan ərazilərinin davamlı işğal vəziyyətində qalması həm də İranın təhlükəsizliyinə təhdid təşkil edir. Belə ki, işğal nəticəsində İranın sərhəd ərazilərində narkotik və silah qaçaqmalçılığı, insan alveri kimi transmilli

35 http://rouhani.ir/event.php?event_id=739 - نشست هیات‌های عالی رتبه ایران و جمهوری آذربایجان

36 Azərbaycan və İran prezidentləri mətbuata bəyanatlarla çıxış ediblər, 05 mart 2017, <http://www.president.az/articles/23006>

kriminal fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün ideal şərait yaranmışdır.

Ermənistanın 2016-cı ilin aprel ayındakı hərbi təxribatı və Azərbaycanın cavab reaksiyası nümayiş etdirmişdir ki, vasitəçilərin bütün səylərinə baxmayaraq, münaqişə dondurulmuş vəziyyətdə deyil, Ermənistanın təxribatının və ona qarşı Azərbaycanın əks-tədbirlərinin təkrarlanması ehtimalı həmişə mövcud olaraq qalır. Azərbaycan Prezidenti bu hadisənin genişmiqyaslı hərbi əməliyyat olmadığını və ölkəmizin hərbi potensialının heç onda birini göstərmədiyini qeyd etmişdir. Aprel hadisələri həm də Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin regiona və Ermənistanın iştirak etdiyi integrasiya layihələrinə (KTMT və Avrasiya İttifaqı) təsirini də göstərdi, belə ki, Ermənistanın iddiaları bu ittifaqlara üzv dövlətlər tərəfindən qəbul olunmadı. Aprel hərbi əməliyyatları həm də onu nümayiş etdirdi ki, münaqişənin potensialı və regiona münaqişə vasitəsilə təsir imkanları artıq tükənmişdir. Münaqişənin başlanğıcında regionda planlaşdırılmış və ya planlaşdırıla bilən bütün məsələlər reallaşmışdır, yaxud tamamlanmaq üzrədir.

Nəticə

Ölkələrimizin tarixi, mədəni, linqvistik və coğrafi yaxınlığı dinc birgəyaşayışın, bərabər və qarşılıqlı faydalı münasibətlərin şərtlərini dikte edir. Ölkələrimizin 25 il sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşaması nümayiş etdirmişdir ki, bədxahlarımızın bizə aşılamaq istədiyi stereotiplərin heç biri öz məqsədinə çatmamışdır. Ölkələrimizin liderləri, müvafiq dövlət qurumları, ekspert qrupları və mədəniyyət nümayəndələri arasındakı ikitərəfli münasibətlərin dinamikası münasibətlərimizin yüksək səviyyədə olduğunu nümayiş etdirir. Hökumətlərarası Komissiya tərəfdaşlığın dərinləşməsinə təşviq etmək üçün ən təsirli mexanizmlərdən biridir. Münasibətlərlə bağlı mühüm amillərdən biri də insan faktoru, başqa sözlə, insanlar arasındakı əlaqələrdir. Bu baxımdan İran və Azərbaycan vətəndaşları arasında turizm məqsədli ziyarətlərin sayında artım yaşanması çox perspektivli və müsbət tendensiyadan xəbər verir.

Təəssüf ki, Cənubi Qafqazın heç də bütün ölkələri öz əhalisinin maraqları və rifahı naminə reallığa söykənən xarici siyasət yeritmir və öz qonşularının gözləntilərinə müxtəlif formalarda reaksiya verir, daxili imkanlardan yalnız

öz məqsədlərinə nail olmaq üçün istifadə etməyə çalışırlar. Azərbaycan xalqı Prezident İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş ərazi bütövlüyünün bərpası, müstəqillik və iqtisadi inkişaf kimi milli məqsədlərin ərafında birləşmişdir. Ermənistan öz müstəqilliyi və suverenliyini Qərbdəki güclü diasporun və millətüstü hərbi-siyasi və iqtisadi strukturların qeyri-real, maksimalist və millətçi xəyal və gözləntilərinə qurban verən təcavüzkar siyasəti ilə özünü çıxılmaz vəziyyətə salır. Gürcüstan həm Azərbaycanla əməkdaşlıq etməyə, həm də NATO və Avropa İttifaqının dəstəyini qazanmağa səy göstərir. Yalnız Azərbaycanın son 20 il ərzində apardığı xarici siyasəti “balanslaşdırılmış və çoxvektorlu” kimi xarakterizə etmək mümkündür. Bu da o ideyaya əsaslanır ki, həqiqi müstəqilliyə, iqtisadi rifah və siyasi sabilliyə yalnız daha geniş regional və çoxtərəfli əməkdaşlıq vasitəsilə nail olmaq mümkündür və həmin əməkdaşlıq bəzən dünyanın digər hissələrində bir-biri ilə münaqişə aparən tərəfləri də bir-biri ilə əlaqələndirə bilər.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Qərb də regionda güc siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Enerji ehtiyatları və Mərkəzi Asiyaya tranzit imkanları regiona Qərb aktorlarının marağını artırmışdır. Hazırda isə biz regionda artıq həm də Çin və Hindistan kimi yeni aktorların fəallaşdığını hiss edə bilirik. Bütün bunlar region uğrunda gələcək geosiyasi rəqabətin daha da mürəkkəbləşəcəyi qənaətinə gəlməyə imkan verir. Bu isə həm də o deməkdir ki, yaxın gələcəkdə iqtisadi inkişaf və sabitlik naminə regional əməkdaşlıq və integrasiyaya həmişəkindən daha artıq zərurət olacaqdır.

Üçtərəfli və çoxtərəfli formatlarda Azərbaycan-İran əməkdaşlığı

Cavid Vəliyev³⁷

Giriş

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri regional və beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaqdır. Bunun ilkin səbəbi müstəqillik və suverenliyi möhkəmləndirmək, ikincisi, üzlük çərçivəsində beynəlxalq və regional əməkdaşlığın hədəflərini genişləndirmək, üçüncü səbəb isə müxtəlif təşkilatların kürsüsündən Azərbaycan ərazilərinin işğal məsələsini gündəliyə gətirərək, işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan tərəfindən status-kvonun saxlanması qarşısını almaqdır.

Yuxarıda sadaladığımız səbəblərə uyğun olaraq, Azərbaycan müxtəlif təşkilatlar daxilində cənub qonşusu İran ilə əməkdaşlıq etməkdədir. Azərbaycan-İran münasibətləri iki müstəvidə - transmilli və təşkilati olaraq dəyərləndirilə bilər. İki ölkənin əməkdaşlıq etdiyi global və regional platformalara aşağıdakılar aiddir: BMT və Qoşulmama Hərəkatı (QH), İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT), İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) və Asiyada Qarşılıqlı Fəaliyyət və Etimad Tədbirləri üzrə Müşavirə (AQEM). Azərbaycan və İran bu təşkilatların üçündə fəal əməkdaşlıq etməkdədir: İƏT, İƏT və QH.

Azərbaycan 1992-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olmuş və İran Azərbaycanın bu təşkilata üzvlüyünə dəstək vermişdir. 1991-ci ildə Azərbaycan İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olduqdan sonra həmin təşkilatda Azərbaycan ərazilərinin işğal ilə bağlı bir sıra qərarlar qəbul edilmiş və onların hamısı İran tərəfindən müdafiə olunmuşdur. İslamofobiya, radikalizm, həmrəylik və ortaq identiklik təşkilatın gündəliyindəki əsas məsələlərdir və hər iki dövlət bu məsələlərdə əməkdaşlıq edə bilər.

Azərbaycan 1985-ci ildə İran, Türkiyə və Pakistan tərəfindən yaradılan İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına 1992-ci ildə üzv olmuşdur. Azərbaycanla

İranın iqtisadi, enerji və nəqliyyat sahəsində əməkdaşlığında bu təşkilat əhəmiyyətli rol oynamaqdadır.

Qoşulmama Hərəkatı Varşava Paktı və NATO-ya qarşı üçüncü dünya ölkələri tərəfindən soyuq müharibə zamanı yaradılmışdır. İran bu təşkilata İslam İnqilabından sonra, Azərbaycan isə 2011-ci ildə üzv olmuşdur. QH üzv dövlətlərin digər hərbi bloklara daxil olmağını məhdudlaşdırır və bu səbəbdən nə Azərbaycan, nə də İran regionda fəaliyyət göstərən hər hansı hərbi təşkilatın üzvü deyildir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan və İran üçtərəfli platformalarda - Azərbaycan-İran-Türkiyə və Azərbaycan-İran-Rusiya üçtərəfli əlaqələr çərçivəsində əməkdaşlıq etməkdədir. Lakin bu iki üçtərəfli əməkdaşlıq formatı mahiyyətə bir-birindən fərqlənir. Azərbaycan-İran-Türkiyə üçtərəfli əlaqələri münasibətlərdə müşahidə olunmuş gərginliklərdən sonra etimad və inamın bərpasını, Azərbaycan-İran-Rusiya əməkdaşlığı isə əsasən, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsini hədəfləyir.

Üçtərəfli və transmilli əməkdaşlıq Azərbaycan və İran əlaqələrinin bir sıra sferalarını əhatə etməkdədir. Məqalədə Azərbaycanla İranın İƏT, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və QH kimi təşkilatlar, eləcə də üçtərəfli formatlar çərçivəsində münasibətləri təhlil edilir. BMT və AQEM çərçivəsində əməkdaşlıq bu məqalədə nəzərdən keçirilməmişdir.

Cənubi Qafqaz regionu ölkələrinin daxil olduğu təşkilatlar

Təşkilatlar	BMT	İƏT	İƏT	AQEM	QH	MDB	KTMT	QDİƏT	Türk-Soy	Avasiya İttifaqı	AI	NATO
Rusiya	X					X	X	X		X		
Türkiyə	X	X	X	X				X	X		Namizəd ölke	X
İran	X	X	X	X	X							
Azərbaycan	X	X	X	X	X			X	X		ŞT	SnT
Gürcüstan	X							X			ŞT	SnT
Ermənistan	X					X	X	X		X	ŞT	SnT

³⁷ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin şöbə müdiri, cavid.veliyev@sam.gov.az

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində münasibətlər

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ilk diplomatik münasibətlərini müsəlman ölkələri ilə qurmuş və 1991-ci ilin dekabrında İT-ə üzv olmuşdur. Azərbaycanla İT arasında əməkdaşlığın inkişafı Bakının xarici siyasətində prioritet istiqamətdir və strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu günə qədər Azərbaycanda İT-in çoxsaylı əhəmiyyətli görüşləri və tədbirləri təşkil olunmuşdur. Azərbaycan «İT Gənclər Forumu», «İT İşçi Mərkəzi» və «İT-ə üzv dövlətlərin Jurnalistlər Birliyi» kimi İslam Həmrəyliyinə gücləndirilməsinə öz töhfəsini verən yeni qurumların yaradılmasına təşəbbüs göstərmişdir. 2015-ci ildə Bakıda İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (ISESCO) Baş Konfransının 12-ci iclası keçirilmişdir. İSESCO-nun Baş Konfransından əvvəl, 23-24 noyabr tarixlərində Bakıda İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının 36-cı xüsusi iclası keçirilmişdir.

Azərbaycan İT-in beynəlxalq rolunu artırmaq üçün ciddi səylər göstərmişdir. 2011-2013-cü illər arasında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü olan Azərbaycan İslam dünyasının maraqlarına xidmət edən bir sıra təkliflər hazırlayıb həyata keçirmişdir. Məsələn, Azərbaycan terrorizmlə mübarizə ilə bağlı yüksək səviyyəli beynəlxalq konfransla yanaşı, BMT ilə İT arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün yüksək səviyyəli görüşün keçirilməsini təşkil etmişdir. 2008-ci ildə Avropa Şurasına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin toplantısı İT nümayəndə heyətinin iştirakı ilə Bakıda keçirilmişdir. Eyni zamanda Avropa Şurasının nümayəndələri 2009-cu ildə İT-ə üzv ölkələrin nazirlərinin Bakıda keçirilən toplantısına dəvət olunmuşdur. Azərbaycan İT-in beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin genişləndirilməsi siyasətini Türk Şurası çərçivəsində də həyata keçirmişdir. Bu istiqamətdə 10 sentyabr 2017-ci ildə Astanada Türk Şurası ilə İT arasında Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır.

İT 1969-cu ildə qurulmuşdur və əsas hədəfi bütün müsəlman dövlətlərini Fələstin probleminin həlli yolunda bir araya gətirmək idi. Təəssüflər olsun ki, İT Fələstin problemi, Kəşmir, Bosniya, Dağlıq

Qarabağ və müsəlman dünyasındakı digər münaqişələrlə bağlı ortaqlıq mövqeyi formalaşdırmaq yolunda İslam dünyasını global miqyasda təmsil edə bilmədi. Azərbaycan paytaxtı Şərqi Qüds olan Fələstin dövlətinin yaradılmasını və Kəşmir münaqişəsinin BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə əsasən həllini dəstəkləyir.³⁸ 2013-cü ildə Azərbaycan Fələstin dövlətinə yardım üçün İslam Maliyyə Təhlükəsizliyi Şəbəkəsinin və Əl-Qüds şəhərinin inkişafına dəstək verən donör konfransına ev sahibliyi etmişdir.³⁹

İT Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi çərçivəsində həllini təsdiqləyən bir çox qətnamə qəbul etmiş və bunların hamısı İran tərəfindən də dəstəklənmişdir. Ən mühümü, 1997-ci ildə Tehrandə keçirilmiş dövlət və hökumət başçıların zirvə toplantısında «Azərbaycana qarşı erməni təcavüzü» adlı sənəd qəbul edilmişdir.

Erməni işğalı təkcə Azərbaycan xalqına və ya ərazilərinə deyil, eyni zamanda İslam mədəni irsinə, məscid və abidələrinə qarşı yönəlib. İşğal olunmuş torpaqlara göndərilən ATƏT missiyaları 10 məscid də daxil olmaqla, mədəni abidələrin kütləvi məhv edilməsi barədə məlumat vermişdir. İT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 30-cu iclasında (İran, 2003) qəbul edilmiş qətnamədə Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində erməni təcavüzkarlarının İslam tarixi və mədəni irsinin tamamilə məhv edilməsinə yönəlmiş barbarlıq əməlləri qətiyyətlə pislənib.⁴⁰ Bu istiqamətdə İran və Azərbaycan digər dost ölkələrlə birlikdə İT çərçivəsində İslam mədəniyyəti abidələri və məscidlər haqqında ümumi hesabat hazırlaya bilər və iranlı mütəxəssislər bu məsələləri beynəlxalq arenada gündəmə gətirə bilərlər.

İT-in qətnamələrinə baxmayaraq, bəzi müsəlman ölkələri hələ də Ermənistanla siyasi və iqtisadi əməkdaşlığı davam etdirirlər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Qazaxıstanın Astana şəhərində İT-in Elm və

38 Azerbaijan Backs State of Palestine, <http://news.az/articles/politics/39371>, (29.06.2011).

39 Nasir Abdul Kerim, Fələstin-Azərbaycan: qardaşlıq və dostluq üzərində qurulmuş münasibətlər, <http://newtimes.az/az/politics/4913/>

40 The Destruction and Desecration of Islamic Historical and Cultural Relics and Shrines in The Occupied Azerbaijan Territories Resulting from the Aggression of the Republic of Armenia Against the Republic of Azerbaijan, Resolution NO. 3/43-C on Protection of Islamic Holy Places, http://www.oic-oci.org/subweb/cfm/43/en/docs/fin/43cfm_res_cs_en.pdf, p. 16.

Texnologiya üzrə Birinci Zirvə toplantısında çıxışında qeyd etmişdir ki, Azərbaycan məscidlərini dağıdan Ermənistan müsəlman ölkələrinin dostu ola bilməz.⁴¹

İƏT-ə üzv olan ölkələr islamofobiya, radikalizm, ekstremizm, terrorizm kimi ortaq problemlərlə qarşılaşmaqdadır. Radikalizm və ekstremizm İslam dünyasının Pakistandan Suriyayaqədər üzləşdiyi iki əsas problemdir. Bütün bu problemlər İran və Azərbaycanın ətrafındakı qonşu ölkələrdə baş verir və bu, onların təhlükəsizliyi və xarici siyasətinə də birbaşa mənfi təsir göstərməkdədir.⁴² Hər iki dövlət öz ərazilərində radikal və ekstremist fəaliyyətlərin müxtəlif növləri ilə üzləşir. Ekstremizm, radikalizm və terrorizmlə mübarizə strategiyası akademik və intellektual mülahizələrin nəzərə alınması yolu ilə inkişaf etdirilə bilər. Bu mənada iranlı və azərbaycanlı alimlər və ziyalılar İslam dünyasında bənzər problemlərə qarşı mübarizəni diqqət mərkəzinə alan ortaq bir tədqiqat hazırlamaq üçün əməkdaşlıq edə bilirlər.

Son illərdə Qərbi ölkələrində ortaya çıxan islamofobiyanın hədəfində Azərbaycan və İranın da olduğunu söyləyə bilərik. İslamofobiya müsəlmanlara və ümumilikdə İslama qarşı düşmənçilik kimi təsvir oluna bilər. Təəssüflər olsun ki, bəzi beynəlxalq mətbuat orqanları və müəyyən dairələr müsəlmanları terrorçu və ekstremist kimi qələmə verməyə çalışırlar. Buna görə də bu riyakar kampaniyaya qarşı beynəlxalq ictimaiyyətdə etirazın genişləndirilməsinə və bütün dinlər və mədəniyyətlərə mənsub insanların sülh içində yaşaması üçün islamofobiya qarşı kollektiv mübarizənin gücləndirilməsi yolunda siyasi iradənin möhkəmləndirilməsinə ciddi ehtiyac yaranmışdır. Azərbaycan İslam mədəniyyətini dünyaya tanıtmmaq üçün çox şey göstərir. Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycan İslamın sülh və mərhəmət dini olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirmək istəyir.⁴³ Azərbaycan Luvr Muzeyinin «İslam İncəsənəti» bölməsinin açılışında yaxından iştirak etmişdir. Bu bölmədə İslam mədəniyyətinin memarlıq,

sənət və digər mədəni nümunələri yer almaqdadır. İƏT-nin üzv ölkələrinin mədəniyyət nazirlərinin 2009-cu ildə Bakıda keçirilən 6-cı konfransında qəbul edilmiş qərara əsasən, 2018-ci ildə Naxçıvan «İslam mədəniyyətinin paytaxtı» elan edilmişdir.

2017-ci il Azərbaycanda İslam Həmrəyliyi ili elan olundu. Eyni ildə Bakıda «İslam Həmrəyliyi Oyunları» keçirildi. Bundan əlavə, Tehrandə İslam həmrəyliyi və İran-Azərbaycan dostluğuna dair birgə konfrans keçirildi.⁴⁴ Azərbaycan və İran müsəlman dövlətləri arasında həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi və həqiqi İslam mədəniyyətinin təbliği üçün digər müsəlman ölkələri ilə birlikdə üçtərəfli əlaqələr çərçivəsində bir sıra konfranslar təşkil edə bilər.

Müxtəlif məzhəblər İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrin ümumi identikliyinə yaradılmasına maneə olmuşlar. Xüsusilə, Səudiyyə Ərəbistanı və İran arasındakı rəqabət onların Yaxın Şərq və İslam dünyasının ümumi problemlərinə olan yanaşmalarına ciddi təsir göstərmişdir. Lakin hətta məzhəbçilik və siyasi müxtəliflik belə, ölkələr arasında əməkdaşlıq üçün maneə olmamalıdır və dövlətlər bir-birinin daxili işlərinə müdaxilə etməməlidirlər. Müxtəlif siyasi sistemlərinə baxmayaraq, Azərbaycanla İran arasında dostluq və əməkdaşlıq digər ölkələr üçün qarşılıqlı maraq doğuran məsələlərdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə nümunə ola bilər. Eyni zamanda Azərbaycan həm İran, həm də Səudiyyə Ərəbistanı ilə pragmatik əlaqələrə malikdir.

Əgər bütün üzv ölkələr İslam anlayışı ətrafında irəliləyən bir ümumi identiklik əldə edə bilərsə, iqtisadi və siyasi əməkdaşlığın artırılması çətin olmayacaq. Bütün dünyada həmrəylik olmalıdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və İran Prezidenti Həsən Ruhani Myanmada yaşayan Rohinqya müsəlmanlarına yardım edilməsi üçün əməkdaşlıq edilməsi ilə bağlı çağırış etmişdir. Qazaxıstanın Astana şəhərində Elm və Texnologiya üzrə İƏT zirvəsində çıxışları zamanı hər iki prezident Rohinqyaya qarşı zorakılığa son qoymaq üçün tədbirlərin görülməsinin əhəmiyyətini vurğulamışdır. Azərbaycan Myanmaya 100 ton humanitar yardım göndərmişdir.

44 Conference on Islamic solidarity and Iranian-Azerbaijani friendship kicks off in Tehran https://azertag.az/en/xeber/Conference_on_Islamic_solidarity_and_Iranian_Azerbaijani_friendship_kicks_off_in_Tehran-1083651

41 İlham Aliyev attended First Summit on Science and Technology of Organization of Islamic Cooperation in Astana, <http://en.president.az/articles/25168> (10 September 2017)

42 At least 12 killed in Pair of terrorist attacks in Iran, <https://www.nytimes.com/2017/06/07/world/middleeast/iran-parliament-attack-khomeini-mausoleum.html?mcubz=0>

43 "Bakı-2017" IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarının su səyahəti Xəzərdən başladı: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mərasimdə iştirak edib, Xalq qəzeti.-2017.-6 aprel.- № 70.-S.1-2.

Azərbaycan sivil, çoxmillətli və çoxdilli bir dövlətdir. Azərbaycan İslamın müxtəlif təzahürlərini əks etdirən müasir müsəlman ölkəsi nümunəsidir və İslami müxtəlifliyi, yüksək İslami dəyərləri mühafizə etməkdədir. Etnik və dini tolerantlıq dövlət səviyyəsində qorunur və Azərbaycan hökuməti dini və etnik azlıqlara bərabər imkanlar və hüquqlar, habelə dinc və rahat yaşayış təmin edir. Müsəlman və qeyri-müsəlman azərbaycanlılar əsrlər boyu müxtəlif dini və etnik mənşəli xalqlarla sülh və harmoniya şəraitində yaşamışlar. Beynəlxalq Tolerantlıq Gününü (16 noyabr) qeyd etməklə, bir çoxları Azərbaycanda mövcud olan müasir mühitin etnik və dini tolerantlığın yaxşı nümunəsi ola biləcəyinə inanırlar. Azərbaycan həm şiə, həm də sünni dövlətlər ilə yaxşı əlaqələrə malikdir.

Qadınların siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ya dini olmaqla, dövlətin bütün sferalarında bərabərhüquqlu iştirakı mümkündür. Azərbaycan və İranda qadınların dövlət və hökumətin bütün sahələrində iştirak etməsi yüksək səviyyədədir. Buna görə də İran və Azərbaycan İƏT ölkələrində qadınların rolunun artırılması üçün bu sahədə əməkdaşlıq edə bilirlər.

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində əlaqələr

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) 1985-ci ildə İran, Türkiyə və Pakistan arasında regional iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi ilə 1964-cü ildə qurulan Regional İnkişaf Təşkilatının davamı olaraq yaradılmışdır. İƏT-in məqsədi regionda iqtisadi, texniki və mədəni əlaqələri genişləndirməkdir. Bu baxımdan İƏT son 32 ildə ölkələr arasında nəqliyyat və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsini hədəfləmiş və enerji, ticarət, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və narkotik qaçaqmalçılığına qarşı mübarizə sahəsində bir sıra layihələr həyata keçirmişdir.⁴⁵ İƏT-in Əməkdaşlıq Strategiyası üzv dövlətlər arasında işbirliyinin üç sahəsini müəyyənləşdirmişdir. 1. Ticarət; 2. Nəqliyyat və kommunikasiya; 3. Enerji.⁴⁶

İƏT region dövlətləri ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrini inkişaf etdirmək və Qərbin tətbiq etdiyi sanksiyaların təsirini azaltmaq baxımından İran

üçün əlverişli platformadır. Bu təşkilat regional əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün İran və Azərbaycana Mərkəzi Asiya ilə iqtisadi və siyasi əlaqələr qurmağa imkanlar yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikası Əfqanıstan və SSRİ-nin dağılması nəticəsində müstəqillik qazanan digər Mərkəzi Asiya ölkələri ilə birlikdə 1992-ci ildə bu təşkilata qoşulmuşdur. 2006 və 2012-ci illərdə Azərbaycanda İƏT-in iki zirvə toplantısı keçirilmişdir; 2012-ci ildə Bakıdakı son sammitdə Azərbaycan İƏT-ə sədrlik etmişdir. Azərbaycan həm də İƏT Bankının səhmdarıdır. 2012-ci ildə Bakıda keçirilən İƏT sammitində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkəmizin iqtisadi layihələrdə fəal iştirak etməyə hazır olduğunu bildirmişdir.

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlər 1991-ci ildə imtiyazlı ticarət sazişi, 2000-ci ildə Əməkdaşlıq Çərçivə Konvensiyası və 2004-cü ildə Ticarət Sazişi imzalamışlar. Bu səbəbdən 1994-2012-ci illərdə üzv dövlətlər arasında ticarət dövriyyəsi 8 dəfə artmışdır. 2012-ci ilin rəqəmlərinə görə, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələri arasında ticarət dövriyyəsinin 44,9%-i Türkiyə ilə, 18,6%-i isə regional səviyyədə ikinci olan İrandır.⁴⁷ Bu, İranın regional dövlətlərlə ticari əlaqələrinin iqtisadi blokadanı yarması üçün çox faydalı olduğunu göstərir. Digər tərəfdən, Azərbaycan İƏT ölkələrinə investisiya yatırmağa davam edir. Azərbaycan Türkiyəyə milyardlarla ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyub və Azərbaycanla İran arasında dəmir yolunun tikintisi üçün İrana 500 milyon dollar kredit verib.

İƏT-ə üzv ölkələr tarixən iki fərqli blokdan gəlir və həmin səbəbdən onlar arasında nəqliyyat yolları olduqca məhduddur, bu da onların ticarət və iqtisadi əlaqələrinə mənfi təsir göstərmişdir. Bundan əlavə, İƏT üzvü olan bəzi ölkələr dənizə çıxışı olmayan dövlətlərdir. Buna görə də dünya bazarlarına çıxış üçün nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi üçün mühüm amildir. Bu baxımdan Azərbaycanla İran arasında həmin sahədəki əməkdaşlıq İƏT ölkələri ilə nəqliyyat əlaqələrini, dənizə və global bazarlara çıxışı təmin edir.

Azərbaycan tərəfi Şimal-Cənub və Şərq-Qərb dəhlizlərini İƏT regionunun əsas nəqliyyat və kommunikasiya sistemi hesab edir və

45 Brief Introduction about Economic cooperation Organization, <http://www.eco.int/in2.htm>

46 Economic Cooperation Strategy For The Eco Region, <http://www.eco.int/MainMenu/Documents.htm#D>

47 Muhammed Ali and Noreen Mujahid, "An Analytical Study of Economic Cooperation Organization (ECO): Challenges and Perspectives. European Academic Research, Vol II, Issue 11, February 2015. pp. 14031-14045. p. 14038

bu layihələrin əsas təşəbbüskarıdır. Qəzvin-Rəşt-Astara(İran)-Astara (Azərbaycan) dəmir yolu layihəsi İran və Azərbaycan arasında Şimal-Cənub dəhlizinin əsas hissəsidir. Bu dəmir yolu layihəsinin başa çatması ilə İƏT dəmiryol şəbəkəsi Avropa və Hind okeanı şəbəkəsinin birləşdirilməsini təmin edəcək.⁴⁸

İƏT Qəzvin-Astara Dəmiryol Dəhlizi üzrə Yüksək Səviyyəli İşçi Qrupu təsis etmişdir.⁴⁹ 2013-cü ildə Bakıda İƏT-in Qəzvin-Rəşt-Astara (İran) - Astara (Azərbaycan) üzrə Yüksək Səviyyəli İşçi Qrupunun ilk iclası keçirilmişdir. İƏT-in dəmir yolları ilə bağlı cavabdeh nazirlərinin görüşü 2017-ci ildə keçirilmişdir.

Azərbaycan təkcə Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi deyil, həm də Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizi çərçivəsində İƏT ölkələrini birləşdirmək üçün mühüm rol oynayır. Azərbaycanın digər İƏT ölkələri ilə əməkdaşlıqda istifadə etdiyi Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu başqa İƏT ölkələrinin də istifadəsinə açıqdır. Bu layihə İƏT ölkələrini daha da yaxınlaşdıracaqdır.

İƏT-in Azərbaycan üçün siyasi əhəmiyyəti olduqca yüksəkdir. Birincisi, 2011-ci ildə BMT-də keçirilən səsvermə zamanı İƏT-ə üzv ölkələr, o cümlədən İran, Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzvlüyünü dəstəkləmişdir. İkincisi, Dağlıq Qarabağ məsələsinin gündəmdə saxlanması və təşkilat daxilində münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllini dəstəkləyəcək qərarlar qəbul edilməsidir. Bu istiqamətdə İƏT-in Azərbaycanın xeyrinə qəbul etdiyi qərarlar da İran tərəfindən dəstəklənmişdir. İƏT-in 2009-cu ildə Tehrandə keçirilən 10-cu sammitinin yekun Bəyannaməsində regional münaqişələrin dövlətlərin ərazi bütövlüyü çərçivəsində sülh yolu ilə həllinin vacibliyi vurğulanmışdır.

Azərbaycan və İran Qoşulmama Hərəkatının üzvü kimi

Qoşulmama Hərəkatı (QH) 1961-ci ilin sentyabr ayında yaradılmışdır. QH-ə üzv olmaq üçün əsas öhdəliklər aşağıdakılardır: namizəd ölkənin müstəqil daxili və xarici siyasət həyata keçirməsi; müstəqillik hərəkatlarına

dəstək verməsi (hegemon güclərə qarşı); böyük qüvvələr arasındakı münaqişədə heç bir hərbi ittifaqda yer almaması. Bundan əlavə, əgər QH ölkəsi öz ərazisində geniş miqyaslı hərbi bazanın yerləşdirilməsinə razılıq versə, müvafiq razılaşma böyük dövlətlərin regional rəqabəti çərçivəsində olmamalıdır.⁵⁰

Hər iki dövlət ölkələrin xarici siyasətində mühüm rol oynayan QH üzvüdür. İran 1979-cu il İslam İnqilabından sonra, Azərbaycan isə 2011-ci ildə bu təşkilatın üzvü olmuşdur. Ümumiyyətlə, İran və Azərbaycanın QH-ə qoşulmaqda aşağıdakı məqsədləri var :

1. İki dövlətin rəsmi bəyanatlarında müstəqil xarici siyasət ritorikası əsas prioritetdir;

2. Hər iki ölkə xarici siyasət problemlərini həll etmək üçün QH-ə üzv dövlətlərdən dəstək almağa səy göstərir. Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin öz ərazi bütövlüyü və suverenliyi daxilində həlli yolunda QH-ə üzv ölkələrin dəstəyini əldə etməyə çalışır və İran özünün nüvə enerjisi fəaliyyətlərinə dəstək almağı və Qərb ölkələri tərəfindən tətbiq edilən sanksiyaların zəiflədilməsini hədəfləyir.

3. Hər iki ölkə çoxqütblü beynəlxalq münasibətlər sistemini müdafiə edir və bu səbəbdən QH-nin güclənməsini istəyir.

2016-cı ildə Venesuelada keçirilən sammitdə İran prezidenti Həsən Ruhani bugünkü beynəlxalq əlaqələr sisteminin aktual problemlərindən birinin kiçik dövlətlərin müstəqilliyinə qarşı böyük dövlətlərin təzyiqləri olduğunu vurğulamışdır.⁵¹

İranın QH-dəki əsas siyasi məqsədlərindən biri Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinin İdarə Heyətində hərəkətdə üzv dövlətlərin təmsilçilərinə fərdi və ya qrup dəstəyi almaq idi. Ötən illərdə Hindistan, Pakistan, Misir, Braziliya, Kuba kimi QH-nin ən güclü üzvləri MAQATE-nin İdarə Heyətinin üzvü olmuşdur. 2012-ci ildə Qoşulmama Hərəkatının Tehrandə keçirilmiş sammitində qəbul edilmiş yekun bəyanatda Azərbaycan və İranı yaxından maraqlandıran iki məqam öz əksini tapmışdır. QH üzvləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü və

48 Azərbaycan və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, <http://www.mfa.gov.az/content/752>

49 4th High Level Working Group on Qazvin-Rasht-Astara Railway Corridor, http://www.eco.int/Upcoming_Meetings/upcoming_events55.htm

50 Members and other Participants of NAM Movement, <https://mea.gov.in/Images/pdf/Members-and-other-participants.pdf> (14.04.2016).

51 Iran hands over NAM presidency Venezuela, <http://en.nhandan.com.vn/world/item/4633202-iran-hands-over-nam-presidency-to-venezuela.html> (18.09.2016).

suverenliyi çərçivəsində həllini dəstəkləmişlər. Digər tərəfdən, beynəlxalq nüvə silahsızlanması çağırışı edən sənəddə İranın sülhməqsədli nüvə fəaliyyəti dəstəklənmişdir. Sənəddə həmçinin İslamofobiya və irqçiliyə qarşı mübarizə üçün çağırışlar edilmişdir.⁵²

Digər tərəfdən, QH ölkələri İrana qarşı iqtisadi sanksiyalara dəstək verməmiş və İranın iqtisadiyyatını hədəf alan Qərb ölkələrinin tətbiq etdiyi sanksiyalara baxmayaraq, bu ölkə üçün çox vacib olan ticarət və iqtisadi əlaqələri davam etdirmişdir. Azərbaycan QH üzvü kimi İrana qarşı sanksiyaları dəstəkləməmişdir. 7-10 May 2012-ci il tarixində Misirdə keçirilmiş Qoşulmama Hərəkatının 16-cı iclasında, 26-31 avqust 2012-ci ildə İranda keçirilən 16-cı sammitdə, 28-29 may 2014-cü il tarixində Əlcəzairdə keçirilmiş Xarici İşlər Nazirlərinin 17-ci sessiyasında, 2017-ci il 13-18 sentyabrda Venesuelada keçirilmiş 17-ci Zirvə Toplantısında qəbul edilmiş sənədlərdə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin suverenlik, ərazi bütövlüyü və dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri çərçivəsində həll olunması ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyi dəstəklənmişdir.⁵³

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan öz ərazisində digər dövlətlərin hərbi bazalarının yerləşdirilməsinə və ərazisinin qonşu ölkələrə qarşı istifadə olunmasına qarşıdır. Azərbaycan Müdafiə Nazirinin 14 may 2005-ci ildə İrana rəsmi səfəri zamanı iki ölkə arasında öz ərazilərinin üçüncü ölkələr tərəfindən bir-birinə qarşı istifadə edilməsinə imkan verilməməsi barədə saziş imzalanmışdır.⁵⁴ 2010-cu ildə qəbul olunmuş Hərbi Doktrinada Azərbaycan tərəfi beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, ölkə ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməsini rədd etmişdir.⁵⁵

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın QH-ə üzv olmasının beynəlxalq siyasətə üç əsas təsiri vardır. Birincisi, geosiyasi mübarizə aparan regional qurumların təzyiqlərindən yayınmaq və Cənubi Qafqazda kiçik blokların

qurulması üçün, ilk növbədə, Bakıya edilən xarici təzyiqləri QH vasitəsilə neytrallaşdırmışdır. İkincisi, bu dövrdə Aİ, NATO, Avrasiya İqtisadi Birliyi (AİB) və Gömrük İttifaqı kimi təşkilatlara üzvlük Azərbaycanın maraqlarına uyğun gəlmirdi. Çünki bu təşkilatlara üzv olmaqla, Azərbaycan eyni vaxtda onların arasında yaranan rəqabətin bir hissəsi ola bilərdi. AİB-ə üzv olmaq Azərbaycanın iqtisadi və siyasi maraqlarına uyğun deyildir. Azərbaycan müstəqil xarici siyasət aparmaq yolunu seçmişdir. Üçüncüsü, QH üzvlüyü ölkənin NATO və ya KTMT-yə daxil olacağına dair şayiələrə son vermişdir.

Üçtərəfli platformalarda Azərbaycan-İran əməkdaşlığı

Sovet İttifaqının parçalanmasından sonra Avrasiya regionunda baş verən siyasi və iqtisadi proseslər regional üçtərəfli əməkdaşlıq üçün zərurət yaratmışdır. 1990-cı illərdə yaranan Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan üçbucağı regiondakı geostrateji və iqtisadi vəziyyətin nəticəsidir. Beləliklə, öz maraqlarının qorunmasını və sürətli qərarlar alınmasını istəyən ölkələr arasındakı regional əməkdaşlıq üçlüyü bu günədək ölkələr arasında etimad yaratmağa və regional layihələrin həyata keçirilməsini sürətləndirməyə xidmət göstərərək, əməkdaşlığı inkişaf etdirmişdir. İran və Azərbaycan iki regional üçlükdə təmsil olunur: Azərbaycan-İran-Türkiyə və Azərbaycan-İran-Rusiya. Lakin onların ortaya çıxmasının səbəbləri fərqli idi və hər iki formatdan gözləntilər də fərqlənir.

Azərbaycan-İran-Türkiyə üçtərəfli əməkdaşlığı

Üç ölkənin xarici işlər nazirləri arasında mütəmadi görüşlər keçirilməsi haqqında ilk razılaşma 2010-cu ildə İstanbulda keçirilən İOT-in sammitində əldə edilmişdir. Sammitin sonunda Azərbaycan, İran və Türkiyə Xarici İşlər nazirlərinin birgə bəyanatında siyasi məsləhətləşmələrin aparılması və müntəzəm üçtərəfli danışıqların keçirilməsinin vacibliyi vurğulanmışdır.⁵⁶ Xarici İşlər Nazirləri səviyyəsində üçtərəfli görüşlər 2011-ci il aprel

52 NAM Backs Azerbaijan Integrity, <https://www.azernews.az/nation/43299.html> (05.09.2012).

53 Jason E. Strakes, Azerbaijan and the Non-Aligned Movement: Institutionalizing the "Balanced Foreign Policy", IAI Working Papers, 15|11 May 2015.

54 Azerbaijan, Iran signed defence cooperation agreement, <http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=1565245&language=en>

55 Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası. <http://www.mod.gov.az/doktrina.htm> (08.06.2010).

56 Iranian Leader Joins Regional Talks in Istanbul, <https://english.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/iranian-leader-joins-regional-talks-in-istanbul>

16-da Urmiya (İran), 2012-ci ildə Naxçıvan (Azərbaycan), 2014-cü ildə Van (Türkiyə), 2016-cı ildə isə Ramsər (İran) şəhərində keçirilmişdir. Həmin görüşlərdə xarici işlər nazirləri viza rejiminin sadələşdirilməsi, xalqlar arasında təmasların genişləndirilməsi, təhlükəsizlik və beynəlxalq təşkilatlarda əməkdaşlığın artırılması, birgə mədəni proqramların təşkili, üç ölkənin təhlükəsizlik və kəşfiyyat təşkilatları arasında terrorçuluq, mütəşəkkil cinayətkarlıq, silah və narkotik maddə qaçaqmalçılığı, insan alveri, habelə miqrant qaçaqçılığı ilə mübarizə sahəsində əməkdaşlığa dair bəyannamələr qəbul etmişlər. Bu üçtərəfli görüşlər 2011-ci ildə Azərbaycanla İran arasında yaranan siyasi böhrandan sonra ortaya çıxmış və görüşlərin ardınca bu siyasi gərginlik nisbətən azalmışdır. Hal-hazırda da bu üçlü görüşlər siyasi böhranların ortaya çıxmasına qarşı bir qalxan rolunu oynayır.

Bu gün üç ölkənin əməkdaşlığını zəruri edən siyasi, iqtisadi, nəqliyyat, enerji və təhlükəsizlik amilləri mövcuddur: hər üç dövlətin daxili və xarici siyasətinə kənardan müdaxilə, Suriyadakı vətəndaş müharibəsi və bu üç ölkənin təhlükəsizliyini və ərəzi bütövlüyünü təhdid edən radikal dini terror təşkilatlarının artan təsiri kimi reallıqlar vardır. Hər üç dövlət müstəqil xarici siyasəti dəstəkləyir, bu da iqtisadi əməkdaşlığı labüd edir. Hər üç ölkə Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizində yerləşir, bu da onlara regional və global səviyyədə imkanlar yaradır.

Gələcəkdə üç ölkə arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün aşağıdakı imkanlardan istifadə etmək olar:

İran öz məhsullarını dünya bazarına çıxarmaq üçün Azərbaycan və Türkiyənin enerji və nəqliyyat xətlərinə dair birgə layihələrində iştirak etməklə üçtərəfli iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirə bilər. Gələcəkdə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun Naxçıvan-Culfa-Təbriz dəmir yoluna qoşulması üç ölkə arasında nəqliyyat əlaqələrinin yaradılmasına kömək edəcəkdir. Digər tərəfdən, Naxçıvanda yaradılacaq azad iqtisadi zona üç ölkənin gələcək əməkdaşlığı baxımından da vacibdir.

Regiondakı sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi hər üç dövlətin maraqları sırasındadır. Bu baxımdan müdafiə və təhlükəsizlik məsələləri üzrə əməkdaşlıq və müzakirələr əlaqələrin inkişafına kömək edəcəkdir.

Azərbaycan-İran-Rusiya üçtərəfli əməkdaşlığı

Xarici işlər nazirləri arasında ilk üçtərəfli görüş 2016-cı il aprelin 7-də Bakıda keçirilmiş və nazirlər üç ölkənin prezidentlərinin görüşünü razılaşdırmışlar. Nəticədə 2016-cı il avqustun 8-də Bakıda üç ölkənin prezidentləri İlham Əliyev, Həsən Ruhani və Vladimir Putin arasında ilk görüş keçirilmiş, ikinci iclas isə 2017-ci il noyabrın 1-də Tehranda keçirilmişdir. Bakı görüşünün nəticəsi olaraq, üçtərəfli əməkdaşlığa dair bəyannamə imzalanmışdır.⁵⁷ Bəyannamə üçtərəfli çərçivədə mədəniyyət, iqtisadiyyat, təhlükəsizlik, nəqliyyat, enerji sahələrində və regional məsələlərdə qarşılıqlı maraqlara uyğun əməkdaşlığı dəstəkləyir. Üçtərəfli əməkdaşlığın ortaya çıxmasının müəyyən səbəbləri vardır: Rusiya üçün İran və Azərbaycanla sıx əlaqələr qurmaq və Hind okeanına ən qısa yolla daxil olmaq əhəmiyyətlidir; İranın başlıca məqsədi iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən enerji resurslarının regional nəqliyyat xətti ilə dünya bazarlarına çıxarmaq və region ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir; Azərbaycan üçün isə qeyri-neft sektorunun inkişafını dəstəkləmək, iki güclü qonşu ilə yaxşı münasibətlər qurmaq və Ermənistanı regional layihələrdən təcrid etmək üçün əsas tranzit ölkəsi olmaq vacibdir.

Əslində regional kontekstdə Azərbaycanla əməkdaşlıq etmək İran üçün daha sərfəlidir. Çünki birincisi, Azərbaycan müstəqil xarici siyasət aparır; ikincisi, Cənubi Qafqaz regionunda geosiyasi cəhətdən Azərbaycanla əməkdaşlıq etmədən heç kim uğur qazana bilməz; üçüncüsü, Azərbaycanın enerji və nəqliyyat infrastrukturu daha çox inkişaf etmişdir və Bakı bu layihələri Ermənistandan fərqli olaraq, özü idarə edir, dördüncü isə, Azərbaycan etibarlı tərəfdaşdır.

Bəyannamədə xüsusilə qeyd edilən üçtərəfli əməkdaşlıq sahələrindən biri Rusiya, Azərbaycan və İranı Hindistanın Mumbay limanına birləşdirmək üçün nəzərdə tutulan Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizidir. Son illər Şimali-Cənub dəhlizi xəttinin inşasını sürətləndirən iki əhəmiyyətli hadisə müşahidə olunmuşdur: birincisi, 2013-cü ildə Çinin irəli sürdüyü «Bir

⁵⁷ Azərbaycan Respublikası, İran İslam Respublikası və Rusiya Federasiyası Prezidentlərinin BƏYANNAMƏSİ, http://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Respublikasi_Iran_Islam_Respublikasi_ve_Rusiya_Federasiyasi_Prezidentlerinin_BAYANNAMASI-981209 (09.08.2016).

kəmə, bir yol» İpək Yolu layihəsi; ikincisi, İranla altı dövlətin Tehranın nüvə proqramı ilə bağlı razılığa gəlməsi.

Azərbaycan və İran arasında dəmir yolu tamamlandıqdan sonra bu xətt Naxçıvana uzanacaqdır. Beləliklə, Azərbaycanın Naxçıvandan İranla dəmir yolu əlaqəsi ola bilər. Qars-Naxçıvan dəmir yolunun tikintisi ilə müqayisədə İrandan Naxçıvana olan xəttə daha az maliyyə vəsaiti istifadə oluna bilər.

Digər tərəfdən, region dövlətləri arasında nəqliyyat əlaqəsini yaratmaq çox vacibdir. Bu, nəqliyyat qovşaqlarında yerləşən dövlətlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı genişləndirir. Eyni zamanda bu yol üçün vahid tariflər müəyyən etmək və bir pəncərə tətbiq etmək mümkündür. Bu təcrübə Trans-Xəzər nəqliyyatının daha effektiv fəaliyyəti üçün Ukrayna-Gürcüstan-Azərbaycan-Qazaxıstan arasında tətbiq olunur. Digər tərəfdən, bu əməkdaşlığa başqa ölkələr də daxil edilə bilər. Məsələn, İran-Azərbaycan-Gürcüstan arasında üçtərəfli əməkdaşlıq imkanları artaraq Cənub-Qərb dəhlizinin yaradılmasına xidmət edə bilər. Pakistanın da bu xəttə qoşulması mümkündür. Bu məqsədlə Azərbaycan-İran-Pakistan üçtərəfli əməkdaşlıq perspektivi və Pakistanın nəqliyyat xətlərindən yararlanmaq yolları araşdırıla bilər.

Nəticə

Azərbaycan və İran təkqütblü və ikiqütblü dünya siyasi sisteminə qarşıdırlar, çünki bu geosiyasi düşüncəyə əsasən, sistemdə hegemon dövlətlər öz maraqlarına uyğun siyasət yürüdürlər. Bu cür siyasət müstəqil xarici siyasət strategiyasına ziddir. Regional təşkilatlara üzv olmaq və ya regional üçtərəfli platformalar yaratmaq müstəqil xarici siyasəti kursunun bir hissəsidir.

Siyasi cəhətdən Azərbaycan və İran hegemon güclərə qarşı yaradılmış bütün təşkilatlara daxil olmuşlar və heç bir global güc bu təşkilatlarda yer almır. Nə Azərbaycan, nə də İran öz suverenliyinə və müstəqilliyinə xələl gətirən təşkilatların üzvü deyil. Hər iki dövlət hər hansı hərbi blokda yer almır.

Hər iki ölkənin hökuməti əməkdaşlığın inkişafına çalışsa da, bəzi məqamlarda münasibətlərdə hələ də etimadsızlıq mövcuddur. Bu vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün birgə səylər göstərilməlidir. Keçmişdə İran-ABŞ geosiyasi rəqabəti zamanı Azərbaycan bu oyunun bir parçası olmamış, heç bir iqtisadi sanksiya və ya İrana qarşı olan hərbi ritorikanı dəstəkləməmişdir. Əksinə, bu gərginlik dövründə Azərbaycan İranla hərbi saziş imzalamışdır. Azərbaycan yeni ABŞ-İran gərginliyindən də narahatçılıq keçirir.

Azərbaycanın üçüncü tərəflərlə münasibətləri qonşularına qarşı deyil. Çünki Prezident İlham Əliyevin də vurğuladığı kimi, qonşu ölkələrin təhlükəsizliyi bir-birinə bağlıdır. Həsən Ruhaninin prezidentliyi dövründə iki dövlət arasında yaranan əməkdaşlıq imkanları hər iki tərəf üçün qarşılıqlı maraqlar əsasında işbirliyinin ziddiyyətlərdən daha sərfəli olduğu sübuta yetirmişdir.

Azərbaycan-İran iqtisadi əlaqələri: gerçəklik və imkanlar

Orxan Bağirov⁵⁸

Giriş

Müstəqilliyinin ilk illərində əsas iqtisadi tərəfdaşları olan postsovet ölkələrində xaosun hökm sürməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının dərin böhranla üzləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu dövrdə Azərbaycan məhsullarını ixrac etdiyi bazarları itirmişdi və xarici ölkələr ilə iqtisadi münasibətlər yox səviyyəsində idi. İqtisadi problemlərlə yanaşı, Azərbaycan qərb qonşusu olan Ermənistan tərəfindən təcavüzə məruz qalmış və bu da Qarabağ müharibəsinin başlanmasına səbəb olmuşdu. Müharibə Azərbaycan torpaqlarının işğalı və həmin ərazilərdə əhalinin etnik təmizlənməsi ilə nəticələnərək, ölkənin istər iqtisadi, istərsə də insan kapitalı potensialına ağır zərbə vurmuşdu. Yaranmış ağır şərait xarici ölkələrlə iqtisadi münasibətlərin qurulmasını qaçılmaz etmişdi.

İlkin dövrdə Asiya və Avropanın uzaq bazarlarına çıxış əldə etmək çətin olduğundan, qonşu ölkələrlə səmərəli iqtisadi münasibətlərin qurulması önəmli idi. Qonşularla münasibətlərin vacibliyini nəzərə alaraq, Azərbaycan hökuməti İran İslam Respublikası ilə iqtisadi münasibətlərini inkişaf etdirməyə başladı və tədricən İran Azərbaycanın əsas iqtisadi tərəfdaşlarından birinə çevrildi. Müstəqilliyin ilk illərində iranlı iş adamları Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyan və burada sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan ilk xarici iş adamları sırasına daxil olmuşdur. Azərbaycan iqtisadiyyatını onlar üçün cəlbedici edən isə istehsal və nəqliyyat xərclərinin az olması idi.

1990-cı ildən sonra Azərbaycanla İran arasında iqtisadi əməkdaşlığı daha da genişləndirən çoxlu sayda memorandumlar imzalanmış və razılıqlar əldə edilmişdir. 1991-ci ilin iyun ayında iki ölkə arasında ticarət, kənd təsərrüfatı və turizm sahəsində əməkdaşlıq memorandumu

imzalanmışdır⁵⁹. 1992-ci ilin aprel ayında isə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişafına xidmət edən avtomobil nəqliyyatı sahəsində əməkdaşlıq memorandumu imzalanmışdır. Qonşu ölkələr olduqlarından Azərbaycan ilə İran arasında ticarətin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün avtomobil nəqliyyatı infrastrukturunun qurulması vacib idi.

İki ölkə arasında digər razılaşma isə 1993-cü ilin iyul ayında beynəlxalq nəqliyyat sahəsində əldə edilmişdir. Həm İranın, həm də Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat yollarının mərkəzində yerləşməsi onlara tranzit ölkələri kimi geniş imkanlar yaradırdı. Əldə edilmiş razılaşma isə bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsini və iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafını dəstəkləyirdi.

Daha sonra 1994-cü ilin dekabr ayında sənaye sahəsində əməkdaşlıq memorandumu imzalanmışdır⁶⁰. Bu memorandum İranın Traktor Şirkəti ilə Azərbaycanın Maşınqayırma Komitəsi arasında birgə müəssisənin yaradılmasını nəzərdə tuturdu; həmin müəssisə avtobus və mikroavtobus hissələrinin Azərbaycana idxalını təşkil edəcəkdi. Qeyd etdiyimiz müqavilə və memorandumlarla yanaşı, iqtisadiyyatın digər sahələrində də razılaşmalar əldə edilmişdi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra İran ilə iqtisadi əlaqələr yaxşı start götürmüşdür. Hər iki ölkə istər coğrafi, istərsə də iqtisadi baxımdan böyük əhəmiyyətə malik olan tərəfdaş əldə etməyə çalışmışdır. Bunun nəticəsidir ki, artıq 1992-ci ildə İrandan Azərbaycana idxal olunan məhsulların Azərbaycanın ümumi idxalında payı 5.98%, İrana ixrac edilən məhsulların ümumi ixracda payı isə 15.43% səviyyəsində olmuşdur⁶¹. Bu dövrdən sonra da iki ölkə arasında ticarət əlaqələri inkişaf edərək, daha yüksək səviyyəyə qalxmışdır.

Yaxın tarixdə iqtisadi münasibətlərin inkişaf istiqamətləri

Azərbaycanla İran arasında iqtisadi münasibətlər ticarət dövriyyəsinin həcmi baxımından son iyirmi ildə sabit olmamışdır. 1990-cı illərin

59 S.H.Ağayev, H.T.Taban. Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2007

60 Yenə orada

61 Yenə orada

58 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin elmi işçisi, orxan.bagirov@sam.gov.az

əvvəlində son on illə müqayisədə iki ölkə arasında ticarətin həcmi daha yüksək səviyyədə olmuşdur. İran və Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsi 1995-ci ildə 266.4 milyon ABŞ dolları səviyyəsində olmasına baxmayaraq, 2000-ci ildə bu göstərici 64.5 milyon ABŞ dolları səviyyəsinə qədər azalmışdır (Cədvəl 1).

Son iyirmi ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının böyük artıma malik olmasına rəğmən, İranla ticarət əlaqələri zəifləmişdir. Bu, qismən onunla bağlıdır ki, müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycan uzaq bazarlara çıxış əldə etməkdə çətinlik çəkdiyindən İran onun əsas ticarət tərəfdaşlarından birinə çevrilmişdir. Lakin sonrakı mərhələdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri sürətlə inkişaf etməyə başlamış, ticarət tərəfdaşlarının sayı artmış və nəticədə İranın Azərbaycanın xarici ticarətində payı azalmışdır. İranla ticarət dövriyyəsinin Azərbaycanın ümumi ticarət dövriyyəsində payı 1995-2016-cı illərdə 20.4%-dən 1.2%-ə qədər azalmışdır. Azalma ixracda daha çox müşahidə edilmişdir. Belə ki, qeyd etdiyimiz dövr ərzində İrana ixracın ümumi ixracda payı 29.2%-dən 0.5%-ə qədər azalmışdır. 1996-cı ildə İrana ixrac ümumi ixracda ən böyük paya sahib olmuşdur. Lakin 2000-ci ilə qədər İrana ixrac edilən məhsulların həcmində böyük azalma müşahidə edilmişdir və İranın Azərbaycanın ixracında mövqeyi iyirminci yerə qədər enmişdir. İxracla müqayisədə İrandan Azərbaycana idxal edilən məhsulların həcmi isə daha sabit olmuşdur. Bununla belə, 1995-2013-cü illər ərzində İrandan idxal edilən məhsulların Azərbaycanın ümumi idxalında payı altı dəfə azalaraq, 12%-dən 2%-ə düşmüşdür. 2015-ci ildən sonra İrandan idxalın həcmi artmağa başlamış və 2016-cı ildə 161.1 milyon ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə ticarət əlaqələri (min ABŞ dolları)

	1995	2000	2005	2010	2013	2015	2016
İdxal	80332,2	56830,2	76318,4	118238,6	207682,3	90455,4	161077,6
İxrac	186087,9	7662,2	166468	124980,7	73347,4	34257	49683,8
Dövriyyə	266420,1	64492,4	242786,4	243219,3	281029,7	124712,4	210761,4
Balans	105755,7	-49168	90149,6	6742,1	-134335	-56198,4	-111394

Ümumi idxalda payı	12,0%	4,8%	1,8%	1,8%	1,9%	1,0%	1,9%
Ümumi ixracda payı	29,2%	0,4%	3,8%	0,6%	0,3%	0,3%	0,5%
Ümumi dövriyyədə payı	20,4%	2,2%	2,8%	0,9%	0,8%	0,6%	1,2%

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

İranla ticarət əlaqələrinin ümumi ticarətdə payının kəskin dəyişməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturunun dəyişməsi ilə əlaqədar olmuşdur. 1994-cü ildə neft müqavilələri bağlandıqdan sonra Azərbaycanın neft sənayesi sürətlə inkişaf etməyə başlamış və neft əsas ixrac edilən məhsula çevrilmişdir. İrana ixrac edilən neft məhsullarının səviyyəsi neft məhsullarının ümumi ixracı ilə müqayisədə yüksək deyildir. Qeyri-neft məhsulları İrana ixrac edilən məhsullarda böyük paya malikdir ki, bu da Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində İranın payına təsir edir. Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən bu dəyişikliklər İranla Azərbaycanın ticarət balansına da təsir etmişdir. 1995-ci illə müqayisədə ticarət balans 2013-cü ildə mənfi göstəriciyə malik olmuşdur; belə ki, İranla ticarət əlaqələrində Azərbaycanı daha çox ixrac edən ölkədən daha çox idxal edən ölkəyə çevrilmişdir.

Azərbaycanın inkişaf səviyyəsinin və dəyişən iqtisadi strukturunun təsiri ilə ticarət mallarının növləri və həcmi də dəyişmişdir. 2005-2014-cü illər ərzində İran-Azərbaycan ticarət münasibətlərinin strukturunu təhlil etdikdə, qeyd etdiyimiz məqam özünü daha aydın göstərir. Belə ki, 2005-ci ildə Azərbaycan İrandan əsasən elektrik enerjisi idxal etmişdir və onun İrandan idxal edilən ümumi məhsullarda payı 37.7% səviyyəsində olmuşdur (Cədvəl 2). Həmin dövrdə İranda enerjinin artıq istehsal edilməsi Azərbaycana qonşu ölkədən ucuz elektrik enerjisi idxal etmək imkanı yaratmışdır. İrandan ən çox idxal edilən ikinci məhsul isə keramik plitələr olmuşdur ki, bu da ümumi idxalın 11.7%-ni təşkil etmişdir. Həmin ildə kartof və təzə meyvələr kimi bitki məhsulları da İrandan idxal edilən məhsulların ümumi həcmində əhəmiyyətli paya malik olmuşdur və müvafiq olaraq, idxalın 6.3 və 5.9 faizini təşkil etmişdir. Avtobuslar və minik avtomobilləri də İrandan ümumi idxalda 9% payla ən çox idxal edilən məhsullar sırasına daxil olmuşdur.

Cədvəl 2. 2005-ci ildə Azərbaycanla İran arasında ticarət əlaqələrinin strukturu (əsas məhsullar, min ABŞ dolları)

	İdxal	İdxalda payı (%)	İxrac	İxracda payı (%)
Diri ev quşları və digər heyvanlar	607,4	1,6	22,5	0,001
Quş yumurtası	1273,9	3,4	0	0
Kartof	2337,5	6,3	0	0
Təzə tərəvəz	1262,5	3,4	0	0
Təzə meyvə	2193,1	5,9	0	0
Meyvə və tərəvəz konservləri	202,4	0,5	10295,4	0,2
Tütün	96,7	0,2	0	0
Təbii borjomi sulfatı	1430,8	3,8	0	0
Sement	1413,5	3,3	0	0
Yağlar və sürtkülər	752,8	2	0	0
Elektrik enerjisi	13921,6	37,7	16246,6	10,5
Dərman vasitələri	477,4	1,1	0	0
Sabun	171,7	0,4	0	0
Sintetik yuyucu maddələr	555,4	1,2	0	0
Polietilen	462,5	0,5	1890,4	1,3
Plastik kütlədən hazırlanmış plitə və kisələr	602,8	1,6	0	0
Ayaqqabı	842,6	2,2	0	0
Keramik plitələr	4349	11,7	0	0
Yeyinti sənayesi üçün avadanlıqlar	764,8	2	0	0
Avtobuslar	1513,9	4,1	0	0
Minik avtomobilləri	1839,5	4,9	0	0
Motor benzini	0	0	67610,4	43,6
Dizel yanacağı	0	0	4453,5	2,9
Mazut yanacağı	0	0	4067,1	2,6
Antitsiklik spirtlər	0	0	7552,3	0,2
Pambıq	0	0	1650,8	1
Qara metaldan məmulatlar	0	0	28858,6	18,6
Emal olunmuş alüminium	0	0	22163,3	14,3

Mənbə: S.H.Ağayev, H.T.Taban. Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2007, səh. 306

İdxaldan fərqli olaraq, 2005-ci ildə əvvəlki illərlə müqayisədə Azərbaycandan İrana ixracın həcmində əhəmiyyətli artım baş vermişdir. 2000-2005-ci illər arasında ixracın həcmi 20 dəfəyə qədər artmışdır. Bu artım ixracda benzin, dizel və mazut kimi yanacaq məhsullarının həcmindən yüksəlməsi nəticəsində baş vermişdir. 2005-ci ildə yanacaq məhsulları İrana ixrac edilən malların təxminən yarısını təşkil etmişdir (cədvəl 2). Azərbaycan İrandan elektrik enerjisini nəinki idxal etmiş, həm də ixrac etmişdir; belə ki, o, ümumi ixracın 10.5%-ni təşkil etmişdir. Elektrik enerjisinin həm idxalda, həm də ixracda yer alması iqlim fərqliliyi ilə əlaqədardır. Mövsümi dəyişikliklərin təsiri nəticəsində iki ölkədə elektrik enerjisində olan ən yüksək tələbat dövrü fərqlənir ki, bu da onlar üçün əlavə istehsal edilmiş elektrik enerjisinin ixracına imkan yaradır. 2005-ci ildə ixracda az sayda məhsullar böyük paya malik olduğundan ixracın strukturunun diversifikasiya səviyyəsi aşağı olmuşdur. Yanacaq məhsulları və elektrik enerjisi ilə yanaşı, Azərbaycandan İrana qara metaldan hazırlanan məmulatlar və emal olunmuş alüminium da ixrac edilmişdir və bu məhsulların ixracda payı müvafiq olaraq, 18.6% və 14.3% təşkil etmişdir.

Cədvəl 3. 2010 və 2014-cü illərdə Azərbaycanla İran arasında ticarətin strukturu (əsas məhsullar, min ABŞ dolları)

	2010				2014			
	İdxal	İdxalda payı (%)	İxrac	İxracda payı (%)	İdxal	İdxalda payı (%)	İxrac	İxracda payı (%)
Tərəvəzlər, meyvə-köklülər, kök yumruları	7388,2	6,25%	0	0	2617,9	1,78%	0	0
Yeməli meyvələr və qoz-fındıq, sitrus bitkiləri	10441	8,83%	0	0	0	0	0	0
Dənli bitkilər	2821	2,39%	0	0	0	0	0	0
Yeyinti sənayesinin qalıqları və tullantılar	0	0	4707,1	3,77%	0	0	3987	10,11%
Duz, kükürd, torpaq və daş, əhəng və sement	38897	32,90%	0	0	59115	40,17%	0	0
Filizlər, şlaklar və kül	0	0	0	0	4746,9	3,23%	0	0
Mineral yanacaq, neft və neft emalı məhsulları	3470,5	2,94%	32381	25,91%	3402,1	2,31%	21363	54,16%

Qeyri üzvi kimyənin məhsulları; qiymətli metallar	3695,5	3,13%	0	0	3587,3	2,44%	0	0
Gübrələr	0	0	0	0	8851,4	6,01%	967,3	2,45%
Plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatlar	15465	13,08%	4264,8	3,41%	16126	10,96%	622,2	1,58%
Kauçuk, rezin və onlardan hazırlanan məmulatlar	2961,5	2,50%	0	0	0	0	0	0
Kağız, karton və onlardan hazırlanan məmulatlar	0	0	0	0	0	0	770,3	1,95%
İpək	0	0	1650,1	1,32%	0	0	1902	4,82%
Kimyəvi saplar	0	0	0	0	3111,1	2,11%	641,5	1,63%
Xalçalar və digər toxunma döşəmə örtükləri	2612,3	2,21%	0	0	3962,6	2,69%	0	0
Daş, gips, sement, asbest, slyuda və analoji materiallardan məmulatlar	2122	1,79%	0	0	6374,2	4,33%	0	0
Keramika məhsulları	0	0	0	0	5945,6	4,04%	0	0
Şüşə və ondan hazırlanan məmulatlar	7533	6,37%	0	0	0	0	0	0
Qara metallar	0	0	76393	61,12%	2493,7	1,69%	7873,1	19,96%
Qara metallardan məmulatlar	0	0	1110,9	0,89%	2313,3	1,57%	0	0
Nüvə reaktorları, qazanlar, avadanlıqlar və mexaniki qurğular, onların hissələri	2963,6	2,5065%	1026,8	0,82%	4711,4	3,20%	0	0
Quru nəqliyyat vasitələri (dəmiryol nəqliyyat vasitələrindən başqa) və onların hissələri	0	0	0	0	7222,8	4,91%	0	0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

2005-ci ildə İran ilə Azərbaycan arasındakı ticarət dövriyyəsində ixrac daha böyük paya malik olaraq, idxalı 90 milyon ABŞ dolları həcmində üstələmişdir. Lakin əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, 2010-cu ildən sonra idxalın həcmi artmağa başlamış və növbəti illərdə ixracı üstələmişdir. 2010-cu ildə ixrac idxaldan cəmi 6.7 milyon dollar çox olmuşdur. Bununla yanaşı ticarətin strukturunda da dəyişikliklər baş vermişdir. 2010-cu ildə İrandan ən çox idxal olunan mallar duz, kükürd, torpaq, əhəng və sement olmuşdur və bunlar İrandan ümumi idxalın 32.9%-ni təşkil etmişdir (Cədvəl 3).

Azərbaycanın idxalında qeyd etdiyimiz məhsulların həcmnin artması isə ölkədə tikinti sektorunun sürətli inkişafı ilə əlaqədar olmuşdur. Ölkədə neft gəlirlərinin artması əhalinin alıcılıq qabiliyyətini yüksəltdiyindən müxtəlif tikililərə və evlərə olan tələbatı artırmışdır. 2010-cu ildə ikinci ən çox idxal edilən məhsul isə plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatlar olmuşdur və bunlar İrandan idxalın 13.1%-ni təşkil etmişdir. 2005-ci illə müqayisədə plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatların idxalda payı təxminən səkkiz dəfə artmışdır. 2005-ci ildə olduğu kimi, 2010-cu ildə də meyvə və tərəvəz məhsulları İrandan idxalda öz yüksək payını qoruyaraq 15% səviyyəsində olmuşdur. 2005-ci illə müqayisədə 2010-cu ildə qara metallar İrana ən çox ixrac edilən məhsul kimi elektrik enerjisini əvəz etmişdir və bu məhsulların payı əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 61%-ə çatmışdır. 2010-cu ildə də yanacaq məhsulları İrana ən çox ixrac edilən məhsullar sırasında yer alaraq 26% paya malik olmuşdur. Bundan başqa yeyinti sənayesi tullantıları və plastik məmulatlar kimi məhsul növləri də ən çox ixrac edilən məhsullar sırasına daxil olmuş və 7.2% paya malik olmuşdur.

2014-cü ildə İran ilə Azərbaycan arasında ticarətin strukturu isə 2005-ci, istərsə də 2010-cu ildən fərqli olmuşdur. Əsas idxal məhsullarının eyni olmasına baxmayaraq, idxal edilən digər məhsul qruplarında nəzərə çarpan dəyişikliklər baş vermişdir. 2005 və 2010-cu illərlə müqayisədə meyvə və tərəvəz məhsullarının ümumi idxalda payı əhəmiyyətli dərəcədə – 15%-dən 1.8%-ə qədər azalmışdır. Bu, qismən Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı idi, çünki diversifikasiya siyasəti çərçivəsində bu sektorun inkişafı istiqamətində vacib addımlar atılmışdır. Eyni zamanda kənd təsərrüfatının inkişafı gübrələrə olan tələbatı artırmışdır və bu, idxalda yeni məhsul kimi paya malik olmuşdur. Gübrələrlə yanaşı filizlər, şlaklar və kül, keramika məhsulları və minik avtomobilləri kimi digər yeni məhsul qrupları birlikdə ümumi idxalın 15%-ni təşkil etmişdir. İdxaldan fərqli olaraq, 2014-cü ildə 2010-cu illə müqayisədə ixracın strukturunda böyük dəyişikliklər baş verməmişdir. 2010-cu ildə olduğu kimi yeyinti sənayesinin tullantıları, yanacaq məhsulları, qara metallar əsas ixrac edilən məhsullar olmaqla ixracın 84%-dən çoxuna malik olmuşdur. İxrac edilmiş yanacaq məhsullarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 21.3 milyon ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır. Yanacaq məhsullarının ixracda payı 2

dəfədən çox yüksələrək, 54% səviyyəsinə çatmışdır. Lakin ixrac edilmiş qara metalların ixracda payı azalmış və cəmi 20% səviyyəsində olmuşdur.

Bu proseslərlə yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2012-ci ildən sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Avropa İttifaqının İrana qarşı sanksiyalar tətbiq etməsi ölkənin iqtisadi inkişafını zəiflətməmişdir. Azərbaycan İrana qarşı tətbiq edilən sanksiyalara qoşulmasa da, sanksiyalar nəticəsində İranda müşahidə edilən iqtisadi geriləmə onun Azərbaycanla bu sahədəki əlaqələrinə də təsir göstərmişdir. Lakin 2016-cı ilin əvvəlində sanksiyaların aradan qaldırılması iqtisadi əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar yaratdı. Sanksiyalar aradan qaldırıldıqdan sonra – həmin ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İrana səfər etmişdir və iki ölkə arasında 10 əməkdaşlıq sənədi imzalanmışdır. Bu sənədlər əsasən ticarət, tranzit nəqliyyatı, turizm, enerji, kənd təsərrüfatı və səhiyyə kimi sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən müsbət dəyişikliklər ölkəmizin İranla iqtisadi münasibətlərinin xarakterinə təsir göstərmişdir. 2000-ci illərin fərqli dövrlərində müxtəlif sektorların inkişaf səviyyəsində baş verən dəyişikliklər və iqtisadiyyatda mövcud olan tələb həmin münasibətlərin xarakterini formalaşdırmışdır. Azərbaycan neft ixrac edən ölkəyə çevrildiyindən yanacaq məhsulları İrana ixrac edilən əsas məhsullar olmuşdur; həm də həcmində böyük dəyişikliklər baş verməsinə baxmayaraq, ixracın strukturu, demək olar ki, dəyişməz qalmışdır. Əksinə olaraq, idxalın strukturunda böyük dəyişikliklər müşahidə edilmişdir və onun həcmi sabit qalmışdır. İrandan idxalda baş verən struktur dəyişiklikləri əsasən Azərbaycan iqtisadiyyatının tikinti, kənd təsərrüfatı və sənaye sektorlarında formalaşan tələbin dəyişməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Son dövrlərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında və regionda baş verən dəyişikliklər istər İran, istərsə də Azərbaycan üçün qeyri-neft sektoru üzrə əməkdaşlıq etməklə iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi üçün yeni imkanlar yaradır.

İmkanlar

2000-ci illərin əvvəlində İran ilə Azərbaycan arasında ticarət əlaqələrinin zəifləməsinə baxmayaraq, 2005-ci ildən sonra iqtisadi əlaqələr inkişaf

etməyə başladı. Nəticədə ticarətin həcmi və ixrac edilən məhsulların sayı artaraq, ticarət əlaqələrini daha şaxəli etdi. Bu inkişafın baş verməsinə baxmayaraq, hər iki tərəf üçün faydalı ola biləcək istifadə olunmamış çox sayda imkanlar mövcuddur. İstifadə edilməmiş imkanların mövcudluğu siyasi xarakterə malik maneələrin olması ilə bağlıdır. Əsas maneələrdən biri İranın Ermənistanla iqtisadi münasibətləridir. İran hökuməti Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləməsinə baxmayaraq, Azərbaycan ərazisinin 20%-ni işğal etmiş Ermənistan ilə iqtisadi münasibətlərini inkişaf etdirir. İqtisadi münasibətləri zəiflədən digər maneə isə Azərbaycan ilə İran arasında Xəzər dənizinin hüquqi statusu ilə bağlı mövcud olan mübahisədir. İran tərəfi Xəzər dənizində daha böyük əraziyə iddia edərək, SSRİ dövründə mövcud olmuş su sərhədlərini pozmuşdur. Neft və qaz ehtiyatlarına malik olan “Alov”, “Araz”, “Şərqi” yataqları bu ərazidə yerləşir⁶². Mübahisəyə görə bu yataqlar istifadəsiz qalmaqdadır.

Qeyd etdiyimiz maneələrin olmasına baxmayaraq, iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Xüsusilə də hazırda dünya iqtisadiyyatında mövcud olan qeyri-sabitlik şəraitində qonşu ölkələrlə iqtisadi münasibətlər qaçılmaz olmuşdur. Neft ixrac edən ölkələr olaraq aşağı qiymətlərin təsirinə məruz qaldığından, istər Azərbaycan, istərsə də İran üçün qeyri-neft ixracının həcmi artırılması vacibdir və onların bazarları bu məhsullar üçün əhəmiyyətli ixrac nöqtəsinə çevrilə bilər. Son illərdə Azərbaycan neft sektorundan asılılığın aradan qaldırılması üçün iqtisadi siyasətini iqtisadiyyatın diversifikasiyasına yönəlmişdir. Lakin onun kiçik daxili bazarı burada məhsullar satmaqla neft gəlirlərini əvəz etmək üçün kifayət deyildir. Azərbaycan xarici bazarlara qeyri-neft məhsulları ixracını artırdığından, İranın böyük bazarı da bu baxımdan səmərəli ola bilər.

Gələcəkdə əməkdaşlıq edilməsi mümkün olan sahələrdən biri də kənd təsərrüfatıdır. İqlim fərqləri kənd təsərrüfatı sektorunda ticarət üçün yaxşı imkanlar yaradır. İran ərazisinin böyük hissəsi quru iqlimə malik olduğundan, bu ərazilərdə Azərbaycanın şimalında yetişən məhsulların becərdilməsi üçün münbit şərait yoxdur. Bu məhsullar İrana ixrac edilə bilər. Bununla yanaşı, Azərbaycanın İranla sərhəddə yerləşən və sitrus meyvələrinin yetişdirilməsi üzrə ixtisaslaşmış cənub regionlarından

62 Yenə orada

həmin meyvələrin İrana ixracı üçün də geniş imkanlar mövcuddur. Digər tərəfdən, İran kənd təsərrüfatı sektoru üzrə, xüsusilə də quru ərazilərdə bitki yetişdirilməsi sahəsində böyük təcrübəyə malikdir və bu, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsində Azərbaycana faydalı ola bilər. Həmin təcrübənin və məhsuldar bitki toxumlarının Azərbaycanla bölüşülməsi gələcək əməkdaşlıq üçün imkanlar yaradır.

İqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün imkanların mövcud olduğu digər sektor nəqliyyat sektorudur. Həm Azərbaycanın, həm də İranın coğrafi mövqeyi onlara Avropa və Asiyanı birləşdirən nəqliyyat dəhlizlərinin əsas qovşağına çevrilmək imkanı yaradır. Azərbaycan və İran Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizində paya malik olmaqla, Avropa və Sakit Okean hövzəsi ölkələri arasında yük daşımalarının sürətinin artırılmasına kömək edəcəkdir. Bir sıra əhəmiyyətli nəqliyyat layihələri hal-hazırda həyata keçirilməkdədir. Rəşt-Astara dəmiryolunun tikinti işləri davam etməkdədir və 2019-cu ildə istifadəyə verilməsi gözlənilir. Bu dəmiryol xətti Azərbaycan və İranın dəmiryollarını birləşdirməklə yanaşı, hər iki ölkənin idxal və ixrac əməliyyatlarını və ticarət dövriyyəsini artıracaqdır⁶³.

Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi ilə yanaşı, Azərbaycan Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin də əhəmiyyətli tranzit ölkəsidir, bu da İrana öz məhsullarını Avropa bazarına ixrac etmək imkanı yaradır. Qarşılıqlı iqtisadi münasibətləri inkişaf etdirə biləcək digər nəqliyyat layihəsi isə 2017-ci ilin oktyabr ayında istifadəyə verilmiş Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmiryol xəttidir. Öz dəmiryolu şəbəkəsini BTQ ilə əlaqələndirməklə, İran asanlıqla Gürcüstanın, Türkiyənin və Avropanın bazarlarına çıxış bilər. Əvvəl qeyd etdiyimiz Rəşt-Astara dəmiryol xətti Azərbaycan və İran dəmiryolu şəbəkələrinin birləşdirilməsində əlaqələndirici rolunda çıxış edə bilər. Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin bir hissəsi kimi BTQ regionunda geniş imkanlar yaradır. Asiya ilə Avropa arasında nəqliyyat qovşağı rolunda çıxış etməklə, istər Azərbaycan, istərsə də İran Çin tərəfindən irəli sürülmüş "Bir kəmər, bir yol" layihəsinin əsas oyunçularına çevrilirlər. Bu layihə iştirakçı ölkələr üçün geniş imkanlar yaradır. Həmin istiqamətdə Azərbaycan və İranın əməkdaşlıq etməsi layihənin regionda bütövlüyünün qorunması üçün vacibdir. Nəqliyyat sektorunda əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi

63 Rabil K. Construction of Rasht-Astara railway to be launched this year. https://azertag.az/en/xeber/_039Construction_of_Rasht_Astara_railway_to_be_launched_this_year_039-1024897

hər iki ölkəyə dünya bazarında öz paylarını artırmaq və regionun dünya iqtisadiyyatında mövqeyini gücləndirmək imkanı yaradacaqdır.

Əməkdaşlığın faydalı ola biləcəyi sektorlardan biri də turizmdir. Ənənəvi turizm əlaqələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanla İranın bu istiqamətdə əməkdaşlığı etnik, dini və mədəni yaxınlıqdan qaynaqlanan xüsusi xarakterə malikdir. Bu oxşarlıqlar və İranın şimal əyalətlərində yaşayan əhali ilə ailə bağlarının olması vətəndaşlarda istər Azərbaycana, istərsə də əksinə səyahət etmək marağını artırır. Turizm əlaqələrinin inkişaf etməsi iki ölkə arasında əməliyyatların sayını artırmaqla, xidmət sektorunun da inkişafını dəstəkləyir. Nəqliyyat sektorunda əməkdaşlıq hər iki istiqamətdə rahat səyahət etmək imkanı yaradaraq, turizm əlaqələrinin inkişafına da yardımçı olacaqdır. Buna görə də bir-biri ilə əlaqəli müxtəlif sektorlarda əməkdaşlıq İran və Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrin hərtərəfli inkişafına gətirib çıxara bilər.

Qeyd etdiyimiz sektorlar üzrə əməkdaşlıqla yanaşı, Azərbaycan İranla Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) arasında iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsində vasitəçi kimi çıxış edə bilər. Azərbaycanın MDB ölkələri ilə sıx iqtisadi əlaqələrə malik olması bu ölkələrə İran məhsullarının ixrac edilməsi üçün imkan yaradır. İran da Azərbaycanın Fars körfəzinə çıxış əldə etməsində eyni rol oynaya bilər. Nəzərə alsaq ki, İranda yanacaq məhsullarının qiyməti aşağıdır və bu, İran ərazisindən cənub istiqamətdə məhsulların ixracı zamanı nəqliyyat xərclərini azaldır, o zaman cənuba ixracın Azərbaycan üçün səmərəli olduğunu söyləyə bilərik. Beləliklə, İran və Azərbaycan arasında gələcəkdə daha geniş iqtisadi əməkdaşlıq hər iki tərəfin ixrac imkanlarını artırma bilər.

Azərbaycan ilə İran arasında nəqliyyat və tranzit sahəsində əməkdaşlıq

Mahir Hübətov⁶⁴

Giriş

Azərbaycanla İran arasında nəqliyyat və tranzit potensialının artırılması sahəsində əməkdaşlıq, əsasən, Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi (BŞCND) adlı qlobal layihəyə əsaslanır. Azərbaycanın «Şimal-Cənub» nəqliyyat dəhlizində rəqəbat qabiliyyətini artırmaq məqsədilə «Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış» proqramı çərçivəsində Azərbaycan Prezidentinin sərəncamına əsasən, ölkə ərazisində yük daşınması xərclərinin aşağı salınması, idxal-ixrac əməliyyatları və tranzit müddətlərinin azaldılması və əlaqəli proseduraların sadələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur⁶⁵. Bu dəyişikliklərin həyata keçirilməsi Azərbaycanın dünya miqyasında müasir və strateji əhəmiyyətli tranzit ölkəyə çevrilmə imkanlarının artmasına səbəb olacaqdır. Mühüm dəmir yollarında lazımı yenidənqurma işləri aparılır, vaqonlar yenilənir və Azərbaycan ərazisində bütün dəmir yollarında alternativ cərəyana keçid təmin olunmaqdadır. Aydındır ki, bütün planlaşdırılan tikinti və təmir işləri BŞCND layihəsinin icrası üçün faydalıdır və nəticədə ölkənin infrastrukturunu inkişaf edəcəkdir. BŞCND layihəsi çərçivəsində ölkənin yol və nəqliyyat infrastrukturunu beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılacaqdır⁶⁶.

Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi

Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi 2000-ci il sentyabrın 12-də Sankt-Peterburqda Hindistan, Rusiya və İran tərəfindən yaradılmış

⁶⁴ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin elmi işçisi, mahir.hubatov@sam.gov.az

⁶⁵ Prezident.az (2016) "AZERBAIJAN 2020: Vision Into The Future" Concept of Development. Available at: http://www.president.az/files/future_en.pdf

⁶⁶ Institute for defense studies and analyses (2005) International North-South Transport Corridor: Re-energizing India's Gateway to Eurasia. Available at: http://www.idsa.in/issuebrief/InternationalNorthSouthTransportCorridor_msroy_180815

multimodal nəqliyyat sistemidir⁶⁷. BŞCND Sankt-Peterburqdan Hindistanın Mumbay limanına qədər, ümumi uzunluğu 4,500 mil (7,200 km) olan bir marşrutdur. Bu dəhlizin məqsədi Hindistan, İran və digər Kərfəz ölkələrindən Xəzər dənizi vasitəsilə Rusiyaya, Şimali və Qərbi Avropa ölkələrinə mal ixrac etməkdir.

Hal-hazırda Rusiya Federasiyasının Avropa hissəsinə Hindistandan olan mal axını dəniz yolu ilə təmin edilir. Bu halda yüklər Sankt-Peterburqdan və Avropanın bütün qərb hissəsindən keçərək Süveyş kanalı vasitəsilə Cəvahirəl Nehru dəniz limanına (Mumbay) təxminən 40 günlük bir zamanda çatır⁶⁸. Yeni marşrut Sankt-Peterburqdan Moskvaya, daha sonra Həştərxan (Rusiya), Bakı (Azərbaycan) və Bəndər-Abbasdan (İranın cənubunda liman şəhəri) Hindistanın Mumbay şəhərinə qədər uzanacaq ki, nəticədə bu marşrutdan istifadə etməklə, mallar daha qısa müddətdə çatdırılacaqdır⁶⁹.

BŞCND-nin idarəetmə orqanı Koordinasiya Şurası sayılır ki, o da üzv ölkələrin hər birinin bir il müddətinə sədrliyi altında rotasiya üsulu ilə idarə edilir. Təsis müqaviləsinə əsasən, tərəflər bu sazişin müddəalarını həyata keçirməklə bağlı məsələləri tənzimləmək üçün bir koordinasiya şurası təşkil etməlidirlər. Yarandıqdan bir müddət sonra BŞCND-nə 10 yeni üzv, yəni Azərbaycan, Qazaxıstan, Tacikistan, Qırğızıstan, Türkiyə, Ukrayna, Belarus, Oman, Ermənistan və Suriya da qatıldı, Bolqarıstan da müşahidəçi statusu əldə etdi⁷⁰. BŞCND-nin təsis müqaviləsinin əsas məqsədləri bunlardır:

- BŞCND boyunca sərnəşin və yük daşımaları üçün nəqliyyat əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması;
- qoşulan ölkələrin dəmiryolu, avtomobil yolu, dəniz, çay və hava nəqliyyatı xidmətlərinin beynəlxalq bazara açılması;
- beynəlxalq sərnəşin və yük daşınmasının həcmi artırılması;

⁶⁷ Government of India, Ministry of Commerce and Industry (2014) International North South Transport Corridor Dry Run Report Available at: http://commerce.nic.in/publications/INSTC_Dry_run_report_Final.pdf

⁶⁸ Jishnu J Raju (July, 2016) International North-South Transport Corridor Available at: <http://www.clearias.com/international-north-south-transport-corridor-instc/>

⁶⁹ Russia beyond the headlines (2007) North-South Corridor from Russia to India to compete with Suez Canal. Available at: http://rbth.com/business/2016/04/12/north-south-corridor-from-russia-to-india-to-compete-with-suez-canal_584017

⁷⁰ Intergovernmental Agreement on International North-South Transport Corridor (2014) Available at: <http://www.instc-org.ir/Documents%20Archive/Agreement/Agreement.pdf>

- avtomobil təhlükəsizliyinin və hərəkətinin, malların təhlükəsizliyi və bütövlüyünün, eyni zamanda ətraf mühitin qorunmasının beynəlxalq standartlara uyğun təmin edilməsi;
- nəqliyyat siyasətinin və hüquqi tənzimləmənin uyğunlaşdırılması;
- BŞCND daxilində nəqliyyatın müxtəlif növləri üzrə təminatçılar üçün ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinin təmin edilməsi⁷¹.

Bütün bunlar iştirakçı ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafında mühüm amillər kimi nəzərdə tutulmuşdur.

BŞCND-nin məqsədlərini yerinə yetirmək üçün görülən əsas tədbirlər bunlardır:

- Təsis müqaviləsinə qoşulmuş ölkələrin ərazisində daşınma müddətlərini azaltmaq;
- Tranzit xərclərini minimuma endirmək;
- Qəbul edilmiş beynəlxalq saziş və standartlara uyğun olaraq iştirakçı ölkələrin ərazisindən tranzit yük daşımaları ilə bağlı bütün inzibati sənədlərin və proseduraların (gömrük daxil olmaqla) sadələşdirilməsi və uyğunlaşdırılması⁷².

«Azərbaycan Dəmir Yolları» QSC sədrinin sözlərinə görə, BŞCND layihəsi Azərbaycan, Rusiya və İran üçün çox faydalı bir layihədir⁷³. BŞCND-nin həyata keçirilməsi və «Yaşıl dəhliz»in yaradılması beynəlxalq ticarət üçün məsafə və nəqliyyat xərclərini azaldacaq və gömrük proseduralarını asanlaşdıracaq. Azərbaycana gəldikdə isə, ölkə tranzit rolunu oynadığına görə Şimal-Cənub layihəsindən əhəmiyyətli dərəcədə fayda götürəcək və gəlir əldə edəcəkdir.

BŞCND daxilində mövcud və gələcək infrastruktur planları

Bütün zəruri infrastruktur hazır olduqda, BŞCND İran və Azərbaycan vasitəsilə Hindistan limanlarını və bazarlarını Rusiya və Şimali Avropa bazarlarına birləşdirmək üçün ən qısa yol olacaq. Şimal-Cənub dəhlizinin

71 Government of India, Ministry of Commerce and Industry (2014) International North South Transport Corridor Dry Run Report. Available at : http://commerce.nic.in/publications/INSTC_Dry_run_report_Final.pdf

72 RUSSIAN RAILWAYS (2003) North-South International Transport Corridor: Geographical position of the North-South Corridor. Available at: http://eng.rzd.ru/statice/public/en?STRUCTURE_ID=4318

73 Sputniknews (2016) INSTC to benefit Iran, Russia, Azerbaijan. Available at: <https://sputniknews.com/world/201610101046174519-azerbaijan-russia-transport-corridor/>

uğuru yalnız tikinti işlərinə deyil, həm də milli qanunvericiliyin səmərəli sinxronizasiyasına, eyni zamanda tarif məsələlərinə və nəqliyyat haqlarına da bağlıdır⁷⁴. Alternativ dəniz marşrutu ilə müqayisədə Azərbaycan ərazisində tariflər yüksəkdir və bu, nəzərdən keçirilməsi lazım olan əsas problemli məsələdir. Daha sonrakı mühüm məsələ isə layihə çərçivəsində çatışmayan dəmir yolları xətlərinin tikintisidir ki, bu da əsas qrafikdən geridə qalır.

BŞCND təşəbbüsü çərçivəsində Qəzvin-Rəşt-Astara dəmiryolu marşrutunun istifadəyə verilməsi üçün nəzərdə tutulan iki seqmentin tikintisi müvafiq olaraq 2017-ci ilin mart və iyunun aylarında başa çatdırılmışdır. Dəyəri 1,1 milyon ABŞ dolları təşkil edən üçüncü Rəşt-Astara seqmentinin tikintisi və maliyyələşdirilməsi isə yarısı Azərbaycan tərəfindən, yarısı isə İran tərəfindən olmaqla həyata keçirilməlidir ki, bu proses də artıq başlamışdır və 2020-ci ilədək başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda İrana aid dəmiryol şəbəkəsinin uzunluğu 10170 km-ə bərabərdir ki, bu rəqəm üçüncü seqmentin tikintisi bitdikdən sonra artacaqdır və bununla da BŞCND tam olaraq fəaliyyət göstərəcəkdir⁷⁵. BŞCND layihəsinin həyata keçirilməsi malların və sərnişinlərin beynəlxalq daşımalarının həcmünün artırılmasına, səyahətin təhlükəsizliyinə, məhsulların təhlükəsizliyinin təmin olunmasına və ətraf mühitin mühafizəsinin müvafiq beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təmin olunmasına kömək edəcəkdir. Azərbaycanın bu layihənin həyata keçirilməsində fəal iştirakı bir çox sahələrin inkişafına təkan verəcəkdir ki, misal üçün, regionda iqtisadi mühitin yaxşılaşdırılması, milyonlarla xarici valyutanın ölkəyə gətirilməsi və nəticədə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda mühüm müsbət dəyişiklər olacağını qeyd etmək olar. Bundan başqa, bölgənin nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi gələcəkdə İran ərazisindən istifadə etməklə Azərbaycan, Gürcüstan və Rusiya üçün Kərfəz ətrafında yerləşən ərəb ölkələrinə çıxış yaradacaqdır.

74 Fariz Ismailzade (September 2016), The Central Asian-Caucasus Analyst. Available at: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13395-the-%E2%80%9Cnorth-south%E2%80%9D-transport-corridor-finally-kicks-off.html>

75 Real Iran (June 2017) Iran to construct 6500 km in railroads by 2022. Available at: <http://realiran.org/iran-to-construct-6500-km-in-railroads-by-2022/>

BŞCND istifadəyə verildikdən sonra ticarət həcmının artımı

Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi ticarət sahəsində regionda böyük geosiyasi bir dəyişikliyə səbəb olacaqdır. Ticarətin həcmi artırmaq üçün əsas istiqamət Şərq-Qərb istiqaməti idi ki, bu da əsasən Qərb ölkələri tərəfindən dəstəklənmişdir. 1990-cı illərdə Aİ-nin təşəbbüskarı olduğu Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACECA) nəqliyyat dəhlizi layihəsi qədim İpək Yolunu bərpa etmək və Avropanı Asiya ilə Azərbaycan və Orta Asiya vasitəsilə birləşdirmək üçün bir fundament rolunu oynayır⁷⁶. Özündə Avropa İttifaqı və əlavə olaraq 14 ölkəni (Ermənistan, Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, İran, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Tacikistan, Türkmənistan, Türkiyə, Ukrayna və Özbəkistan) əhatə edən bu beynəlxalq nəqliyyat layihəsi Avropa və Asiyalı nəqliyyat əlaqələri ilə təmin etmək məqsədi daşıyır və regional iqtisadiyyatın inkişafına kömək edəcəkdir⁷⁷. Orta Asiya vasitəsilə Asiya və Avropanı birləşdirən nəqliyyat əlaqələrinin əksəriyyətinin ya yaxın vaxtlarda tikilməsi planlaşdırılır və ya hal-hazırda tikinti işləri aparılır. Əslində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin 2017-ci ilin 30 oktyabrında tikintisini başa çatdırdığı Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin əsas hissəsi olacaqdır. Təbii ki, bu dəmir yolu yalnız Şərq-Qərb dəhlizi üçün deyil, həmçinin BŞCND üçün də mühüm rol oynaya bilər. Bu dəmir yolu İrana Qara dəniz, Gürcüstan, Rusiya, eləcə də Avropa ölkələrinə çıxış imkanı yaradır.

BŞCND-də Azərbaycanın rolu

Prezident İlham Əliyevin 2016-cı il fevralın 23-də İrana səfəri «Azərbaycan Dəmir Yolları» QSC ilə İran İslam Respublikasının Dəmiryolları qurumu arasında Astara çayı üzərindəki dəmir yolu körpüsünün tikilməsi ilə bağlı saziş imzalanması ilə yadda qaldı. Bu səfər zamanı «Şimal-Cənub» layihəsinin uğurla həyata keçirilməsi üçün

mühüm addımlar atıldı⁷⁸. Astara-Astara tranzit dəhlizi Azərbaycan üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir və Bakı bu layihənin həyata keçirilməsində yaxından maraqlıdır. «Şimal-Cənub» dəhlizi Azərbaycan və İranın tranzit potensialını artıracaq, əlavə gəlirlər gətirəcək, yeni iş yerləri yaradacaq və regionda hər iki ölkənin iqtisadiyyatının gücləndirilməsi üçün əsas olacaqdır.

2016-cı il avqustun 8-də Bakıda Azərbaycan, Rusiya və İran prezidentlərinin zirvə toplantısı keçirildi. Görüş zamanı ilk dəfə olaraq üçtərəfli formatda regional məsələlər, birgə əməkdaşlıq, çağırışlar və problemlər müzakirə edildi. Üçtərəfli sammitin iştirakçıları regional ticarət və kommersiya, Xəzər dənizinin hüquqi statusu, terrorizm, ekstremizm və separatizmə qarşı mübarizə ilə bağlı danışıqlar apardılar. Üçtərəfli görüşün əsas məqsədi «Şimal-Cənub» dəhlizi ilə sərnəşin və yük daşıma imkanlarının genişləndirilməsi üçün nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturunun inkişafına dair danışıqların aparılması idi. Nəticədə İran, Rusiya və Azərbaycan Hindistanla Avropanı birləşdirən BŞCND-ni aktivləşdirmək üçün zəruri olan addımlardan biri kimi dövlətlərarası yük tranzit tariflərini endirmək qərarına gəldilər⁷⁹. 2015-ci ildə Azərbaycanda Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarəti Limanı (BBDTL) yaradılmışdı ki, bunun da əsas məqsədi Azərbaycanın paytaxtını bölgənin əsas nəqliyyat mərkəzinə çevirmək və Azərbaycan ərazisindən yük tranzitinin artırılması idi⁸⁰. Bakıda keçirilən görüşdən sonra üç ölkə prezidentləri İranın paytaxtı Tehrandə görüş keçirdilər. Orada görüşün əsas məqsədi Azərbaycan və İranın ikitərəfli sərhəddə yerləşən Astara çayı üzərində 83 metr uzunluğunda körpünün tikintisinə dair danışıqlara başlamaq idi⁸¹.

Azərbaycan öz hissəsi olan 8,3 km uzunluğunda dəmir yolu xəttinin İran sərhədinə qədər qurulmasını 2016-cı ilin dekabrında başa çatdırmışdır. Eyni zamanda iki ölkə tərəfindən Astara çayı üzərində 10 metr eni və 83 metr uzunluğunda körpünün də tikintisi başa çatmışdır. Körpü üçün çəkilmiş

76 Antonina Habova, KSI Transactions on KNOWLEDGE SOCIETY (March, 2015) Silk Road economic belt: China's Marshall plan, pivot to Eurasia or China's way of foreign. Available at: <http://www.iksi.org/JOURNAL-KSI/PAPER-PDF-2015/2015-1-10.pdf>

77 Vladimir Fedorenko, (August, 2013) The new silk road initiatives in the Central Asia. Available at: <http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2013/11/Fedorenko-The-New-Silk-Road.pdf>

78 AVIM (2017) President Ilham Aliyev's visit to Iran and Astara Railway Commentary. Available at: <http://avim.org.tr/en/Yorum/PRESIDENT-ALIYEV-S-VISIT-TO-IRAN-AND-ASTARA-RAILWAY>

79 Financial Tribune (July, 2017) Iran, Azerbaijan and Russia agree on 50% cut on transit tariffs. Available at: <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/61098/iran-russia-azerbaijan-agree-on-50-cut-in-transit-tariffs>

80 Sputnik International (August, 2008) Leaders of Russia, Azerbaijan and Iran to meet in Baku in August 8. Available at: <https://sputniknews.com/politics/201608051043965212-putin-aliyev-rouhani/>

81 Parviz Heydarov and Tom Mardsden (2016) Why is the North-South Corridor so important for Baku. Available at: <http://www.visions.az/en/news/795/0fba616/>

xərclər Azərbaycan və İran tərəfindən bərabər şəkildə ödənilmişdir⁸². Bundan başqa, Azərbaycan Dəmir Yolu ilə İran Dəmir Yolları arasında imzalanmış sazişə əsasən, yaxın vaxtlarda Azərbaycan Dəmir Yolu QSC-nin dəstəyi ilə 1,4 km uzunluğunda bir dəmir yolu xəttinin və İran ərazisində yüksək yükləmə qabiliyyətinə malik dörd terminalın tikintisi də nəzərdə tutulmuşdur. Sazişə əsasən, «Azərbaycan Dəmir Yolu» QSC yuxarıda göstərilən dəmir yolu xətlərini 15 il müddətinə, terminalları isə 25 il müddətinə icarəyə götürəcəkdir. 2016-cı ilin yanvar ayında İrana qarşı sanksiyaların aradan qaldırılması ölkənin AB ölkələri ilə ticarət və yük tranzitində əhəmiyyəti bir artıma səbəb olacaqdır və nəticədə bu layihənin də həyata keçirilməsiylə İranın tranzit gücü daha da artacaqdır.

Rusiya, Azərbaycan və İranın eyni məqsədə xidmət edən yuxarıda ad çəkilən layihədə əməkdaşlıq etməsi nəticədə bu dövlətlər arasında uğurlu qonşuluq münasibətləri üçün bir ideal formulun tapılmasına ümid verir⁸³.

Azərbaycan üçün İran İslam Respublikası adi bir ölkə deyil; İran Azərbaycanın cənub qonşusudur. İki dövlət 618 kilometr uzunluğunda torpaq sərhədinə malikdir və üstəlik ikisinin də Xəzər dənizinə çıxışı var. Hər iki ölkə ümumi keçmişdən və ümumi mədəniyyətin bəzi elementlərindən birgə dəyərləri paylaşır.

Azərbaycan, eləcə də İran və Rusiya üçün BŞCND-nin istismara verilməsi neft gəlirlərindən asılılığı azaltmaq, ÜDM-i artırmaq və qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək imkanının yaranması deməkdir⁸⁴. Yeni dəhliz Süveyş Kanalı-Aralıq dənizi-Şimali Avropa və Türkmənistan-Qazaxıstan-Rusiya-Şimali Avropa alternativ marşrutlarına nisbətən zaman və xərc baxımından daha rəqabətli olacaqdır. Qeyd olunduğu kimi, Qərbi Avropanın sərhədləri boyunca Aralıq dənizi vasitəsilə və Süveyş kanalından keçən dəniz marşrutu 40 gün çəkir. BŞCND isə bunun yarıya qədər azaldılmasına və hətta malların 12-14 günə qədər çatdırılmasına şərait yaradacaqdır.

82 Parviz Heydarov (2016) Visions of Azerbaijan, Why the INSTC is so important for Baku. Available at: <http://www.visions.az/en/news/795/0fba616/>

83 The Central Asia-Caucasus Analyst (2016) The North-South corridor finally kicks off. Available at: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13395-the-%E2%80%9Cnorth-south%E2%80%9D-transport-corridor-finally-kicks-off.html>

84 President of Azerbaijan (April 2016) President İlham Aliyev chaired the meeting of the Cabinet of Ministers dedicated to the results of the first quarter of 2016 and objectives for the future. Available at: <http://en.president.az/mobile/articles/18994>

İranın və digər ölkələrin BŞCND çərçivəsində rolu

Hindistanda Yük Forvarderləri Assosiasiyaları Federasiyasının apardığı bir araşdırma göstərir ki, BŞCND mövcud marşrutlardan 30 faiz daha ucuz və 40 faiz daha qısa⁸⁵. Rusiyanı əhatə edən bir sıra problemlərdən sonra bu ölkənin hökuməti Asiya qitəsində ən böyük üç strateji tərəfdaşından ikisi – İran və Hindistan ilə əlaqələrini bir xeyli inkişaf etdirdi. 2015-2016-cı illərdə Hindistanla ticarət 6,8 milyard ABŞ dolları idi ki, bu, ötən illərlə müqayisədə daha az idi (məsələn, 2012-ci ildə 11 milyard ABŞ dolları və 2013-cü ildə isə 10,1 milyard dollar olmuşdur)⁸⁶. Hindistana Rusiyadan əsasən minerallar, ağac, kağız, maşın və digər ağır sənaye məhsulları ixrac olunur. Bu malların daşınması onların ağırlıq və ölçü baxımından böyüklüyünə görə idealda qatarlarla ola bilərdi. Uzun məsafə və dəmir yolunun olmaması səbəbindən Rusiya və Hindistan dəmir yolları arasında birləşmə yoxdur. Bu halda İran iki ölkəni birləşdirə biləcək dəmir yoluna sahib olduqdan sonra Rusiyanın strateji ticarət tərəfdaşı rolunu oynaya bilər⁸⁷.

Hindistanın Ticarət naziri Nirmala Sitharamanın qeyd etdiyinə görə, Rusiya və Hindistan arasında ikitərəfli əlaqələr daha da güclənəkdədir; ölkələr əsasən hərbi əməkdaşlığı əhatə edən 4 milyard dollarlıq sövdələşmə barədə razılığa gəliblər. Rusiya və Hindistan arasında ticarətin 2025-ci ilədək 30 milyard ABŞ dolları olacağı gözlənilir⁸⁸.

BŞCND layihəsinin həyata keçirilməsi bölgənin geosiyasi vəziyyətinə də ciddi təsir göstərəcəkdir. Bu layihə İranı Rusiyanın Baltik limanları ilə birləşdirəcək, Rusiyanın cənubda Kərfəzə və Hindistan dəmir yolu şəbəkəsinə qoşulmasını təmin edəcəkdir. Ən azından kağız üzərində bu, onu göstərir ki, malların Mumbaydan İranın Bəndər-Abbas limanına və daha sonra isə Bakıya aparılması mümkün olacaqdır. Daha sonra isə Rusiyanın sərhədinə keçərək, Həştərxandan Moskva və Sankt-Peterburqa gedəcəkdir. Rusiya

85 Financial Tribune (July, 2017) Dry-Run for India-Iran-Russia project. Available at: <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/62314/dry-run-for-india-iran-russia-transport-project>

86 The dollar business (2011) India, Russia talks on ways to boost bilateral trade. Available at: <https://www.thedollarbusiness.com/news/india-russia-talks-on-ways-to-boost-bilateral-trade/47323>

87 Ministry of economic development of Russian Federation (2004) Overview of trade and economic relations of Russia and India for 2014. Available at: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/in/in_ru_relations/in_ru_trade/

88 The economic times: foreign trade (2016) Russia and Iran discuss how to boost trade relations. Available at: <http://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/india-russia-discuss-ways-to-boost-trade-ties/articleshow/53156357.cms>

dövləti üçün də bu layihə onun ticarət və iqtisadi əlaqələrinin inkişafında mühüm bir irəliləyişə səbəb olacaqdır.

BŞCND layihəsi çərçivəsində İran və Azərbaycanın dəmiryol infrastrukturunun gücləndirilməsi Azərbaycan və Rusiyanın tranzit nəqliyyat imkanlarından tam şəkildə istifadə edilməsi üçün yeni perspektivlər yaradacaqdır. 1995-ci ilin iyun ayında İran və Rusiya, bir çox analitiklərin fikrincə, Rusiya-İran strateji tərəfdaşlığının təməlini təşkil edən "Dostluq və Əməkdaşlıq haqqında Saziş" imzalamışlar⁸⁹. İranın baxışına əsasən, BŞCND bu ölkənin regionda tranzit mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olacaqdır və öz növbəsində bu, İranın gələcəkdə hər hansı bir şəkildə nədənsə təcrid edilməsinə qarşı böyük bir addım olacaqdır. Bu halda, gələcəkdə İranı beynəlxalq aləmdən təcrid etmək çox baha başa gələcəkdir. Əlaqələrdəki bəzən isti və bəzən də soyuq münasibətlərə baxmayaraq, İran Hindistana xam neftin dördüncü böyük ixracçısı olmuşdur⁹⁰. Bu vaxta kimi İranın Hindistanı Orta Asiya ölkələrinə çıxara bilməsi müvafiq diqqət görməmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Xəzər dənizinin şərqində başqa bir beynəlxalq dəmir yolu var və o, Qazaxıstanı və Türkmənistanı İranın Bəndər-Abbas limanına bağlayır; bu yol iki il əvvəl açılmışdır. 2016-cı ildə bu marşrutdan yükün keçid qabiliyyəti 3 milyon tona çatmışdı. Qatarların elektrikləşdirilməsindən və bir sıra digər bərpa işlərinin həyata keçirilməsindən sonra bu göstərici ildə 10 milyon tona çatacaqdır. İranda 6200 kilometrlik dəmir yolunun inşa edilməsi gözlənilir. Sözügedən rəqəm zəif infrastruktur da əhatə edir və 2022-ci ildən sonra 3500 km-lik uzunluğunda dəmir yollarının tikintisi də hal-hazırda nəzərdən keçirilməkdədir. İran İslam Respublikasının Dəmiryolu strukturunun inkişaf işləri departamentinin müavini Hüseyn Aşuri mediaya bildirmişdir ki, İranın Xəzər dənizindəki Astara dəniz limanından Azərbaycan sərhədinə qədər olan 2 km uzunluğunda İrana aid dəmir yolu hissəsi yaxın vaxtlarda başa çatacaq. Beləliklə də, İranın Azərbaycanla dəmir yollarını qovuşdurması ilə əlaqəli əməkdaşlığının davam etdirilməsi hər iki ölkənin də həqiqətən beynəlxalq dəhlizin inkişaf etdirilməsində maraqlı olduğunu göstərir⁹¹. Tam istifadəyə verildikdən sonra BŞCND-nin İran və

Azərbaycan arasında mal dövriyyəsini 600 min tondan 5 milyon tona qədər artmasına şərait yaradacağı və iki ölkə arasında hal-hazırda 500 milyon ABŞ dollarına bərabər olan ticarət dövriyyəsini sürətlə artıracağı gözlənilir. «Azərbaycan Dəmir Yolları» QSC-nin sədri Cavid Qurbanovun 2016-cı ilin mayında «RailwayPro» jurnalına verdiyi müsahibəsində deyilir ki, bu beynəlxalq dəhliz regionda yük daşımalarında əvəz edilməzdir⁹².

Nəticə

BŞCND layihəsi ilə bağlı aparılan aktiv işlər media və mediadan kənar şəxslərin və təşkilatların yüksək marağına səbəb olmuşdur ki, hal-hazırda bu maraq sürətlə artmaqdadır. Azərbaycan, İran, Rusiya və Hindistan bu layihə daxilində olan ölkələrdir. Azərbaycan hal-hazırda səmərəli və yük daşınması üçün bütün Qafqaz regionunda ən yaxşı infraqurstruktura malikdir. Bura konkret olaraq yollar, yeni tikilmiş və bərpa edilmiş dəmir yolları, texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş hava limanları, geniş daxili su yolları və sairəni aid etmək olar.

BŞCND Şimali Avropanı Cənub-Şərqi Asiya ilə əlaqələndirmək məqsədi güdür. Layihə bütün maraqlı tərəflərin, həmçinin Qafqaz, Orta Asiya və Şərqi Avropanın, eləcə də Omanın mənafeələrini təmin etmək potensialına malikdir. Ancaq tarix regional nəqliyyat layihələrinin inkişaf etdirilməsinin daim çətinliklərlə qarşılaşdığını göstərir. Xəzər regionu burada əsas liman və dəmir yolu infraqurstruktura investisiyanın az olması ilə bilinir. Strateji və siyasi təhlükələr, məsələn, Xəzərin hərbişədirilməsi, qeyd edilən beynəlxalq layihənin həyata keçirilməsində böyük problem yarada bilər⁹³. Başqa yarana biləcək problem ticarət baryerləri və malların axını üçün ortaya çıxan əngəllər, texniki və tənzimləyici maneələrdir. Bunlar gömrük, dəmir yolu relsi dəyişməsi, İT və rəqəmsallıq işlərində çatışmazlıq və ya zəiflik, vahid multimodal operatorun və beləliklə də bir tarifi olmamasıdır. BŞCND layihəsini təsdiq edən ölkələr tərəfindən tranzit və gömrük sahələrində də bəzi müsbət irəliləyişlər olmuşdur. Hindistan və Rusiya arasında yaradılmış yaşıl dəhliz adi gömrük inspeksiyyalarından kənar tutulmaqla, sərhədlərdə yüklərin rahat və sərbəst daşınmasına səbəb olacaqdır.

89 R. Freedman, "Russian-Iranian Relations in the 1990s," MERIA Vol. 4, No. 2 (June 2000).

90 Mudəsir Mubərik (April, 2017) Rising Kashmir, Iran factor in connectivity to the Central Asia, Available at: <http://risingkashmir.com/news/iran-factor-in-connectivity-to-central-asia>

91 Financial Tribune (2017) Iran, Azerbaijan and Russia agree on 50% of tariff cuts. Available at: <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/61098/iran-russia-azerbaijan-agree-on-50-cut-in-transit-tariffs>

92 Javid Qurbanov (2016) RailwayPro Magazine, Interview with Javid Qurbanov, Available at: <http://www.railwaypro.com/wp/azerbaijan-railways-is-planning-to-be-one-of-the-best-in-the-region>

93 BROOKINGS (2016) North South Transport Corridor. Available at: <http://www.brookings.edu/research/articles/2002/07/03russia-spectator>

BŞCND-nin köməyi ilə Azərbaycan və İran iki qitəni – Avropa və Asiyani birləşdirəcək. Başqa sözlə desək, bu beynəlxalq dəhlizin Astara-Astara hissəsi (İrandaki Astara ilə Azərbaycandakı Astara arasındakı dəmir yolu xətti) Şimal və Cənubu torpaq yolu ilə birləşdirilməsinə və müxtəlif ölkələr və qitələr arasındakı münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynayacaqdır. Bu dəhliz həmçinin Yaxın Şərq, Cənub-Şərqi Asiya, Şimali Avropa ölkələri və Rusiya arasında ticarət, nəqliyyat və iqtisadi əlaqələri gücləndiriləcəkdir. Bütün bunlar sonuncu yarımçıq qalmış hissə olan Qəzvin-Rəşt-Astara dəmir yolunun açılmasından sonra baş tutacaqdır.

«Şimal-Cənub» dəhlizi Rusiya, Azərbaycan və İranı daha da yaxınlaşdıracaq və bu, regionda sülh və təhlükəsizliyin qorunmasına kömək edəcəkdir. Həmçinin Cənubi Asiyadan Şimali Avropaya nəqliyyat xərcləri və daşınma müddətlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldacaqdır. Bundan əlavə, geosiyasi alyansı möhkəmləndirəcək və digər ölkələri də bu alyansa cəlb edəcəkdir. Azərbaycan üçün bu dəhliz regionun ticarət mərkəzinə çevrilməkdə və qeyri-neft gəlirlərinin artırılmasında böyük bir rol oynayacaqdır. «Şimal-Cənub» dəhlizi «Şərq-Qərb» nəqliyyat dəhlizini tamamlayacaq və Mərkəzi Asiya ölkələri üçün əlverişli bir nəqliyyat şəbəkəsi yaradacaqdır. «Şimal-Cənub» dəhlizi həmçinin Azərbaycanın tranzit potensialını reallaşdıracaq, əlavə gəlir gətirəcək, iş yerlərinin sayını artıracaq və regionda Azərbaycanın iqtisadiyyatının gücləndirilməsi üçün əsas olacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, layihənin regional və global səviyyədə Avrasiya inteqrasiyası prosesi naminə həyata keçirilməsi sürətlə getmir. Təəssüf ki, yalnız bəzi iştirakçılar Avrasiyanı vahid bazar etməkdə maraqlıdırlar, halbuki bunu sürətləndirmək üçün başqa dövlətləri, kommersiya qurumlarını, regional təşkilatları, QHT və s. cəlb etmək gərəkdir. Bundan əlavə, şimal-cənub nəqliyyat dəhlizi də daxil olmaqla, qitələrarası yolların mövcud sxemlərinin əksəriyyətini təmin edən tranzit keçidlər qədim İpək Yolunun bir hissəsidir. Buna görə də bu xətt Avrasiyada mövcud olan və perspektivli tranzit ticarət marşrutları arasında ən təhlükəsizi və iqtisadi cəhətdən də ən etibarlısıdır.

Sanksiyalardan sonra enerji sahəsində Azərbaycan-İran əməkdaşlığı

Gülmira Rzayeva⁹⁴

Giriş

İran 34 trilyon kubmetr qazla dünyanın təsdiqlənmiş ikinci ən böyük qaz ehtiyatlarına malik ölkədir⁹⁵. Bununla belə, ölkə tarixən bir çox səbəbdən, xüsusilə də ABŞ-ın tətbiq etdiyi qadağalar və beynəlxalq sanksiyalar, eləcə də ölkədaxili hüquqi və müqavilələrlə bağlı şəraitin investisiyalar üçün əlverişsiz olması üzündən öz zəngin potensialından tam olaraq faydalana və global qaz ticarətində aparıcı oyunçu ola bilməmişdir. Bu, ölkənin öz nəhəng təbii qaz ehtiyatlarından yararlanması və enerji sənayesi potensialını lazımi səviyyədə inkişaf etdirməsini mümkünsüz etmişdir.

İranın təbii qaz sahəsində əsas ixracatçı ola bilməməsində, bir sıra məsələlərlə yanaşı, hökumət subsidiyaları nəticəsində ölkənin sürətlə artan daxili tələbatı da az rol oynamamışdır. Bu, İran üçün daxili istehlakın idarə edilməsi və rasionallaşdırılması, eləcə də, kiçik həcmdə qaz ixrac olunan Türkiyə istisna olmaqla, qonşu ölkələrdə böyüyən bazarlara qazın ixrac edilməsi baxımından əsas maneə olmuşdur.

ABŞ tərəfindən İrana tətbiq edilən və on ildən çox davam edən ciddi sanksiyalar ölkənin neft istehsalı sənayesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi. Bu isə nəticədə Cənubi Pars dəniz yatağı da daxil olmaqla, xarici investisiyaların əsas apstrim layihələrindən çəkilməsinə səbəb oldu.

ABŞ sanksiyalarının İran iqtisadiyyatına və xüsusilə ölkənin qaz sənayesinə böyük təsiri oldu. 2010-cu ildə ABŞ Konqresi “İran sanksiyaları haqqında qanun”un (ISA) təsir dairəsini genişləndirən “İran sanksiyaları, hesabatlılıq və investisiyaların geri çəkilməsi ilə bağlı geniş həcmli qanun”u (CISADA) qəbul etdi. Bu qanun İrana və onun ərazisindən keçən istənilən boru kəməri layihəsinə investisiya yatırılmasını, eləcə də enerji ilə bağlı avadanlıqların İrana satışını qadağan etdi. Bir il sonra,

⁹⁴ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi, gulmira.rzayeva@sam.gov.az

⁹⁵ Cedigaz Natural Gas Statistical Database 2015

2011-ci ildə Avropa İttifaqı ABŞ sanksiyalarını geridə qoyan, neft və neft-kimya məhsullarının satışını qadağan edən bir sıra yeni sanksiyalar qəbul etdi. Daha sonra, 2012-ci ildə Aİ dövlətləri İrandan təbii qaz idxalını, Avropa və İran bankları arasında maliyyə əməliyyatlarını qadağan edən əlavə sanksiyaları təsdiqlədilər. Nəticədə Avropa, daha sonra isə Asiya investorları və iri neft-qaz sənayesi şirkətləri İranın enerji layihələrindən, o cümlədən, Cənubi Pars layihəsindən geri çəkildilər. Bunun da nəticəsində Cənubi Pars layihəsinin 24 planlaşdırılmış mərhələsindən 11-i tam başa çatdırılmadan yarıda saxlanıldı, bir neçə mərhələdə isə hasilatın həcmi nəzərdə tutulmuş layihə gücündən aşağı idi. Sanksiyalar İranın neft və qaz yataqlarının inkişafına həm texniki, həm də geoloji baxımdan mənfi təsir göstərdi. Faktiki olaraq, bir sahəyə uzun müddət investisiya yatırılmaması geoloji problemlər və istehsal risklərinin artması ilə nəticələnə bilər, bu da öz növbəsində normal şəraitdə lazım olandan daha çox investisiya tələb edir.

Bu məqalə sanksiyalar ləğv edildikdən sonra İranın qaz ixracı sahəsində fəvqəlgüncə çevriləcəyi, yoxsa daxili istehlakın kəskin artması səbəbindən həm boru kəmərləri vasitəsilə, həm də / və ya mayələşdirilmiş təbii qaz (MTQ) şəklində qaz ixracı həcmi aşağı səviyyədə qalacağı sualına cavab verməyə çalışır. Məqalədə İranın qaz ixracı potensialının önümüzdəki onillikdə ildə 30 milyard kubmetrdən çox olmayacağı fikrindən çıxış edilir. Bu səviyyəyə çatmaq İranın kifayət qədər xarici investisiya cəlb etmə qabiliyyətindən asılı olacaq, çünki İranın qaz hasilatının artması apstrim və midstrim sənayesinə yaxın 5-6 il ərzində milyardlarla dollar investisiya yatırılmasını tələb edəcək. Daxili tələbat qarşısızalmaz şəkildə sürətlə artdıqca və İranın elektrik enerjisində artan tələbatını ödəmək məqsədilə neft yataqlarına vurmaq, eləcə də ölkənin daha da qazlaşdırılması, neft-kimya sənayesi və qazla işləyən elektrik stansiyalarında mazutu əvəz etmək üçün daha çox qaza ehtiyacı olduqca, ixracın həcmi məhdudlaşdırılacaq.

İran hal-hazırda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir edən maliyyə və likvidlik çatışmazlığı ilə üzləşir. İran hökuməti sanksiyalar və uzunmüddətli təcrid nəticəsində zəifləmiş iqtisadiyyatı canlandırmaq və zəif milli valyutanı gücləndirmək üçün təxminən 500 milyard dollar investisiya yatırılmalıdır. İranın neft və neft məhsulları satışından əldə etdiyi və sanksiyalar tətbiq edildikdən sonra dondurulan 100 milyard dollar

həcmində əmlakı var. Artıq açılmış bu məbləğin yarısı İranın beynəlxalq borclarını ödəmək üçün sərf edilmişdir.⁹⁶ Cənubi Parsın 11 mərhələsinin və digər quru yataqlarının əlavə həcmdə qaz hasilatı üçün nəzərdə tutulan işlənilmə müddəti əhəmiyyətli dərəcədə İranın apstrim və midstrim sənayesinə milyardlarla dollar xarici investisiya cəlb etməsindən, eləcə də əlverişli hüquqi çərçivə və müqavilələrin imzalanması üçün münasib şərait yarada bilməsindən asılı olacaqdır.

Xəzər dənizinin ehtiyatları

İnvestisiya və texnologiya çatışmazlığı üzündən Xəzər dənizinin İrana aid olan hissəsində təbii qaz ehtiyatlarının kəşfi məhdud şəkildə aparılır. Beləliklə, İranın kəşf edilməli və dəyərləndirilməli olan böyük həcmdə işlənməmiş ehtiyatları var. Buna baxmayaraq, yeni kəşfiyyat işlərinin aparılması dövlət üçün əsas prioritet təşkil etmir, çünki İran artıq aşkarlanmış yataqların müəyyən bir hissəsini inkişaf etdirməlidir.

2012-ci ildə İran dənizdə 700 metr dərinlikdə yerləşən *Sərdar-e Cəngəl* neft və qaz yatağının aşkarlandığını açıqladı. Yataq hələ araşdırılmalı və işlənməlidir⁹⁷. Bu yataq aparıcı beynəlxalq neft şirkətlərinə investisiya yatırmaq və birgə işlənilmə üçün təklif olunan 55 quru və dəniz yataqlarından biridir.

Qonbədli Xəzər dənizində müəyyən bir hissəsi Türkmənistanla aid olan başqa bir İran yatağıdır. Onun doqquz quyusundan üçü fəaliyyətdə olmaqla, gündəlik qaz istehsalı 1 milyon kubmetrdir⁹⁸. Əgər doqquz quyudan hamısı fəaliyyət göstərərsə, yataqdan gündəlik əlavə 2-3 milyon kubmetr qaz hasil edilə bilər⁹⁹. İran eyni zamanda yatağın Türkmənistanla birgə işlənilməsinə də nəzərə ala bilər. Bu, Tehran tərəfindən qonşu ölkələrlə transsərhəd yataqların birgə inkişaf etdirməsinə verilən prioritetə də uyğun gəlirdi.

Yataqların qonşu ölkələrlə birgə işlənilməsi sanksiyaların aradan qaldırılması ilə daha da asanlaşacaq və İranın Xəzər dənizində az inkişaf

⁹⁶ Координатор из США: на погашение долгов Ирана ушло \$50 млрд из его размороженных счетов. ItarTass, <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2660193>

⁹⁷ Details of 21 Iranian gas fields, offered to foreigners, Azemews, <http://www.azemews.az/region/90492.html>

⁹⁸ Iran to exploit gas from Turkmenistan joint field, Mehrnews, <http://en.mehrnews.com/news/113716/Iran-to-exploit-gas-from-Turkmenistan-joint-field>

⁹⁹ Yəni orada

etmiş sektorlarına daha yaxşı perspektivlər vəd edəcək. Azərbaycan bu sahədə ən qabaqcıl texnologiya, elmi-texniki təcrübə, insan resursları və investisiya imkanlarına malik olan ölkə kimi tanınır. Birgə kəşfiyyat işlərinin aparılması Prezident İlham Əliyevin 2016-cı ilin fevral ayında İrana rəsmi səfəri zamanı əsas müzakirə mövzularından biri olmuşdur. İranın apstrim şirkətləri kəşfiyyat və seysmik işlərin aparılması üçün keçmişdə (1994-1995-ci illərdə) Azərbaycan avadanlıqlarından istifadə etmişdi, hərçənd həmin vaxt ehtiyatların aşkarlanması qeydə alınmamışdır.

Zəruri texnologiya və avadanlıqlar olmadığı şəraitdə Xəzər dənizinin İran sektoru əsasən zəif inkişaf etmiş və tədqiq edilməmiş olaraq qalır. İranın dənizdəki yeganə gəmisi – 3-D seysmik əməliyyatları yerinə yetirən Pejvak gəmisi – dörd il bundan əvvəl yanmışdır. Bundan başqa, 2016-cı ilin mart ayında Qonbədli yatağında Əmir Kəbir adına qazma kranı qəzaya uğramışdı. Bakı öz avadanlıqlarından kranın təmiri məqsədilə istifadə edilməsini təklif etmişdi¹⁰⁰.

Texniki xidmətlərdən başqa, Bakı dənizin Azərbaycan sektorundakı yarı batırılmış qurğularından birini kəşfiyyat və dəyərləndirmə işləri üçün İrana icarəyə verə bilər. Həmin qazma qurğusu Azərbaycanda Abşeron yarımadasında inşa edilmişdir, avadanlığın bəzi hissələri xaricdən gətirilmişdir. Bu qurğuların ölçüsü və Volqa-Don kanalının eni üçün qoyulan məhdudiyyətlər ucbatından onları tam yığılmış şəkildə Xəzər dənizinə nəql etmək mümkün deyildir.

1990-cı illərdə Cənubi Xəzər sektorunda fəaliyyətdə olan dörd qurğu var idi. Hazırda Azərbaycan sektorunda yalnız üç ədəd yarı batırılmış qazma qurğusu var: Dədə Qorqud, İstiqlal və Heydər Əliyev. 175 milyon dollara sifariş edilmiş qaldırılmalı qazma qurğusu olan Qurtuluş (Trident 20) 2003-cü ildə Qazaxıstana icarəyə verildi¹⁰¹. Tikinti sifarişi Rig Club-2 konsorsiumu tərəfindən verilmişdi. Bu konsorsiuma Elf və LənkaranTalış, Oğuz, YananTava və KürDaşı bloklarının lisenziya sahibləri (müvafiq olaraq TotalFinaElf, Mobil, JAPEx və Agip) daxil idilər.

Xəzər dənizində qazma qurğularının sayı tarixən məhdud olduğundan, kəşfiyyatın yaxşı planlaşdırılmasında və hər hansı yeni qazma işinin həyata

keçirilməsində əsas məsələlərdən biri qazma qurğusunun mövcudluğudur¹⁰². SOCAR-ın törəmə şirkəti olan Kaspian Drilling Kompani Ltd. tərəfindən Keppel Offshore & Marine Ltd (Keppel O&M) şirkətinə onun törəmə şirkətləri olan Caspian Rigbuilders BV (Keppel FELS-ə bağlı şirkət) vasitəsilə yeni yarı batırılmış qazma qurğusunun inşası sifariş verilib. Layihənin tikinti dəyəri təxminən 1 milyard ABŞ dolları təşkil edir¹⁰³ və bura qurğunun sahibi tərəfindən təchiz olunan avadanlıq daxildir¹⁰⁴.

Mövcud qurğulardan hər üçü Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı Azəri-Çıraq-Günəşli neft yatağı və Şahdəniz təbii qaz və kondensat yatağı daxil olmaqla, müxtəlif apstrim layihələrində fəaliyyətdədir. Keppel tərəfindən tikilən və 2017-ci ilin əvvəlində başa çatmalı olan dördüncü qazma qurğusu Abşeron yatağının operatoru olan Total şirkəti tərəfindən icarəyə götürülüb. ARDNŞ yaxın gələcəkdə daha çox qazma qurğusu inşa etmək niyyətindədir. Növbəti 2-3 ildə ARDNŞ tərəfindən Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yeni bir qurğunun tikintisinə başlanacağı planlaşdırılır¹⁰⁵.

İran kəşfiyyat və işlənilmə üçün Xəzər dənizində xaricilərə dörd layihə təklif etmişdir.¹⁰⁶ Bunlar 24, 26, 29-cı bloklar və *Sərdar-e Cəngəl* neft yataqlarıdır. Ümumilikdə İran Xəzər dənizinin kəşfiyyat sahəsinin ona aid olan sektorunda 46 bloka sahibdir, onlardan 8-i prioritet təşkil edir. Bunların hamısı xarici investisiya və texnologiyanın yardımı ilə əlavə olaraq tədqiq edilməli və qiymətləndirilməlidir.

Qaz ixracı potensialı və satışın təşkili

Beynəlxalq sanksiyaların aradan qaldırılması ilə İran öz qonşuları və dünya birliyi ilə iqtisadi əlaqələrini, eləcə də beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında öz iştirakını bərpa etməyə çalışacaq. Ayətullah Əli Xameneyi tərəfindən təsdiq edilən İranın 2025-ci ilə qədər "Milli Gələcəyə Baxış Sənədi" və «İqtisadi Müqavimət» konsepsiyası özündə qaz hasilatının

¹⁰² Yenə orada

¹⁰³ Yenə orada

¹⁰⁴ Yenə orada

¹⁰⁵ Yenə orada

¹⁰⁶ Overview: The Caspian Sea Fields Iran's Offering to Foreigners, <http://www.naturalgaseurope.com/irans-oil-gas-projects-caspian-sea-foreigners-azerbaijan>

¹⁰⁰ Five points of Iran-Azerbaijan energy cooperation, Trend, <http://en.trend.az/business/energy/2333794.html>

¹⁰¹ G. Rzayeva, The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe, OIES, <https://www.oxfordenergy.org/oxf-wp-content/uploads/2015/06/NG-97.pdf>

və təbii qaz ixracatçısı olaraq bazar payının artırılmasını ehtiva edir¹⁰⁷. İran hazırda Türkiyə, Azərbaycan (svop) və Ermənistanla (mübadilə) ixrac edən kiçik və əsasən regional səviyyədə fəaliyyət göstərən qaz ixracatçısıdır. Bununla belə, İran həm boru kəmərləri, həm də uzaq məsafədə yerləşən bazarlar üçün mayeləşdirilmiş təbii qaz (MTQ) ixrac edə biləcək zəngin təbii qaz ixracı potensialına malikdir. Hal-hazırda İranın bir neçə qaz ixracı layihəsi olsa da, yalnız Türkiyəyə boru kəməri vasitəsilə qaz ixracatını həyata keçirir. Digər ixrac razılaşmaları Azərbaycanla olan svop müqaviləsi və Ermənistanla olan mübadilə müqaviləsidir.

Hazırda İranın icra edilən dörd boru kəməri müqaviləsi, o cümlədən, Türkmənistanla bir idxal müqaviləsi, eləcə də hələ icra edilməyən dörd imzalanmış sazişi və barəsində danışıqlar gedən dörd müqaviləsi vardır (Cədvəl 7 və 8).

Cədvəl 7: Boru kəmərləri vasitəsilə qaz ixracı layihələri

İcra edilən müqavilələr	İmzalanmış müqavilələr (hələlik icra edilmir)	Danışıqlar prosesində olan müqavilələr
Türkmənistandan idxal	BƏƏ	Hindistan (SAGE)
Türkiyəyə ixrac	İraq (Bağdad)	Oman
Naxçıvan vasitəsilə Azərbaycanla svop	İraq (Bəsrə)	BƏƏ
İran qaz - Ermənistan elektrik enerjisi barteri	Pakistan	Küveyt

Mənbə: NIGEC

Cədvəl 8: Boru kəmərləri vasitəsilə qaz ticarəti layihələri

Ölkə	Müqavilə	Başlanğıc tarixi	Müddəti (il)	Həcmi (mln. kubmetr/ili)
Türkmənistan	İdxal	1997	25	14
Türkiyə	İxrac	2005	25	10
Azərbaycan	Svop	2001	20	0.3
Ermənistan	Mübadilə	2009	20	2.3
Pakistan	İxrac	-	26	7.8
İraq-Bağdad	İxrac	-	6	Maks. 10
İraq-Bəsrə	İxrac	-	6	Maks. 10
BƏƏ	İxrac	-	-	-

Mənbə: NIGEC

107 S. Vakhshouri, Iran's Energy Policy after the Nuclear Deal, Atlantic Council, http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Iran_Energy_Policy.pdf

İran təbii qazının beynəlxalq miqyasda, əsasən qonşu ölkələrə boru kəmərləri ilə, eləcə də uzaq Asiya və Avropa ölkələrinə MTQ vasitəsilə ixrac etməyin bir sıra üstünlükləri var. İranın qaz ixrac edən ölkə olaraq əsas üstünlükləri aşağıdakılardır:

- İran boru kəməri çəkilə bilən məsafədə yerləşən və qaz idxalına ehtiyacı olan Yaxın Şərq bazarlarına yaxın yerləşməsi baxımından çox əlverişli coğrafi mövqeyə malikdir.
- Nisbətən aşağı olan istehsal xərcləri
- Ölkə artıq bazar tənzimləmələrini müəyyənləşdirib, cənuba yerləşən potensial alıcılarla satış və alış müqavilələri imzalayıb.
- Mayeləşdirilmiş təbii qazın (MTQ) daşınması üçün açıq dəniz və okeanlara çıxış
- Cənubda qaza kəskin ehtiyacı olan ölkə bazarlarına yaxın yerləşməsi ilə yanaşı, İran həm də digər qazla zəngin ölkələrin qazını svop etmək üçün coğrafi cəhətdən əlverişli mövqedə yerləşir. İran Azərbaycan vasitəsilə Rusiya və Türkmənistan qazını svop edə və onu Yaxın Şərq bazarlarında sata bilər.

Bununla belə, İran qazını beynəlxalq bazarlara ixrac etməyin çatışmazlıqları da vardır. Əsas məhdudiyyət yuxarıda təsvir edildiyi kimi, daxili tələbatın kəskin artımıdır. İran növbəti 5 ildə qaz hasilatını öz ehtiyatları hesabına gündə 1 milyard kubmetrədək artırmaqla, lakin qeyd edilən həcmdən daha çox istehsal edə bilmək xarici investisiyalardan asılıdır. Sözügedən investisiyaların cəlb edilməsi ölkənin, əvvəlki bölmələrdə qeyd edildiyi kimi, əlverişli mühit yaratmaq qabiliyyətindən asılı olacaq. Nazir Bijən Zəngənənin bəyan etdiyi kimi, İran 2018-ci ilə qədər təbii qaz hasilatını gündə 1 milyard kubmetrədək, 2020-ci ilə qədər isə qaz ixracını gündə 80 milyon kubmetrədək (ildə 29 milyard kubmetr) artırmağı planlaşdırır¹⁰⁸. 2020-ci ilə qədər qarşıya qoyulan bu məqsəd NIGEC-in iddia etdiyi (ildə 90 milyard kubmetr) ilə müqayisədə daha inandırıcı bir plan kimi səslənir. Ən yaxşı halda, 2020-ci ilə qədər 30 milyard kubmetr qaz istehsal etmək kimi nisbətən yüksək bir hədəfin

108 Yenə orada

reallaşdırılması İranın apstrim sənayesini inkişaf etdirmək üçün tələb olunan xarici investisiyaları cəlb edə biləcəyi təqdirdə mümkün olar.

Mövcud infrastruktur çərçivəsində MTQ və boru kəməri qazının ixracı üçün tələb olunan şəraitin olmaması da İranın qaz ixracı imkanlarını məhdudlaşdırır. İran uzun və orta müddətli müqavilələr imzalayaraq, alıcılara həm boru kəməri vasitəsilə qaz, həm də MTQ ixrac etmək öhdəliyini öz üzərinə götürsə də, boru kəmərləri və mayeləşdirmə terminallarına kimlərin investisiya yatıracağı və onları kimin inşa edəcəyi hələ də məlum deyil.

Boru kəmərləri vasitəsilə ixrac

Türkiyəyə qaz ixracı

İranda sərhəd yaxınlığında yerləşən Bazərgan şəhərindən Türkiyənin Doğubəyazıt şəhərinə (253 km) qaz nəql edən İran-Türkiyə boru kəməri ümumi tutumu ildə 11-16 milyard kubmetr olan 40 düym diametrli boru xəttidir. Bu kəmə 2577 km uzunluğu olan Təbriz-Ankara boru kəmərinin bir hissəsidir. 1996-cı ildə Türkiyə inhisarçısı Botaş ilə ildə 10 milyard kubmetr təbii qazın çatdırılması ilə bağlı 25 illik müqavilə imzalandı. Müqavilə 2001-ci ildən icra olunmağa başlamışdır.

Qaza artan tələbatına görə Türkiyənin öz qaz idxalı həcmi artırmağa ehtiyacı var. İran Avropa bazarına daxil olmaq ümidi ilə Türkiyəni qazla təmin edən ölkə olmaqda maraqlıdır. Bununla belə, bunun bir çox səbəbdən tezliklə baş verəcəyi ehtimal edilmir. İki ölkə arasında qazla bağlı münasibətlər hər zaman mürəkkəb olmuşdur. Faktiki olaraq, hər iki ölkə İranda mövsümi tələbatın pik dövründə çatdırılmada çatışmazlığın olması və Botaşın müqavilə əsasında razılaşdırılmış qaz həcmi hamısını ala bilməməsi ucbatından bir çox problemlərlə üzləşmişdir. İkinci problem ölkənin şərqində Botaşın qaz ötürücü sistemi tutumunun məhdud olması və aşağı tələb dövrlərində tələbatın müvəqqəti azalmasından qaynaqlanır. Nəhayət, Türkiyə müqavilələrin ticari şərtlərindən narazıdır və qiymətdə endirim əldə etmək, eləcə də «al və ya ödə» öhdəliyini “yumşaltmaq” üçün İranı iki dəfə arbitraj məhkəməsinə vermişdir. Türkiyə hər iki məhkəmə işini udmuş, müvafiq olaraq, 800 milyon və 1 milyard dollar təzminat almışdır.

Ermənistanla qaz mübadiləsi

Ermənistanla müqavilə 2004-cü ildə imzalanmış və 2009-cu ildə icra olunmağa başlamışdır. İran elektrik enerjisi müqabilində Ermənistanı təbii qazla təmin edir. Müqaviləyə əsasən ildə maksimum 2.3 milyard (günə 6 milyon) kubmetr qazın verilməsi nəzərdə tutulur, lakin faktiki ticarət həcmi heç vaxt öz maksimal həddinə çatmamışdır. 2015-ci ildə İran ildə yalnız 360 milyon kubmetr (günə 1 milyon kubmetr) qaz ixrac etmişdir¹⁰⁹. Boru kəməri ilə bağlı əsas texniki problem onun həcmi olduqca kiçik (ilə 2.3 milyard kubmetr) olmasıdır. Ermənistanın qaz ötürücü sistemi öz nəzarətində deyil və bu, ona öz idxal həcmi genişləndirilməkdə maneçilik törədir. Qazpromun törəmə şirkəti olan Qazprom-Ermənistan (keçmiş ArmRosqazprom) Ermənistanın qaz nəqli sistemində 100%-lik paya sahibdir¹¹⁰. Bu səbəbdən İranla Ermənistan arasında İran qazının Avropaya və ya Gürcüstana nəql edilməsi ilə bağlı hər hansı bir danışıq uğurla nəticələnəcəyi ehtimal olunmur. Halbuki İran qazının Ermənistandan keçərək nəql edilməsi, bu ölkənin Azərbaycan ərazilərini işğal etməsi üzündən həm Türkiyə, həm də Azərbaycan tərəfindən təcrid olunması nəzərə alındıqda, Ermənistan üçün siyasi xoşbəxtlik olardı.

Azərbaycanla qaz svopu

2005-ci ildə Azərbaycanla İran arasında 25 illik svop müqaviləsi imzalandı. Müqavilədə Azərbaycanın anklavı olan Naxçıvana ildə orta hesabla 300-390 milyon kubmetr qaz nəql olunması yer almışdı. Azərbaycan ümumi tutumu ildə 10 milyard kubmetr olan Hacıqabul-Astara boru kəməri vasitəsilə eyni həcmdə qazı İranın şimalında yerləşən Astara şəhərinə nəql etməyi öz üzərinə götürüb. Lakin boru kəmərinin tam gücü ilə fəaliyyət göstərməsi üçün əsaslı təmirə ehtiyacı vardır.

Prezident İlham Əliyevin Tehrana səfəri zamanı İran ilə Azərbaycan arasında enerji əlaqələrinin genişləndirilməsi və qarşılıqlı maraq doğuran bir sıra layihələr müzakirə edildi. Tərəflər razılığa gəldilər ki, Azərbaycan

¹⁰⁹ Greater Caspian Weekly Overview, Natural Gas Europe, <http://www.naturalgaseurope.com/greater-caspian-weekly-overview-december-11th-2015-27078>

¹¹⁰ Press release: Gazprom increasing its stake in ArmRosgazprom to 100 per cent, <http://www.gazprom.com/press/news/2014/january/article182633/>

tələbatın aşağı olduğu mövsümlərdə İran qazını yeraltı qaz anbarlarında saxlayacaq və qış aylarında tələbatın yüksək olduğu dövrdə qazı geri qaytaracaq¹¹¹. Bundan başqa, tərəflər iki ölkənin dəniz sektorları arasında yerləşən Araz-Alov-Şərq strukturunun birgə işlənilməsi barədə razılığa gəldilər. Lakin bu məsələ ilə bağlı hüquqi qüvvəyə malik heç bir müqavilə imzalanmadı.

Digər potensial ixrac boru kəmərləri

İran Orta Şərq və Asiyada yerləşən bir sıra potensial bazarlara boru kəməri vasitəsilə çatma biləcək məsafədə yerləşir. Lakin bunun üçün qazın mövcudluğu və infrastrukturun hazır vəziyyətdə olması lazımdır. Bu həm də Prezident Həsən Ruhaninin İranın ərəb qonşuları ilə siyasi münasibətlər qurmaq və genişləndirməklə bağlı siyasətinə xidmət edərdir.

İran-Pakistan-Hindistan (İPİ) boru kəməri Cənubi Pars yatağından Pakistanın Bəlucistan və Sidh əyalətlərinə qaz nəql etmək üçün nəzərdə tutulmuş 1650 km (900 km-i İran, 750 km-i Pakistan ərazisinə düşür) uzunluğunda boru kəməridir. Kəmərin yalnız İrana aid olan hissəsinin inşası tamamlanmışdır. Rəsmi mənbələrə görə, kəmərin dəyəri 7.5 milyard dollar olan Pakistan hissəsinin inşası 2017-ci ilin aprelində başa çatma bilər.¹¹² Kəmərin qalan 1000 kilometrini Pakistandan Dehliyə və Şimal-Qərbi Hindistana çəkiləcəyi nəzərdə tutulur. 2009-cu ildə İran ilə Pakistan arasında 2014-cü ilin martından başlayaraq 8 milyard kubmetr qazın nəql edilməsi ilə bağlı müqavilə imzalandı¹¹³. Qiymətləndirmə formulu "Yaponiya Xam Neft Kokteyli" (JCC) 79% -nə əsaslanır. Bu formula əsasən, neftin bir barelinin qiyməti daşınma xərcləri əlavə edilməklə, təxminən 100 dollar olduğu vaxtda, qazın min kubmetrinin qiyməti 16 dollar edir¹¹⁴. Bu qiymət Pakistan üçün münasib deyil və layihənin yaxın bir zamanda tamamlanmasını çətinləşdirir. Ticari narahatlıqlardan əlavə, ABŞ layihəyə qəti əks mövqedə idi və həm Pakistana, həm də Hindistana

111 Socar holds talks with Russia, Iran, Natural Gas Europe, <http://www.naturalgaseurope.com/socar-is-in-gas-talks-with-russia-iran-28628>.

112 Time to reconsider Iran's LNG future, ICIS Heren, <http://www.icis.com/press-releases/time-to-reconsider-irans-lng-future/>

113 D.R. Jalilvand, Iran's Gas Export: Can Past Failure Become Future Success?, OIES <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2013/06/NG-78.pdf>

114 E. Hassanzadeh, OIES

İPİ-yə rəqib layihə olan TAPİ-ni (Türkmənistan - Əfqanıstan - Pakistan - Hindistan) dəstəkləmək üçün siyasi təzyiqlər edirdi.

İraqın Bağdad və Bəsrə şəhərlərinə ixrac reallaşdırılması inandırıcı olan layihə kimi görünür. İran tərəfində IGAT 6 boru kəməri artıq mövcuddur və təkcə İraq ərazisində 20 km-lik tikinti işi qalmışdır. Satış və alış müqaviləsi 2013-ci ildə imzalanmışdır. Müqavilədə Bağdada ilkin mərhələdə gündəlik 4 milyon kubmetr qazın (bunun 35 milyon kubmetrə qədər artırılmasının mümkünüyü nəzərə alınmaqla) nəql edilməsi yer almışdı. Bəsrəyə gəldikdə isə, İran növbəti illərdə gündə 30 milyon kubmetrə qədər artırılmanın mümkünüyü nəzərə alınmaqla, gündəlik 5 milyon kubmetr həcmində qaz verməyə başlayacaq.¹¹⁵ Eyni zamanda Bəsrədən Küveytə qaz nəqli ilə bağlı müzakirələr də aparılmışdı, lakin iki ölkə arasında heç bir boru kəməri mövcud deyildir.

İmzalanmış anlaşma memorandumları

İran Suriya, Küveyt, Bəhreyn və BƏƏ-yə potensial qaz ixracı üçün Körfəz Əməkdaşlıq Şurası ölkələri ilə anlaşma memorandumları imzalamışdır (Cədvəl 9).

Cədvəl 9: Orta Şərq ölkələrinə planlaşdırılan qaz ixracı layihələri

Ölkə	Anlaşma memorandumunun imzalandığı il	Həcm, milyard kubmetr/il
Suriya	2011	5.5-7.3
Küveyt	2010	3.1
Bəhreyn	2007	10.2
BƏƏ	2001	5.2
Oman (müqavilə)	2014	10
Ümumi		34-36.3

Mənbə: İctimaiyyətə açıq

İmzalanmış memorandumlar arasında ildə 10 milyard kubmetr qaz nəql etmək üçün 2019-cu ilə inşa edilməli olan İran-Oman qaz boru kəməri ən real və strateji layihə kimi görünür. Qaz ixracından əlavə, İran Omanın MTQ

115 Iran Gas in Iraqi border in Three Weeks, <http://www.shana.ir/en/newsagency/256622/Iran-Gas-in-Iraqi-border-in-Three-Weeks-Official>

terminallarının imkanlarından istifadə edərək, öz qazını mayeləşdirmək onu regional və beynəlxalq bazarlarda satmaq niyyətindədir. Qazın bir hissəsi Omanın daxili istehlakı üçün sərf ediləcək və yerdə qalan həcmi Omanın Surda yerləşən MTQ terminalları vasitəsilə mayeləşdirilmiş qaza konvertasiya ediləcək. 10-cu cədvəldə göstərilən ölkələrin heç birinə qaz nəql etmək üçün lazımı infrastrukturun olmamasına baxmayaraq, onlar İrana coğrafi baxımdan yaxın məsafədə yerləşirlər və qısa boru kəmərlərinin çəkilməsi böyük maliyyə yükünə gətirib çıxarmayacaq. Ən çoxu 200 km uzunluqda olan bir boru kəməri alıcı ölkələrə çatmaq üçün kifayət edərdi. Bu regional bazarlar uzaq Avropa bazarlarına nisbətən ticarət nöqtəyi-nəzərdən daha yararlı görünür.

İranın başqa bir iddialı planı **Avropaya mümkün qaz ixracıdır**. Qazın əsas mənbəyi kimi Cənubi Pars yatağından Avropaya çatdırılması və boru kəməri üçün lazımı infrastrukturun olmaması iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən MTQ-nin ixrac edilməsi seçimindən daha az yararlı görünür. Faktiki olaraq, İranın mövcud infrastrukturunda boru kəmərlərinin texniki göstəricilərinin lazımı səviyyədə olmaması Avropaya ixrac yolunda əsas maneədir. İran-Türkiyə sərhədinə gedən yeganə boru kəməri qazı Türkiyəyə ixrac edən İran Qaz Kəməri I-dir (IGAT 1). Bu boru kəmərinin maksimal gücü günə 32-46 milyon kubmetr və ya ildə 11-16 milyard kubmetr təşkil edir. Hazırda kəmər vasitəsilə Türkiyəyə ildə maksimum 10 milyard kubmetrə qədər qaz (2016-cı ildə 7.7 mkm) ixrac edilir və əlavə həcmdə qaz ixracı üçün cüzi tutum qalır.

1863 km uzunluğunda olan 56 düyümlük IGAT 9 boru kəməri Əsəluyədən sərhəd şəhəri olan Bazərgana qədər uzanmaqla, Avropaya Cənubi Pars yatağından qaz nəql etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tikinti işləri hələ başlamayıb, lakin kəmərin 23% -nin İran, 77% -nin isə layihənin Türkiyəli tərəfdaşları tərəfindən inşa ediləcəyi razılaşdırılıb. Kəmərin maksimal gücü ildə 35 milyard kubmetr təşkil edir. Bu, Cənubi Pars yatağının 22-24-cü mərhələlərinin işlənilməsinə ehtiva edən bir saziş çərçivəsində razılaşdırılmışdı. Yatağın işlənilməsi və daxili bazara çatdırılma Türkiyə şirkəti olan TPAO tərəfindən həyata keçirilməli idi. Bu boru kəməri tələbat artımı nəticəsində yaranan boşluğu aradan qaldırmaq üçün Türkmənistandan qaz idxal edən Şimali İranı da təmin edə bilərdi. Bununla belə, kəmərinin tikintisi beynəlxalq sanksiyaların tətbiqi nəticəsində dayandırıldı.

Təqribi dəyəri 5 milyard dollardan artıq olan IGAT 9 boru kəmərinin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı bir çox suallar ortaya çıxmışdır. İran və Türkiyənin Suriya məsələsinə baxışlarında mövcud olan fərqlər və İran qazının qiyməti ətrafında uzun müddət davam edən mübahisəni nəzərə alıqda, Türkiyənin İrana bir neçə milyard dollar investisiya yatırmağa hazır olacağı ehtimalı çox azdır. Bununla yanaşı, İran qaz ticarəti ilə bağlı müzakirə masasında və ya siyasi məsələlərdə Türkiyəyə belə bir təzyiq vasitəsi verməklə onun mövqeyini gücləndirməkdə maraqlı deyildir.

Eyni zamanda, hər hansı bir Avropa dövlətinin və ya enerji şirkətinin Türkiyə vasitəsilə Avropaya qaz nəql etmək üçün milyardlarla dollar investisiya yatırmaqla İran ərazisində IGAT 9 boru kəmərinin tikintisində maraqlı olacağı da çox zəif ehtimaldır. Qiymətlərin aşağı olduğu cari mühiti nəzərə alıqda, bu, iqtisadi cəhətdən məntiqli qərar olmazdı. Bununla yanaşı, həmin qaz "Şahdəniz Mərhələ 2" layihəsinin qazını Avropaya daşımaq üçün nəzərdə tutulan Trans-Anadolu qaz boru kəməri (TANAP) vasitəsilə nəql ediləcək. Kəmərin reallaşdırılması təşəbbüsü və maliyyələşdirilməsinin 58%-i Azərbaycanın, 42%-i isə BP və Botaş da daxil olmaqla Azərbaycanın tərəfdaşlarının payına düşür. Türkiyə ilə yanaşı, həm Azərbaycan, həm də İran tərəfi TANAP vasitəsilə İran qazının qərb istiqamətində nəqlində maraqlı olduqlarını bildiriblər.¹¹⁶ TANAP vasitəsilə Türkiyənin şərq sərhədindən qərb sərhədinə qədər olan daşınma xərci qazın hər 1000 kubmetr üçün km/107 ABŞ dollarıdır¹¹⁷. Bu, qazın qiymətinə xeyli miqdarda xərclər əlavə edəcək və İranda boru kəmərinin inşası bir neçə il çəkəcək.

MTQ ixracı

1990-cı illərdə İran MTQ istehsalı və ixracı ilə bağlı inqilabdan sonrakı təşəbbüsünü bərpa etdi. O, lazımı qurğuların tikintisi üçün əsas beynəlxalq MTQ əməliyyatçıları ilə danışıqlara başladı. Cənubi Parsın 11-14-cü mərhələlərindən qaz ixrac etmək məqsədilə bir neçə MTQ layihəsinə start verildi, lakin onlar İrana tətbiq edilən sanksiyalar ucbatından reallaşdırılmadı.

¹¹⁶ SOCAR says no talks on commercial supplies of Iran gas via TANAP, Trend, <http://en.trend.az/business/energy/2477692.html>

¹¹⁷ G. Rzayeva, 2015, OIES

Bu layihələr İran LNG, Pars LNG, Fars LNG, Golshan LNG, Lavan LNG, Şimali Pars LNG və Qəşm LNG layihələridir (Cədvəl 10).

Cədvəl 10: İranın planlaşdırdığı MTQ layihələri

Səhmdar layihələrin adı	Gücü, milyard kubmetr/il; ton
İran LNG	Müqavilə: NIGEC-49%, NIOC Pension Fund Co.-50%, NIOC Pension Investment Fund Co.-1% 15; 11
Pars LNG	Müqavilə: NIOC-50%, Total-40%, Petronas-10% 14; 10
Fars LNG	Müqavilə: NIGEC-50%, Shell-25%, Repsol-25% 22; 16.2
Golshan LNG	Anlaşma memorandumu: NIOC və SKS Venture 14; 10
Lavan LNG	Anlaşma memorandumu: NIOC və PIGNIG 3-4; 2-3
Şimali Pars LNG	Anlaşma memorandumu: NIOC və CNOOC 28; 20
Qəşm LNG	Müqavilə: NIOC və Australian LNG Ltd 4-5; 3-3.5
Ümumi	100-102 mlrd. kubmetr; 72.2-73.5 ton

Mənbə: Müəllifin topladığı məlumatlar

Hal-hazırda sanksiyaların qaldırıldığı bir vaxtda İran bu layihələri xarici investisiyalar və MTQ sahəsində fəaliyyət göstərən aparıcı beynəlxalq şirkətlərin köməyi ilə yenidən bərpa etmək niyyətindədir.¹¹⁸ Ən irəlidə olan MTQ layihəsi tikilməkdə olan və hazırda 50%-i inşa edilmiş İran LNG-dir. Layihə çərçivəsində saxlama çənləri tikilmiş, liman qurğuları hazırlanmış və Tombək limanında qazla işləyən bitişik elektrik stansiyasında əməliyyatlar başlamışdır.¹¹⁹ NIGEC xarici investisiya və texnologiya cəlb etmək məqsədilə hazırda İran LNG-də və digər MTQ layihələrində olan səhminin bir hissəsini satmaq üçün təcrübəli MTQ əməliyyat şirkətləri ilə danışıqlar aparır. Ölkə həm də Fars körfəzindəki dəniz yataqlarından səmt qazının monetizasiyası üçün 800 mln. - 1 milyard dollar dəyərində üzən MTQ istehsal qurğularının tikintisində maraqlı ola biləcək şirkətlərin axtarışındadır.¹²⁰

Yeni tərəfdaşların cəlb edilməsi və MTQ qurğularının inşası ən azı 4-5

il çəkəcək. Avstraliya və ABŞ-ın nəhəng ehtiyatlarla şəbəkəyə qoşulması, eləcə də ənənəvi Asiya MTQ bazarlarında (Yaponiya, Koreya, Tayvan) və Çində perspektivin zəifləməsi səbəbindən Beynəlxalq MTQ bazarında təklif getdikcə artmaqdadır. Ola bilsin, İran həmçinin Qərbi Afrika və Kanada da daxil olmaqla, yeni potensial MTQ ixracatçıları ilə rəqabət aparmalı olacaq. Orta müddətli perspektivdə İranın mümkün MTQ ixrac imkanları ilə bağlı ortaya çıxan sual MTQ təklifinin həddən artıqlığının 2020-ci ildən sonra da davam edəcəyi barədə ümumi fikir olduğu şəraitdə bazarın İran MTQ-sinin çoxunu "həzm" edə bilib-bilməyəcəyindən ibarətdir.

Nəticə

Beynəlxalq birliklə nüvə proqramı ilə bağlı barışıq əldə etdikdən sonra dünyanın ikinci ən böyük təbii qaz ehtiyatlarına sahib olan və hal-hazırda 79 milyon əhaliyə malik İran dünya bazarına qayıdır. Prezident Həsən Ruhaninin 17 yanvar 2016-cı il tarixində sanksiyaların ləğvindən dərhal sonra yazdığı tvitdə qeyd etdiyi kimi, «İran iqtisadiyyatının ayaqları sanksiyaların zəncirlərindən azaddır, indi işə qurmaq və inkişaf etmək vaxtıdır».¹²¹ Bu, hazırkı hökumətin və prezident Ruhaninin ölkənin zəngin enerji ehtiyatlarını beynəlxalq investisiya və qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi üçün dünya enerji nəhənglərinin istifadəsinə vermək niyyətini nümayiş etdirir. Prezident Ruhaninin pragmatik mövqeyi 2016-cı ilin fevral ayında İranda keçirilmiş 14-cü parlament və 5-ci Ekspertlər Şurası seçkilərindən sonra gücləndi və bu, islahatçılar üçün müsbət hal kimi qiymətləndirilə bilər. Belə bir vəziyyət ölkəyə mühafizəkarların qəti şəkildə əleyhinə çıxdığı İran neft müqavilələrini rəsmi olaraq təqdim etmək üçün bir şans verir.

İran ambisiyalı şəkildə 2020-ci ilə qədər hazırda 174,5 milyard kubmetr olan qaz hasilatını iki dəfə artıraraq, təxminən 390 milyard kubmetrə çatdırmağı planlaşdırır. Bu, bir sıra səbəblərdən, əsasən də maliyyə çatışmazlığı səbəbindən çox çətin bir hədəf kimi görünür. Beynəlxalq investisiyaların cəlb edilməsi bir çox faktorlardan asılı olacaq və İranın xarici faktorlardan (məsələn, aşağı qiymət mühiti) əlavə, ölkənin yüksək

118 Iran firing up first LNG project, PressTV, <http://www.presstv.com/Detail/2016/01/17/446124/Iran-gas-LNG-foreign-investment-NIGEC>

119 Time to reconsider Iran's LNG future, ICIS Heren, <http://www.icis.com/press-releases/time-to-reconsider-iran-lng-future/>

120 Iran firing up first LNG project, PressTV, <http://www.presstv.com/Detail/2016/01/17/446124/Iran-gas-LNG-foreign-investment-NIGEC>

121 Airbus plan heralds Iran boom after sanctions lifted, Reuters, <http://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-economy-idUSKCN0UV0GB>

siyasi risk dərəcəsi, hüquqi qeyri-müəyyənlik, əlverişsiz inzibati və bürokratik əngəllər kimi daxili amilləri aradan qaldırması lazımdır.

Uzunmüddətli perspektivdə İran öz qaz hasilatını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla. Bununla belə bu, mütləq şəkildə İranın öz qaz ixrac potensialını boru kəmərləri vasitəsilə regional bazarlara və MTQ vasitəsilə dünya bazarına çıxaracağı mənasına gəlmir. Önümüzdəki illərdə İranın qaz hasilatının xeyli dərəcədə və daha sürətli bir şəkildə (2015-ci ildə 174,5 milyard kubmetrdən 2020-ci ilə qədər təxminən 250 milyard kubmetrədək) artacağı qaçılmazdır. Tələbatın kəskin şəkildə artması iqtisadiyyatın məişət, elektrik enerjisi istehsalı, neft (yataqlara qazın vurulması) və neft-kimya sənayesi də daxil olmaqla, demək olar ki bütün sahələrində qeydə alınacaq. Bu tələbatın ödənilməsi üçün istehsal sürətlə artmalıdır.

İstehsal edilən qazın böyük bir hissəsi daxili istehlaka sərf ediləcəyi üçün qısa və orta müddətli perspektivdə İranın qaz ixracının həcmi məhdudlaşdırılacaq. Bu bizi İran qaz sənayesinin inkişafı və təbii qaz ixracının regional bazar üçün müəyyən edici faktor olmayacağı qənaətinə gətirib çıxarır. İranın beynəlxalq investisiyaların qoyuluşuna bağlı olan potensial qaz ixracı orta müddətli perspektivdə 30 milyard kubmetrdən artıq olmayacaq.

Bununla belə İran emal olunmuş hazır məhsullarının ixracını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla. Ölkənin ali dini rəhbəri Əli Xaməneyi 2014-cü ildə «İqtisadi Müqavimət» adlı sənəddə neft gəlirlərindən asılılığın azaldılmasına dair planları təsdiq etmişdir. Bu, ölkə daxilində emal edilmiş xammalın ixracını da əhatə edəcək və öz növbəsində neft-kimya məhsulları və elektrik enerjisi kimi əlavə dəyər yaradan məhsulların istehsalını və ixracını artıracaq.

Beləliklə, daxili bazarda təbii qaz istehlakı artacaq, eyni zamanda iqtisadi cəhətdən xammal ixracına nisbətən daha sərfəli olan hazır məhsulların ixracı yüksələcək. Təbii qazın neft-kimya məhsulları və elektrik enerjisi kimi əlavə dəyər yaradan məhsullara çevrilməsi İranın enerji siyasətinin ən mühüm komponentlərindən biri olacaq.

Xəzər dənizində Azərbaycan və İran üçün əməkdaşlıq imkanları

Azad Qəribov¹²²

Azərbaycan öz torpaqlarında 30.000 vətəndaşının itkisi və suveren ərazilərinin işğalı ilə nəticələnmiş daxili münaqişədən əziyyət çəkən bir ölkədir. Məhz buna görə Azərbaycan regional münaqişələrin gətirdiyi fəlakətlərdən agah olduğu üçün daim istər regionda, istərsə də dünyada, xüsusən qonşu ölkələrdə yeni münaqişə ocaqlarının yaranmasının qəti əleyhdarı olmuşdur. Buna uyğun olaraq, rəsmi Bakı heç zaman qonşu İrana qarşı tətbiq edilən iqtisadi sanksiyaları dəstəkləməmiş və müxtəlif beynəlxalq platformalarda “nüvə məsələsinə” görə artan gərginliyə qarşı çıxmışdır. 2015-ci ilin 14 iyul tarixində 5+1 qrupu ilə İran arasında imzalanan nüvə razılaşması və sanksiyaların aradan götürülməsi Bakıda müsbət dəyişiklik olaraq qəbul edildi. Azərbaycan bu müqaviləni Avrasiya materikində regional əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsi üçün bir fürsət kimi qarşıladı. Sanksiyaların aradan götürülməsindən sonra İran da öz növbəsində qonşu ölkələrlə, o cümlədən, Azərbaycanla əməkdaşlığın daha da dərinləşdirilməsi üçün addımlar atmağa başladı.

Nüvə razılaşmasının əldə olunmasından qısa müddət sonra Azərbaycan və İran arasında yüksək səviyyəli dövlət rəsmilərinin səfərləri intensivləşməyə başladı. Bu tendensiya Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin 23 fevral 2016-cı ildə İrana rəsmi səfəri zamanı müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlığa dair 11 sənədin imzalanması ilə daha da gücləndi. Səfər gedişində tərəflər arasında Şimal-Cənub dəhlizi barədə əldə olunan razılaşma həm yerli, həm də beynəlxalq medianın marağını cəlb etdi. Bundan sonra hər iki ölkə başçısı qarşılıqlı olaraq daha iki rəsmi səfər də həyata keçirdilər. Bunlardan birincisi 2016-cı ilin 7-8 avqust tarixlərində prezident Həsən Ruhaninin Azərbaycan-İran-Rusiya dövlət başçılarından Bakı görüşündə iştirak məqsədilə etdiyi rəsmi səfər idi. Bu səfər zamanı Azərbaycan və İran arasında 6 yeni əməkdaşlıq sənədi imzalandı. Son olaraq isə Prezident İlham Əliyev öz iranlı həmkarı ilə 2017-ci ilin mart

¹²² Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi, azad.qaribov@gmail.com

ayının 5-də Tehrandə görüşərək, daha 2 yeni əməkdaşlıq sənədi daha imzaladı¹²³. Son imzalanan sənədlər iki ölkə arasında qeyri-leqal maliyyə əməliyyatlarına qarşı əməkdaşlıq, habelə dəmiryolu xətlərinin inkişafı ilə bağlı idi. Görüş zamanı müzakirə olunan əməkdaşlıq sahələri arasında İran və Azərbaycanın Xəzər dənizindəki işbirliyindən də bəhs edildi.

Xəzər dənizi hər zaman Azərbaycan-İran ikitərəfli münasibətlərində xüsusi rol oynamışdır. Əslində ölkələrarası əməkdaşlıq Xəzər dənizində heç vaxt yüksək səviyyəyə çatmamışdır. Buna əsas səbəb isə Xəzər dənizinin hüquqi statusu məsələsinin hələ də həll edilməmiş olaraq qalmasıdır. Buna baxmayaraq, son illər Azərbaycan və İran münasibətlərinin sürətlə inkişafı öz növbəsində Xəzər dənizində də əməkdaşlığın gücləndirilməsi üçün yeni imkanlar yaradır. Bu məqalədə Azərbaycan və İranın Xəzər dənizindəki əməkdaşlığının iki ölkə arasındakı ümumi münasibətlərə necə uyğun olmasından bəhs edilir, həmçinin müzakirə olunan məsələlər, indiyədək əldə olunmuş nailiyyətlər və Xəzər dənizində əməkdaşlığın perspektivləri nəzərdən keçirilir.

Yüksək səviyyəli görüşlər və Xəzər dənizində əməkdaşlıq

Xəzər dənizində əməkdaşlığa dair ilk addımlar əslində İrana qarşı beynəlxalq sanksiyaların ləğvindən daha öncə atılmışdı. Bu istiqamətdə mümkün əməkdaşlığa ilk işarə 2014-cü ildə İsveçrənin Davos şəhərində keçirilən Dünya İqtisadi Forumunda İran dövlət başçısı Həsən Ruhaninin öz azərbaycanlı həmkarı Prezident İlham Əliyevlə görüşü zamanı edilmişdi. İran prezidenti hər iki ölkənin ortaq xüsusiyyətlərinin mövcudluğunu və buna görə də inkişaf etmiş Azərbaycanın İran üçün çox vacib olduğunu vurğulamışdı. İranın SHANA xəbər agentliyinin verdiyi xəbərə görə, prezident Ruhani görüş zamanı öz ölkəsinin Azərbaycanla enerji sahəsində əməkdaşlığın daha da dərinləşdirilməsində maraqlı olduğunu və neft, qaz və neft-kimya sahəsindəki təcrübəsini öz şimal qonşusu ilə bölüşməyə hazırlığını bildirmişdi.¹²⁴ Bu səbəbdən İran enerji sahəsindəki təcrübəsini xüsusən də qaz-neft kimya emalı təcrübələrini Azərbaycanla bölüşməyə hazırdır.

123 President.az (05 March 2017) Azerbaijan, Iran signed documents, <http://en.president.az/articles/23005>

124 Iran Ready to Help Azeri Energy Sector, <https://www.lngworldnews.com/iran-ready-to-help-azeri-energy-sector/> (27 January 2014)

Qərbi ölkələri ilə nüvə razılaşmasının imzalanmasından dərhal sonra İran rəsmiləri öz azərbaycanlı həmkarlarını bu ölkəyə səfərə dəvət edərək, postsanksiya dövründə müxtəlif sahələrdə gələcək əməkdaşlıq yollarını müzakirə etdilər. 2015-ci ilin avqust ayında Azərbaycanın İqtisadi İnkişaf naziri Şahin Mustafayevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti İranda rəsmi səfərdə oldu. Nümayəndə heyətinin tərkibinə Dövlət Neft Şirkətinin, Respublika Mərkəzi Bankının, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin, Azərenerji ASC-nin, Azərbaycan Dəmiryolları QSC-nin, Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin, Alternativ və Bərpa edilə bilən enerji üzrə dövlət agentliyinin nümayəndələri və müxtəlif sahələrdən olan iş adamları daxil idilər.

Prezident İlham Əliyevin 2016-cı ilin fevral ayında Tehrana rəsmi səfəri zamanı prezident Həsən Ruhani bəyan etdi ki, Azərbaycanın dövlət başçısının rəsmi səfərinin nüvə razılaşmasının əldə olunmasından sonra baş tutması çox vacibdir, çünki yeni şərait hər iki ölkə qarşısında əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar açır. Səfər gedişində ölkə rəhbərləri nəqliyyat, enerji, bank sektoru və elmi-texniki sahələrə aid əməkdaşlıq imkanlarını müzakirə etdilər. Müzakirələrdə Xəzər dənizində əməkdaşlıq mövzuna, o cümlədən, Xəzərin enerji ehtiyatlarının öyrənilməsi üzrə birgə layihələrin həyata keçirilməsi, habelə Xəzərdə sərnişin və yük daşımalarının genişləndirilməsi kimi məsələlərə böyük diqqət ayrıldı.¹²⁵ Görüşdən sonra prezidentlərin keçirdiyi birgə mətbuat konfransı zamanı İlham Əliyev vurğuladı ki, “biz Xəzər dənizində neft və qaz yataqlarının birgə istismarı məsələsini müzakirə etdik və yaxşı nəticələr gözləyirik. Xəzər dənizi bizim ümumi sərvətimizdir və sülh, əməkdaşlıq və təhlükəsizlik dənizi olaraq qalmalıdır”.¹²⁶

Prezident Həsən Ruhaninin 2016-cı ilin avqust ayında Azərbaycana səfəri zamanı bir çox digər mövzularla yanaşı, “Xəzər dənizinə aid məsələlər də geniş müzakirə olunmuşdur”.¹²⁷ Təfərrüatları açıqlanmasa da, İlham Əliyev “müzakirə olunan məsələlərdə fikir ayrılığı olmadığını” bəyan etmişdir.¹²⁸ Öz növbəsində Ruhani qeyd etmişdir ki, Azərbaycan və

125 President.az (23 February 2016) Statement by Azerbaijani and Iranian presidents for the public, <http://president.az/mobile/articles/17872>

126 President.az (23 February 2016) Presidents of Azerbaijan and Iran made statements for the press, <http://en.president.az/articles/17856>

127 President.az (07 August 2016) Azerbaijani and Iranian presidents made statements for the press, <http://en.president.az/articles/20764>

128 Ibid

İran da daxil olmaqla, bütün sahil dövlətləri üçün Xəzər dənizi sülh, dostluq və sabitlik dənizidir. O, əlavə etmişdir ki, prezidentlər Xəzər dənizində neft və qaz sahəsi də daxil olmaqla, birgə əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün səyləri artırmaq barədə razılığa gəlmişlər.

Xəzər dənizinin hüquqi statusu və Azərbaycan-İran əməkdaşlığı

Xəzər dənizində Azərbaycan-İran əməkdaşlığının daha da genişlənəcəyinə ümid yaradan məqamlardan biri də sahil dövlətləri arasında Xəzərin hüquqi statusu probleminin həlli yolunda danışıqların aktiv şəkildə aparılmasıdır. Həqiqətən, hazırda beş Xəzəryanı ölkənin – İran, Rusiya, Azərbaycan, Türkmənistan və Qazaxıstanın mövqeləri bir-birinə heç vaxt olmadığı qədər yaxındır və bu, yaxın zamanda Xəzərin hüquqi statusunu müəyyənləşdirən konvensiyanın imzalanacağına dair ümidləri artırır. 2016-cı ilin iyul ayında Xəzəryanı ölkələrin xarici işlər nazirlərinin Astanada keçirilən 6-cı toplantısında qərara alınmışdır ki, növbəti Astana sammitinə qədər konvensiyanın ilkin versiyası hazırlansın. 2017-ci ilin yanvar ayında Xəzərin hüquqi statusunun müəyyən edilməsi üzrə işçi qrupun Bakı toplantısı zamanı verilən məlumata görə, Xəzərin hüquqi statusu artıq dövlət başçılarının növbəti sammiti zamanı həll edilə bilər. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirinin müavini Xələf Xələfov Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı razılaşmaya doğru əhəmiyyətli tərəqqi əldə olunduğunu qeyd edərək, bildirmişdir ki, “Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı konvensiya layihəsi üzərində böyük işlər görülüb”.¹²⁹ İran Xarici İşlər nazirinin Asiya-Sakit okeanı regionu üzrə müavini İbrahim Rəhimpur isə Xəzərin hüquqi statusu məsələsi üzərində gedən müzakirələrin “olduqca mürəkkəb texniki işlərdən” ibarət olduğunu söyləmiş və bu məsələyə dair razılaşmanın yaxın vaxtlarda əldə olunacağına ümidvar olduğunu bildirmişdir. İranlı diplomat dənizin hüquqi statusu məsələsinin bəzi aspektlərinin hələ də konkretləşdirilməyə ehtiyacı olduğunu vurğulayaraq, tərəflərin son razılaşmaya addım-addım yaxınlaşdığını qeyd etmişdir.¹³⁰

129 Amina Nazarli, Next Caspian States summit can determine sea's legal status, <https://www.azernews.az/nation/108005.html> (25 January 2017)

130 Farhad Daneshvar, Iran: Caspian's legal status - complex technical talks, <https://en.trend.az/iran/politics/2713354.html> (26 January 2017)

Enerji sahəsində əməkdaşlıq

Neft və qaz yataqlarında birgə kəşfiyyat işləri və svop razılaşmaları əsasında İran və Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının ixracı Xəzər dənizində İran-Azərbaycan əməkdaşlığının daha bir perspektivli sahəsini təşkil edir. Azərbaycan regionun ən qədim neft istehsalçısı, xüsusən dənizdən neft çıxarılması sahəsində böyük təcrübəyə malik olmaqla yanaşı, Xəzər hövzəsində yerləşən yataqların istismarı üçün müasir infrastruktura malikdir. Bu infrastruktur İran şirkətləri də daxil olmaqla, müxtəlif xarici neft şirkətləri ilə birgə əməkdaşlıq sayəsində yaradılmışdır. Beləliklə, artıq iki ölkənin Xəzər dənizində uğurlu əməkdaşlıq nümunəsinin mövcud olduğunu söyləmək olar. İran Milli Neft Şirkəti (NIOC) yaxın bir neçə ildə Avropaya qaz ixracının alternativ mənbəyi olacaq nəhəng Şahdəniz qaz yatağının istismarı üzrə çoxmilyardlıq layihədə 10%-lik paya malikdir.

İran dünyanın ən böyük enerji istehsalçılarından biri olmaqla yanaşı, Xəzər dənizində istifadə edilməmiş zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik bir ölkədir. 2010-cu ilin əvvəllərində İran Xəzər dənizində yeni yataqlar kəşf etdiyini bildirsə də, o dövrdə mövcud olan beynəlxalq sanksiyalar İrana həmin yataqların istismarı üçün maliyyə və texnoloji təminatı əldə etməyə imkan verməmişdi. Sanksiyaların aradan qalxmasından sonra İran yataqlarda qazıntı işlərini bərpa etmək niyyətindədir və bununla bağlı Azərbaycanla danışıqlar aparır. Azərbaycanın İqtisadi İnkişaf naziri Şahin Mustafayev 2015-ci il avqust ayının 6-da İranın Neft naziri Bijən Zəngənə ilə Tehranda keçirdiyi görüş zamanı iki ölkə arasında enerji sahəsində əməkdaşlığın perspektivlərini müzakirə etmişdi. İran Neft nazirinin beynəlxalq əlaqələr üzrə müavini Əmir Hüseyn Zamani-Niyanın dediyinə görə, iki ölkənin rəsmiləri neft avadanlıqlarının istehsalı üzrə sənaye sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, neftin svop edilməsi və təbii qaz ixracına dair müzakirələr aparmışdılar.¹³¹ Nazir Bijən Zəngənənin sözlərinə görə, neft İranın Xəzər sahilindəki Neka limanından boru kəməri vasitəsilə (günlük 500.000 barel tutumu olan) Tehran neftayırma zavoduna daşına bilər. “Bunun müqabilində Azərbaycan İranın cənub sərhədlərində neft əldə edə bilər” – deyərək nazir bildirmişdir. O, əlavə etmişdir ki,

131 Tehran, Baku Discuss Expansion of Energy Ties, <http://www.shana.ir/en/newsagency/245063/Tehran-Baku-Discuss-Expansion-of-Energy-Ties> (04 August 2015)

sanksiyaların ləğvindən sonra bununla bağlı saziş imzalamaq və bu istiqamətdə işə başlamaq mümkündür.¹³²

23 fevral 2016-cı ildə Prezident İlham Əliyevin İrana rəsmi səfəri çərçivəsində Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) İran Milli Neft Şirkəti və “Qədir” İnvestisiya şirkəti ilə iki anlaşma memorandumu imzalamışdır.¹³³ Bu məsələ İranın Rabitə və İnformasiya Texnologiyalar naziri Mahmud Vaezinin 2016-cı ilin aprel ayında Bakıya rəsmi səfəri zamanı yenidən müzakirə edilmişdir. İranlı nazir Azərbaycanın İqtisadi İnkişaf naziri Şahin Mustafayevlə görüşü zamanı neft qiymətlərinin aşağı düşməsinə baxmayaraq, bu sahədə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinin vacib olduğunu bildirmişdir.¹³⁴

Xəzər dənizində qanunsuz fəaliyyətlə mübarizə və ekoloji risklər

Azərbaycan ilə İran arasında Xəzər dənizində əməkdaşlıqla bağlı ikitərəfli sazişlər çox olmasa da, Xəzəryanı ölkələr arasında əməkdaşlığa dair bir neçə çoxtərəfli müqavilə imzalanmışdır. Bu müqavilələr əsasən Xəzər dənizində qaçaqmalçılığa və insan alverinə, terrorizmə, silah və narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə, dəniz quldurluğuna və ekosistemin pozulmasına qarşı birgə mübarizə sahələrini əhatə edir. 2012-ci ildə Xəzəryanı ölkələr dəniz hövzəsini neft tullantılarından qorumaq, habelə dənizin və ətraf torpaqların çirklənməsinə qarşı mübarizəni koordinasiya edən protokol imzalamışlar.¹³⁵

Beləliklə, İran ilə Azərbaycan digər məsələlərdəki ixtilaflara baxmayaraq, ekoloji təhlükəsizlik sahəsində daim əməkdaşlıq etmişlər. Buna görə təəccüblü deyil ki, Xəzəryanı ölkələr arasında dənizlə bağlı ilk hüquqi sənəd – Xəzərin dəniz mühitinin qorunmasına dair çərçivə Konvensiyası 2003-cü ildə Tehrandə imzalanmışdı. Bu sənədi ratifikasiya etməklə bütün iştirakçı ölkələr davamlı inkişaf yolu ilə getməyə və bu zaman ekoloji riskləri nəzərə almağa hazır olduqlarını bəyan etdilər.

132 Gulriz Dadashova, Tehran ready to supply Azerbaijani oil to Persian Gulf, https://www.azernews.az/oil_and_gas/86334.html (04 August 2015)

133 Aynur Karimova, Iran ready for energy cooperation with Azerbaijan in Caspian Sea, <https://www.azernews.az/business/95588.html> (22 April 2016)

134 Ibid

135 Oil and Gas Journal, Iran Yields To Russia In Talks Over Caspian Resources, <http://www.ogj.com/articles/print/volume-113/issue-2/general-interest/iran-yields-to-russia-in-talks-over-caspian-resources.html> (02 February 2015)

2006-cı ildə qüvvəyə minən bu Konvensiya Xəzər dənizi regionunda ətraf mühitin qorunması və davamlı inkişafın ümumi tələblərini və institusional mexanizmini əks etdirən hərtərəfli idarəçilik strukturu kimi çıxış edir.¹³⁶

Konvensiyanın daimi katibliyinin yaradılması sənədin VI bəndində öz əksini tapmışdır. Konvensiya iştirakçılarının 2007-ci ildə keçirilən ilk iclasında onlar daimi katiblik yaranana qədər BMT-nin Ekologiya Proqramından (UNEP) müvəqqəti olaraq katiblik funksiyasını yerinə yetirməyi xahiş etmişdilər. Xəzəryanı dövlətlərin 2014-cü ildə Aşqabadda keçirilən beşinci konfransında isə müqavilə tərəfləri yeni yaradılacaq daimi katibliyin ilk olaraq Azərbaycanın paytaxtı Bakıda yerləşməsinə və daha sonra dörd illik növbə ilə digər ölkələrə keçməsinə qərara aldılar.¹³⁷ 2016-cı ildə Prezident Həsən Ruhani Bakıya rəsmi səfəri zamanı qapalı su hövzəsi olan Xəzərdə çirklənmənin böyük fəsadlara yol açma biləcəyini vurğulayaraq, Konvensiya katibliyinin Bakıda yerləşməsinin İran tərəfindən tam şəkildə dəstəkləndiyini bildirmişdir.¹³⁸

Beləliklə, Azərbaycan və İran nümayəndələrinin, demək olar, hər bir görüşündə ekologiya məsələləri gündəliyin bir hissəsini təşkil edir və tərəflər bu sahədə əməkdaşlığı dərinləşdirməyə hazır olduqlarını bildirirlər. İki ölkə başçısının 5 mart 2017-ci ildə baş tutan görüşündə də Xəzərdə ətraf mühitin qorunması məsələsinə toxunulmuşdur. Prezident Ruhani bir daha bəyan etmişdir ki, Xəzərin ekologiyası həm Azərbaycan, həm də İran üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.¹³⁹

Əməkdaşlığın sonrakı inkişafı üçün nə edilə bilər?

Xəzər dənizində səmərəli əməkdaşlıq üçün möhkəm zəmin yarandığı bir vaxtda meydana çıxan sual budur ki, onun gələcəkdə daha da inkişafı üçün hansı addımlar atıla bilər? Səmərəli əməkdaşlıq üçün hansı sahələrə daha çox diqqət ayrılmalıdır? Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki ölkə rəhbərliyi qarşılıqlı əməkdaşlığın daha dərinləşdirilməsi üçün kifayət qədər siyasi iradə nümayiş etdirir.

136 The Caspian Sea Region, <http://www.tehranconvention.org/>

137 Secretariat, <http://www.tehranconvention.org/spip.php?article6>

138 Statement by Azerbaijani and Iranian presidents for the public, <http://president.az/articles/20764> (07 August 2016)

139 Statement by Azerbaijani and Iranian presidents for the public, <http://president.az/articles/23006> (05 March 2017)

Hər şeydən öncə, Xəzərdə əməkdaşlığı daha da dərinləşdirmək üçün onun hüquqi statusu məsələsi hərtərəfli və qəti razılaşma əsasında həll olunmalıdır. Xəzərin hüquqi statusu məsələsi SSRİ-nin süqutundan bəri ölkələr arasında fikir ayrılıqlarına səbəb olan və həllini tapmayan məsələdir. Belə bir ümumi razılaşma olmadan Xəzər regionunda gərginliyin artma təhlükəsi həmişə qalacaqdır, bu da əməkdaşlıq söylərinə mane ola bilər. Son illərdə regional əməkdaşlığın intensivləşməsi və qarşılıqlı müzakirələr Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı məsələnin yaxın zamanda həll ediləcəyinə dair optimist düşüncələr doğurur. Belə bir razılaşmanın olmaması və Xəzər dənizində sərhədlərin qeyri-müəyyən olaraq qalması hər bir ölkəni öz dəniz qüvvələrini gücləndirməyə sövq edir, bu da 2010-cu ildən bəri Xəzər dənizində silahlanmanın artmasına səbəb olmuşdur. Əməkdaşlığın inkişafı və hüquqi statusla bağlı mübahisənin həlli sahil ölkələrinə, o cümlədən, İran və Azərbaycana Xəzərdə silahlanmanın qarşısını almaq imkanı verəcəkdir, bu da onu hamı üçün təhlükəsiz məkana çevirəcəkdir. Sabitlik və təhlükəsizlik isə əməkdaşlıq üçün daha geniş imkanlar deməkdir.

Ekoloji təhlükəsizlik və ətraf mühitin mühafizəsi məsələsi İran-Azərbaycan əməkdaşlığını genişləndirmək üçün daha bir sahədir. Özü də bu sahədə əməkdaşlıq bütün Xəzəryanı ölkələr arasında münasibətlərin və əməkdaşlığın daha da yaxşılaşmasına təsir göstərə bilər.

Bundan əlavə, Xəzər dənizinin suları Azərbaycan və İran arasında ticarət və nəqliyyat əlaqələrinin genişlənməsinə xidmət edə bilər. İki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi son illərdə intensiv şəkildə artmaqda davam edir və hər iki ölkənin dövlət rəsmiləri neftin svop sövdələşmələri üçün dənizdən nəqli barədə danışıqlar aparmışlar. Azərbaycan Ələtdə dəniz limanının 1-ci fazasını artıq tam olaraq istifadəyə verib. Digər 2 fazanın da istifadəyə verilməsi ilə bu liman Xəzər dənizinin ən böyük limanlarından biri olacaqdır. İran da Xəzər dənizindəki limanlarını gücləndirmişdir. Beləliklə, artıq mövcud olan infrastrukturla və dəniz daşımalarının digər variantlarla müqayisədə ucuz olduğu nəzərə alınmaqla, Xəzər dənizi iki ölkə arasında malların daşınması və sərnişin nəqliyyatı üçün mühüm yol ola bilər.

Mədəniyyət və turizm sahələrində Azərbaycan-İran əlaqələri

Məsiəğa Məhəmmədi¹⁴⁰
Orxan Bağirov¹⁴¹

Mədəni əlaqələrin dinamikası və imkanları

Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında münasibətlərdə mədəni əlaqələr xüsusi yer tutur. Bu xüsusiyyət, heç şübhəsiz, dərin tarixi səbəblər və humanitar bağlılıqlarla şərtlənir. İki ölkə arasında çoxəsrlik siyasi, ictimai, dini, elmi və ədəbi əlaqələr eyni dərəcədə onların hər iksinə məxsus müştərək mədəniyyətin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Həmin müştərək irs bu gün təkcə Azərbaycanla İran arasında mədəni sahədə deyil, bütövlükdə ən müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq üçün etibarlı bünövrə rolunu oynayır.

Təsədüfi deyildir ki, hər iki ölkənin liderləri dövlətlərarası əlaqələrin genişləndirilməsi zərurətindən danışarkən, məhz qeyd olunan mədəni bağlılıqlara istinad edirlər. Məsələn, İran İslam Respublikasının prezidenti Həsən Ruhani 2014-cü ilin noyabrında Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı etdiyi çıxışında demişdir: “İran və Azərbaycan Respublikasının xalqları iki bədənə bir ruhdurlar və müştərək mədəniyyətə, inanclara, dinə, məzhəbə və tarixə malikdirlər. Buna görə də iki millət arasında əlaqələrin inkişafı üçün əsas təməl mövcuddur və biz bu **möhkəm təməldən** iki millətin mənafehləri naminə faydalanmalıyıq”.¹⁴²

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev isə 2017-ci ilin mart ayında Tehrandə rəsmi səfərdə olarkən, artıq qeyd olunan əsasda əhəmiyyətli nailiyyətlərin əldə edildiyini vurğulamışdır: “İran-Azərbaycan dostluq, qardaşlıq əlaqələri çox uğurla və sürətlə inkişaf edir. Bizim əlaqələrimiz qədim tarix, mədəniyyət, ortaq din əsasında qurulub. Bu

¹⁴⁰ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin baş elmi işçisi, mesiaga.mehemmedi@sam.gov.az

¹⁴¹ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin elmi işçisi, orkhan.baghirov@sam.gov.az

¹⁴² روابط دو ملت ایران و آذربایجان شایسته تحرک بیشتری است - <http://www.president.ir/fa/8241> (İran və Azərbaycan xalqlarının əlaqələri daha artıq dinamikaya layiqdir)

möhkəm təməl əsasında biz gözəl əməkdaşlıq qurmuşuq".¹⁴³

Qeyd edək ki, hər iki prezidentin işarə etdiyi "möhkəm təməl" (mədəni müstəqillik) Azərbaycan Respublikasının müstəqil xarici siyasət yürütmək imkanından məhrum olduğu dövrdə - SSRİ-nin tərkibində olduğu vaxtlarda da öz təsirini göstərmiş və Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri Sovet-İran mədəni əlaqələrində əhəmiyyətli rol oynamışlar. Bu baxımdan ötən əsrin 40-cı və 60-cı illəri xüsusən əlamətdar olmuşdur. Belə ki, 1943-cü ildə yaradılmış "İranın SSRİ ilə mədəni əlaqələr cəmiyyəti"nin işində Azərbaycan ziyalıları, elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri fəal iştirak etmişlər. 1945-ci ilin may ayında İran mədəniyyətinin Səid Nəfisi və Məliküsshüəra Bahar kimi görkəmli təmsilçilərinin başçılıq etdiyi geniş nümayəndə heyəti Bakıya gəlmiş, Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə yaxından tanış olmuşdular.¹⁴⁴

1960-cı illərin sonu-1970-ci illərin birinci yarısında Azərbaycanın İranla mədəni və elmi-ədəbi əlaqələrində yeni yüksəliş müşahidə olunmağa başladı. Həmi dövrdə məşhur müğənni Rəşid Behbudovun İrana qastrol səfərləri böyük uğurla keçmişdi; İran tamaşaçıları Azərbaycan musiqisi nümunələrini hərarətlə qarşılamış, eyni zamanda Rəşid Behbudov bir neçə İran mahnısını öz repertuarına daxil etmişdi. Elə həmin dövrdə dünya şöhrətli şərqsünas Rüstəm Əliyev İranda bir neçə dəfə elmi ezamiyyətdə olmuş, İran ədəbiyyatının ölməz nümunələrinin – Firdovsinin "Şahnamə"si və Sədinin "Bustan"ı kimi əsərlərin elmi-tənqidi mətnlərini Tehrandə çap etdirmişdi; həmin nəşrlər İran elmi-ədəbi ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi. Rüstəm Əliyevin dahi şair Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarla görüşməsi və dostluğu isə Şəhriyarın Azərbaycan şairləri ilə (Məmməd Rahim, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə və s.) ədəbi əlaqələrinin yaranmasına, eyni zamanda Şəhriyar yaradıcılığının Azərbaycanda daha geniş tanınmasına səbəb olmuşdu. Qeyd edək ki, 1968-ci ildə Bakıda İranın baş konsulluğunun açılması da bir növ Sovet-İran münasibətlərində Azərbaycanın önəmli yerinin təsdiqi demək idi.

Beləliklə, "dəmir pərdə"nin mövcud olduğu illərdə belə, Azərbaycanın İranla mədəni və elmi əlaqələri qırılmamış, bəlli məhdudiyyətlər çərçivəsində də olsa, inkişaf etmişdir. Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa

etdikdən sonra isə həmin əlaqələr bütün istiqamətlər üzrə genişlənməyə və dərinləşməyə başlamışdır. Bu isə ilk növbədə, Arazın hər iki sahilində yaşayan əhalinin qəlbindən və ruhundan doğan bir proses idi. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev həmin prosesdən bəhs edərkən demişdi: "İranda azərbaycanlılar çoxdur. İranda azərbaycanlılar İran vətəndaşlarıdır, ancaq ölkəmizdə azərbaycanlılar müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarıdır. Ona görə də bu əlaqələrimiz nə qədər genişlənsə, bir o qədər gözəl olar. Bu əlaqələri insanlar bizsiz də yaradırlar. Buna heç hökumət də, dövlət də lazım deyildir. Çünki insanlar bir-biri ilə o qədər sıx tellərlə bağlıdırlar ki, bu əlaqələri özləri yaradırlar".¹⁴⁵

Humanitar və mədəni əlaqələrin genişlənməsinə hər iki ölkənin ictimaiyyətində istək o qədər güclü idi ki, müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın üzləşdiyi erməni təcavüzü və sosial-iqtisadi çətinliklər də buna mane ola bilmirdi. Əlaqələrin ən müxtəlif sahələri əhatə etdiyini görmək üçün 1991-1993-cü illərə aid bəzi faktları qeyd etmək kifayətdir:

1991-ci ilin martında İranın siyasi və işgüzar dairələrinin, Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin nümayəndələri, alimləri və din xadimləri Bakıda oldular. Qonaqlar Novruz bayramı şənliklərində iştirak etdilər.

1991-ci ilin mart və dekabr aylarında Tehrandə Azərbaycan, Bakıda isə İran kitabı sərgisi keçirildi. Sərgilərdə 3 minə yaxın kitab nümayiş etdirildi. Yenə həmin ilin may ayında Azərbaycanın kitab nəşrləri Tehrandə üçüncü və dördüncü Beynəlxalq kitab yarmarkalarında iştirak etdilər. Nəticədə kitab sərgilərinin mübadiləsi, kitab nəşri və ticarəti sahəsində saziş imzalandı. Bakı, Naxçıvan, Tehran və Təbriz şəhərlərində kitab mağazalarının açılması nəzərdə tutulurdu.

1993-cü ilin sentyabr ayında Tehrandə keçirilən kukla teatrlarının beynəlxalq festivalında Azərbaycanı Abdulla Şaiq adına kukla teatru təmsil etdi.¹⁴⁶

Bu dövr elmi əlaqələrin sürətli inkişafı ilə də səciyyələnir. 1991-ci ildə Azərbaycan alimləri İranda Nizami Gəncəvi və Xacü Kermaninin yubileyləri münasibətilə keçirilən konqreslərdə iştirak etdilər. 1993-cü ilin aprel ayında isə Bakıda İran alimlərinin iştirakı ilə Şəhriyara həsr olunmuş beynəlxalq simpozium keçirildi.

143 Azərbaycan və İran prezidentlərinin mətbuat üçün bəyanatları. 05 mart 2017. - <http://www.president.az/articles/23031>

144 C.M.Vəkilov. Azərbaycan Respublikası və İran: 40-cı illər (mədəni əlaqələr). Bakı, 1991, s. 62-63

145 Möhsün Pakayin. Heydər Əliyev və İranla daimi dostluğa əsaslanan baxış. Bakı, 2014, s. 86

146 Musa Qasımov, Məhərrab Abdullayev. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr. II hissə). Bakı, 1999, s. 103-104

1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyevin Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə gəlişindən sonra İranla münasibətlərin bütün sahələrində olduğu kimi, mədəni əlaqələrdə də hüquqi bazanın yaradılması təmin edildi. Bu baxımdan İranın o zamankı prezidenti Əkbər Həşimi Rəfsəncaninin 1993-cü ilin oktyabrında Bakıya rəsmi səfəri gedişində imzalanan sənədlər mühüm əhəmiyyətə malik idi. Səfər zamanı imzalanmış 14 sənəd arasında mədəni və elmi sahələrə dair aşağıdakı sazişlər də vardı:

İran İslam Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyası arasında elm sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş; İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında elm, mədəniyyət, iqtisadiyyat sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş (Naxçıvan Muxtar Respublikasına dair); Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında mədəniyyət, elm və təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında qarşılıqlı anlaşma protokolu; Azərbaycan Təhsil Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Ali Təhsil və Mədəniyyət Nazirlikləri arasında elm, təhsil və tədqiqatlar sahəsində əməkdaşlıq haqqında memorandum.¹⁴⁷

Belə bir normativ-hüquqi bazanın mövcudluğu iki ölkə arasında mədəni əlaqələrə, eləcə də elm və təhsil sahəsində əməkdaşlığa daha sistemli xarakter bəxş etdi.

1993-cü ildə Bakıda İran Mədəniyyət Mərkəzi fəaliyyətə başladı. Az sonra həmin Mərkəzin dəstəyi ilə iki ölkə arasında mədəni və elmi-ədəbi əlaqələrin inkişafına kömək məqsədilə Bakıda "Nizami Gəncəvi" jurnalı və "Şəhriyar" qəzetinin nəşrinə start verildi. Bundan əlavə, Mədəniyyət Mərkəzi Azərbaycanın elmi və mədəni təşkilatları, təhsil müəssisələri ilə müxtəlif tədbirlər keçirir, fars dili və ədəbiyyatının tədqiq və tədris olunduğu qurumlara dəstək göstərir, Azərbaycanın elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin İranda keçirilən uyğun tədbirlərdə iştirakına yardımçı olurdu.

Eyni zamanda Bakının mərkəzindəki binaların birində İranın "Əl-Hüda" beynəlxalq nəşriyyatının kitab mağazası açıldı. Həmin nəşriyyat həmçinin Azərbaycan oxucuları arasında geniş tələbatın olduğu dini ədəbiyyatın tərcüməsi, nəşri və satışı ilə məşğul olurdu.

Ümumiyyətlə, 1990-cı illərdə İran tərəfi mədəni əlaqələrdə din amilinə üstünlük verir və bunu təbii ki, ateist sovet rejimindən yenidən çıxmış

Azərbaycan cəmiyyətinə nisbətə öz "yumşaq güc"ünün elementi kimi nəzərdən keçirirdi. Təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə Azərbaycanla mədəni əlaqələrdə İran Mədəniyyət nazirliyinə bağlı xüsusi qurum – Mədəniyyət və İslami Əlaqələr Təşkilatı (*Sazman-e Fərhəng və Ertebatat-e Eslami*) önəmli rol oynayırdı. Belə ki, 1995-ci ildə həmin təşkilat dini ehkamların təbliği məqsədilə 30 ruhanini Azərbaycana göndərmişdi.¹⁴⁸ İran tərəfi Azərbaycanda dini təhsillə bağlı müəssisələr qurur, eyni zamanda azərbaycanlı gənclərin bu məqsədlə İranın dini məktəb və universitetlərinə yollanmasına şərait yaradırdı.

Azərbaycan dövləti kommunist rejiminin süqutundan sonrakı situasiyada ölkənin müsəlman əhalisinin dini biliklərə və islami dəyərlərə yiyələnməsi prosesinə və İran ruhanilərinin bu işdə iştirakına anlayış və dözümlə yanaşır, hətta buna şərait yaradırdı. Bu mövqe 1999-cu ilin avqustunda Heydər Əliyevin İran İslam Respublikasının Şərqi Azərbaycan əyalətinin ostandarı Yəhya Məhəmmədzadənin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edərkən söylədiyi sözlərdə aydın ifadəsini tapmışdı: "O vaxt mən Naxçıvanda da olanda İrandan din xadimlərini dəvət edirdim ki, gəlsinlər. O vaxt hələ bizim lazımı qədər din xadimlərimiz yox idi. Azərbaycan dünyəvi dövlətdir, burada din dövlətdən ayrılır. Ancaq dinin öz yerini tutması üçün biz son illər çox böyük işlər görmüşük".¹⁴⁹

Bu sözlər əhalinin dini inancına və maariflənməsinə Azərbaycan dövlətinin qayğısı ilə yanaşı, bu sahədə Konstitusiyada təsbit olunmuş "qırmızı xətti" (dünyəvilik prinsipini) də aydın şəkildə əks etdirirdi. Həmin incə və həssas məqamın bəzi dairələr tərəfindən nəzərə alınmaması müəyyən dövrlərdə təkcə mədəni əlaqələrə deyil, ümumən ikitərəfli münasibətlərə mənfi təsir göstərmişdir. Qeyd olunan dairələr Azərbaycanda Qərbin mədəni ekspansiyası barədə çıxışlar etməklə yanaşı, ölkədə dindarlara qarşı guya hansısa məhdudiyyətlərin tətbiqi haqqında fikirlər səsləndirmişlər. 2016-cı ilin fevralında İran İslam Respublikasına rəsmi səfəri ərəfəsində həmin ölkənin Radio-Televiziya Şirkətinə müsahibə verən Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev bu tipli məlumatları şayiə adlandıraraq demişdir: "Azərbaycanda tarix boyu heç

148 96. الله كولاىي. جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی. - فصلنامه ژئوپلیتیک. سال ششم، شماره اول، بهار ۱۳۸۹، ص. ۹۶. (İlahə Kulayı. İran İslam Respublikası və Cənubi Qafqazın geosiyaseti. - "Geosiyaset" jurnalı, ۲۰۱۰, № ۱, s. ۹۶)

149 <http://lib.aliyev-heritage.org/az/6209921.html>

vaxt dini və milli zəmində ayrı-seçkilik olmamışdır, fərqli millətlərin, konfessiyaların, dini cərəyanların nümayəndələri daim sülh, əmin-amanlıq və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamışlar. Ölkə Konstitusiyası və mövcud qanunvericilik vicdan və dini etiqad azadlığına tam təminat verir və gündəlik həyatda da dindarların fəaliyyətinə heç bir maneçilik törədilmir. Sovet dövründə Azərbaycanda cəmi 17 məscid fəaliyyət göstərmişdir. Müstəqillik illərində dini məbədlərin, məscidlərin sayı xeyli dərəcədə artmışdır. Hazırda Bakıda və digər yaşayış məskənlərində 2 mindən artıq məscid mövcuddur. Ölkənin ən böyük məscidi olan Heydər Məscidi mənim sərəncamımla dövlət vəsaiti hesabına inşa edilərək dindarların ixtiyarına verilmişdir”.¹⁵⁰

Bu sözlərdən sonra Azərbaycan prezidentinin 2017-ci ili İslam Həmrəyliyi elan etməsi və həmin ilin may ayında Bakıda İslam Həmrəyliyi Oyunlarının keçirilməsi həmin mövzuda Azərbaycan dövlətinin aydın mövqeyinin parlaq təzahürünə çevrildi. Təqdirəlayiq haldır ki, İslam Həmrəyliyi Oyunlarında İran idmançıları da fəal iştirak etmiş, eyni zamanda İran Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən oyunların keçirildiyi günlərdə müxtəlif mədəni proqramlar təşkil olunmuşdur.¹⁵¹

Azərbaycan-İran mədəni əlaqələrinin tarixi baxımından Heydər Əliyevin 2002-ci ilin may ayında Tehrana rəsmi səfəri zamanı imzalanmış “Azərbaycan Respublikası ilə İran Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında” müqavilənin xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur. Həmin səfər zamanı “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Elm, Tədqiqatlar və Texnologiya Nazirliyi arasında təhsil və tədqiqat sahəsində əməkdaşlıq haqqında memorandum”, “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Mədəniyyət və İslami İrşad Nazirliyi arasında mədəni əməkdaşlıq haqqında memorandum” kimi sənədlər də imzalandı. “Azərbaycan-İran mədəni əməkdaşlığı üçün yaradılmış hüquqi baza iki ölkə arasında mədəni yaxınlaşmanın yeni-yeni forma və üsullarının tapılması, ondan istifadə üçün kifayət qədər imkanlar yaratdı”.¹⁵²

150 İlham Əliyev İran İslam Respublikasının Radio-Televiziya Şirkətinə müsahibə verib. - <http://www.president.az/articles/17843>

151 <http://baku.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=225&pageid=30159&newsview=677536>

152 Maral Manafova. Azərbaycanın Şərqi Asiya ölkələri ilə mədəni əlaqələri. Bakı, 2008, s. 10

Doğrudan da, həmin vaxtdan etibarən iki ölkə arasında mədəni əlaqələrdə ən müxtəlif sahələri əhatə edən yeni mərhələ başlandı. Bunun bir göstəricisi də odur ki, az sonra həm ümumən mədəni əlaqələr, həm də onun ayrı-ayrı sahələri barədə araşdırmalar meydana çıxdı.¹⁵³

2007-ci ildə Azərbaycanda İsfahan mədəniyyəti günlərinin keçirilməsi mədəni əlaqələrdə yeni mərhələnin xarakterini göstərmək baxımından əhəmiyyətli hadisə oldu. Mədəniyyət günləri çərçivəsində Bakıda İsfahana məxsus təsviri sənət sərgisi, musiqi proqramları, kino həftəsi təşkil edilmişdi.

Qeyd olunan mərhələdə iki ölkə arasında mədəni əlaqələrdə kino, musiqi, teatr və ədəbiyyat mühüm yer tutmuş, eyni zamanda elm və təhsil sahəsində əlaqələrin genişlənməsində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Dünyaca məşhur İran kinosuna Azərbaycanda böyük maraq vardır. Vaxtaşırı Bakıda keçirilən İran kinosu həftələri Azərbaycan tamaşaçılarının geniş rəğbətini qazanmışdır. İranın istehsal etdiyi bir çox filmlər dublyaj edilərək, Azərbaycan kino-teatrlarında və televiziyyalarında nümayiş etdirilmişdir.

Azərbaycan incəsənət xadimləri İranda keçirilən ənənəvi Fəcr festivalında iştirak etmişlər. Məsələn, məşhur Azərbaycan bəstəkarı Tofiq Bakıxanov dəfələrlə bu festivalların iştirakçısı olmuşdur. 2005-ci ildə İranda keçirilən XX Beynəlxalq Fəcr musiqi festivalında bəstəkarın İran xalq musiqisi əsasında yazdığı “Şərqdən gələn sədalar” əsərindən fraqment səslənmişdi. Tofiq Bakıxanovun İran mövzusunda yazdığı 6 sayılı sonata həm Azərbaycan, həm də İran musiqi məktəblərinin tədris proqramlarına daxil edilmişdir.¹⁵⁴

Həmçinin Azərbaycan yazıçısı Səidə Haqverdiyevanın uşaqlar üçün qələmə aldığı “Toplan” adlı pyes Təbrizdəki “Mika” kukla-sənət qrupunun teatrında səhnəyə qoyulmuşdur. Son illər Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin İranda, İran klassik və müasir ədəbiyyatı nümunələrinin isə Azərbaycanda tanınması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Məsələn, müasir İran poeziyasının məşhur nümayəndəsi Söhrab Sepehrinin şeirləri bu sətirlərin müəllifi tərəfindən tərcümə edilmiş və

153 Gülnarə Məmmədzadə. İran-Azərbaycan mədəni əlaqələrinin inkişafı. Bakı, 2004; Tofiq Bakıxanov. Azərbaycan və İran musiqiçilərinin qarşılıqlı əlaqələri. Bakı, 2006

154 Kamalə Ələsgərova. Tofiq Bakıxanovun İran mövzusunda 6 sayılı sonatası. - <http://konservatoriya.az/?p=1581>

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm nazirliyinin dəstəyi ilə çap olunmuşdur.¹⁵⁵

İran universitetləri və elmi mərkəzləri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxtəlif institutları, Bakı Dövlət Universiteti, Xəzər universiteti kimi elm və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirirlər. Belə ki, Tehran Universiteti rektorunun Bakıya səfəri zamanı BDU ilə Tehran universiteti arasında universitetlərarası əməkdaşlığı, müəllim və tələbə mübadiləsini, birgə konfrans və seminarların keçirilməsini nəzərdə tutan Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır.¹⁵⁶

Ümumiyyətlə, son üç ildə Azərbaycan-İran münasibətlərinin digər sahələrində olduğu kimi, mədəni əlaqələrdə də hərtərəfli əməkdaşlıq vüsət almaqdadır. Bu işdə İranın Mədəniyyət və İslami Əlaqələr Təşkilatının sədri Əbuzər İbrahimi Türkmənin 2014 və 2016-cı illərdə Bakıya rəsmi səfəri və Azərbaycan rəsmiləri ilə apardığı müzakirələr əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu səfərlər zamanı İranın Mədəniyyət və İslami Əlaqələr Təşkilatı ilə Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi arasında dini sahədə əməkdaşlıq haqqında protokol imzalanması barədə razılıq əldə edilmişdir. İran rəsmisinin bildirdiyinə görə, bu protokol “din sahəsində əməkdaşlığın qarşılıqlı ehtiram prinsipləri əsasında daha da inkişaf etdirilməsinə” xidmət edəcəkdir.¹⁵⁷

Hazırkı mərhələdə iki ölkə arasında mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinin uğurlu formatı kimi İranda Azərbaycan, Azərbaycanda İran mədəniyyəti günlərinin keçirilməsindən istifadə olunur. Sonuncu belə tədbir 2017-ci ilin iyul ayında baş tutmuş və İranda Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilmişdir. Bununla bağlı İrana səfər edən Azərbaycanın Mədəniyyət və Turizm naziri Əbülfəs Qarayev iranlı həmkarı ilə görüşdə demişdir: “Mədəniyyət günlərinin qarşılıqlı şəkildə keçirilməsi xalqların bir-birini daha yaxından tanımasına, təmasların qurulmasına imkan yaradır... Bu gün İran ilə Azərbaycanın mədəni əlaqələrini elə yüksək səviyyəyə çatdırmaq lazımdır ki, gələcəkdə hər iki ölkənin gəncləri bundan istifadə edərək xoş münasibətləri qoruyub saxlasınlar və inkişaf etdirsinslər”.¹⁵⁸ 2018-ci ildə

Azərbaycan cəmiyyətinə nisbətə öz “yumşaq güc”ünün elementi kimi nəzərdən keçirirdi. Təsədüfi deyil ki, həmin dövrdə Azərbaycanla mədəni əlaqələrdə İran Mədəniyyət nazirliyinə bağlı xüsusi qurum – Mədəniyyət və İslami Əlaqələr Təşkilatı (*Sazman-e Fərhang və Ertebatat-e Eslami*) önəmli rol oynayırdı. Belə ki, 1995-ci ildə həmin təşkilat dini ehkamların təbliği məqsədilə 30 ruhanini Azərbaycana göndərmişdi.¹⁴⁸ İran tərəfi Azərbaycanda dini təhsillə bağlı müəssisələr qurur, eyni zamanda azərbaycanlı gənclərin bu məqsədlə İranın dini məktəb və universitetlərinə yollanmasına şərait yaradırdı.

Azərbaycan dövləti kommunist rejiminin süqutundan sonrakı situasiyada ölkənin müsəlman əhalisinin dini biliklərə və islami dəyərlərə yiyələnməsi prosesinə və İran ruhanilərinin bu işdə iştirakına anlayış və dözümlə yanaşır, hətta buna şərait yaradırdı. Bu mövqə 1999-cu ilin avqustunda Heydər Əliyevin İran İslam Respublikasının Şərqi Azərbaycan əyalətinin ostandarı Yəhya Məhəmmədzadənin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edərkən söylədiyi sözlərdə aydın ifadəsini tapmışdı: “O vaxt mən Naxçıvanda da olanda İrandan din xadimlərini dəvət edirdim ki, gəlsinlər. O vaxt hələ bizim lazımı qədər din xadimlərimiz yox idi. Azərbaycan dünyəvi dövlətdir, burada din dövlətdən ayırıdır. Ancaq dinin öz yerini tutması üçün biz son illər çox böyük işlər görmüşük”.¹⁴⁹

Bu sözlər əhalinin dini inancına və maariflənməsinə Azərbaycan dövlətinin qayğısı ilə yanaşı, bu sahədə Konstitusiyada təsbit olunmuş “qırmızı xətti” (dünyəvilik prinsipini) də aydın şəkildə əks etdirirdi. Həmin incə və həssas məqamın bəzi dairələr tərəfindən nəzərə alınmaması müəyyən dövrlərdə təkə mədəni əlaqələrə deyil, ümumən ikitərəfli münasibətlərə mənfi təsir göstərmişdir. Qeyd olunan dairələr Azərbaycanda Qərbin mədəni ekspansiyası barədə çıxışlar etməklə yanaşı, ölkədə dindarlara qarşı guya hansısa məhdudiyyətlərin tətbiqi haqqında fikirlər səsləndirmişlər. 2016-cı ilin fevralında İran İslam Respublikasına rəsmi səfəri ərəfəsində həmin ölkənin Radio-Televiziya Şirkətinə müsahibə verən Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev bu tipli məlumatları şayiə adlandıraraq demişdir: “Azərbaycanda tarix boyu heç

155 Söhrab Sepehri. Suyun ayaq səsi (şeirlər və poema). Fars dilindən tərcümə edən və ön sözün müəllifi Məsiha Məhəmmədi. Bakı, 2010

156 http://bsu.edu.az/az/news/bdu_tehran_universiteti_il_analma_memorandumu_imzalayib

157 <http://scwra.gov.az/vnews/439>

158 <http://mct.gov.az/az/region-xeberleri/randa-azerbaycan-medeniyyeti-gunleri-baslayib>

148 96. ص. ۱۳۸۹، شماره اول، ششم، فصلنامه ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی. – فصلنامه ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی. – جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی. – (Ilaha Kulayı. İran İslam Respublikası və Cənubi Qafqazın geosiyaseti. – “Geosiyaset” jurnalı, ۲۰۱۰, № ۱, s. ۹۶)

149 <http://lib.aliyev-heritage.org/az/6209921.html>

vaxt dini və milli zəmində ayrı-seçkilik olmamışdır, fərqli millətlərin, konfessiyaların, dini cərəyanların nümayəndələri daim sülh, əmin-amanlıq və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamışlar. Ölkə Konstitusiyası və mövcud qanunvericilik vicdan və dini etiqad azadlığına tam təminat verir və gündəlik həyatda da dindarların fəaliyyətinə heç bir maneçilik törədilmir. Sovet dövründə Azərbaycanda cəmi 17 məscid fəaliyyət göstərmişdir. Müstəqillik illərində dini məbədlərin, məscidlərin sayı xeyli dərəcədə artmışdır. Hazırda Bakıda və digər yaşayış məskənlərində 2 mindən artıq məscid mövcuddur. Ölkənin ən böyük məscidi olan Heydər Məscidi mənim sərəncamımla dövlət vəsaiti hesabına inşa edilərək dindarların ixtiyarına verilmişdir”.¹⁵⁰

Bu sözlərdən sonra Azərbaycan prezidentinin 2017-ci ili İslam Həmrəyliyi elan etməsi və həmin ilin may ayında Bakıda İslam Həmrəyliyi Oyunlarının keçirilməsi həmin mövzuda Azərbaycan dövlətinin aydın mövqeyinin parlaq təzahürünə çevrildi. Təqdirəlayiq haldır ki, İslam Həmrəyliyi Oyunlarında İran idmançıları da fəal iştirak etmiş, eyni zamanda İran Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən oyunların keçirildiyi günlərdə müxtəlif mədəni proqramlar təşkil olunmuşdur.¹⁵¹

Azərbaycan-İran mədəni əlaqələrinin tarixi baxımından Heydər Əliyevin 2002-ci ilin may ayında Tehrana rəsmi səfəri zamanı imzalanmış “Azərbaycan Respublikası ilə İran Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında” müqavilənin xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur. Həmin səfər zamanı “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Elm, Tədqiqatlar və Texnologiya Nazirliyi arasında təhsil və tədqiqat sahəsində əməkdaşlıq haqqında memorandum”, “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Mədəniyyət və İslami İrşad Nazirliyi arasında mədəni əməkdaşlıq haqqında memorandum” kimi sənədlər də imzalandı. “Azərbaycan-İran mədəni əməkdaşlığı üçün yaradılmış hüquqi baza iki ölkə arasında mədəni yaxınlaşmanın yeni-yeni forma və üsullarının tapılması, ondan istifadə üçün kifayət qədər imkanlar yaratdı”.¹⁵²

150 İlham Əliyev İran İslam Respublikasının Radio-Televiziya Şirkətinə müsahibə verib. - <http://www.president.az/articles/17843>

151 <http://baku.icro.ir/index.aspx?fkid=&siteid=225&pageid=30159&newsview=677536>

152 Maral Manafova. Azərbaycanın Şərqi Asiya ölkələri ilə mədəni əlaqələri. Bakı, 2008, s. 10

Doğrudan da, həmin vaxtdan etibarən iki ölkə arasında mədəni əlaqələrdə ən müxtəlif sahələri əhatə edən yeni mərhələ başlandı. Bunun bir göstəricisi də odur ki, az sonra həm ümumən mədəni əlaqələr, həm də onun ayrı-ayrı sahələri barədə araşdırmalar meydana çıxdı.¹⁵³

2007-ci ildə Azərbaycanda İsfahan mədəniyyəti günlərinin keçirilməsi mədəni əlaqələrdə yeni mərhələnin xarakterini göstərmək baxımından əhəmiyyətli hadisə oldu. Mədəniyyət günləri çərçivəsində Bakıda İsfahana məxsus təsviri sənət sərgisi, musiqi proqramları, kino həftəsi təşkil edilmişdi.

Qeyd olunan mərhələdə iki ölkə arasında mədəni əlaqələrdə kino, musiqi, teatr və ədəbiyyat mühüm yer tutmuş, eyni zamanda elm və təhsil sahəsində əlaqələrin genişlənməsində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Dünyaca məşhur İran kinosuna Azərbaycanda böyük maraq vardır. Vaxtaşırı Bakıda keçirilən İran kinosu həftələri Azərbaycan tamaşaçılarının geniş rəğbətini qazanmışdır. İranın istehsal etdiyi bir çox filmlər dublyaj edilərək, Azərbaycan kino-teatrlarında və televiziyaalarında nümayiş etdirilmişdir.

Azərbaycan incəsənət xadimləri İranda keçirilən ənənəvi Fəxr festivalında iştirak etmişlər. Məsələn, məşhur Azərbaycan bəstəkarı Tofiq Bakıxanov dəfələrlə bu festivalların iştirakçısı olmuşdur. 2005-ci ildə İranda keçirilən XX Beynəlxalq Fəxr musiqi festivalında bəstəkarın İran xalq musiqisi əsasında yazdığı “Şərqdən gələn sədalar” əsərindən fraqment səslənmişdi. Tofiq Bakıxanovun İran mövzusunda yazdığı 6 sayılı sonata həm Azərbaycan, həm də İran musiqi məktəblərinin tədris proqramlarına daxil edilmişdir.¹⁵⁴

Həmçinin Azərbaycan yazıçısı Səidə Haqverdiyevanın uşaqlar üçün qələmə aldığı “Toplan” adlı pyes Təbrizdəki “Mika” kukla-sənət qrupunun teatrında səhnəyə qoyulmuşdur. Son illər Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin İranda, İran klassik və müasir ədəbiyyatı nümunələrinin isə Azərbaycanda tanınması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Məsələn, müasir İran poeziyasının məşhur nümayəndəsi Söhrab Sepehrinin şeirləri bu sətirlərin müəllifi tərəfindən tərcümə edilmiş və

153 Gülnarə Məmmədzadə. İran-Azərbaycan mədəni əlaqələrinin inkişafı. Bakı, 2004; Tofiq Bakıxanov. Azərbaycan və İran musiqiçilərinin qarşılıqlı əlaqələri. Bakı, 2006

154 Kəmalə Ələsgərova. Tofiq Bakıxanovun İran mövzusunda 6 sayılı sonatası. - <http://konservatoriya.az/?p=1581>

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm nazirliyinin dəstəyi ilə çap olunmuşdur.¹⁵⁵

İran universitetləri və elmi mərkəzləri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxtəlif institutları, Bakı Dövlət Universiteti, Xəzər universiteti kimi elm və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirirlər. Belə ki, Tehran Universiteti rektorunun Bakıya səfəri zamanı BDU ilə Tehran universiteti arasında universitetlərarası əməkdaşlığı, müəllim və tələbə mübadiləsini, birgə konfrans və seminarların keçirilməsini nəzərdə tutan Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır.¹⁵⁶

Ümumiyyətlə, son üç ildə Azərbaycan-İran münasibətlərinin digər sahələrində olduğu kimi, mədəni əlaqələrdə də hərtərəfli əməkdaşlıq vüsət almaqdadır. Bu işdə İranın Mədəniyyət və İslami Əlaqələr Təşkilatının sədri Əbuzər İbrahimi Türkmanın 2014 və 2016-cı illərdə Bakıya rəsmi səfəri və Azərbaycan rəsmiləri ilə apardığı müzakirələr əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu səfərlər zamanı İranın Mədəniyyət və İslami Əlaqələr Təşkilatı ilə Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi arasında dini sahədə əməkdaşlıq haqqında protokol imzalanması barədə razılıq əldə edilmişdir. İran rəsmisinin bildirdiyinə görə, bu protokol "din sahəsində əməkdaşlığın qarşılıqlı ehtiram prinsipləri əsasında daha da inkişaf etdirilməsinə" xidmət edəcəkdir.¹⁵⁷

Hazırkı mərhələdə iki ölkə arasında mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinin uğurlu formatı kimi İranda Azərbaycan, Azərbaycanda İran mədəniyyəti günlərinin keçirilməsindən istifadə olunur. Sonuncu belə tədbir 2017-ci ilin iyul ayında baş tutmuş və İranda Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilmişdir. Bununla bağlı İrana səfər edən Azərbaycanın Mədəniyyət və Turizm naziri Əbülfəs Qarayev iranlı həmkarı ilə görüşdə demişdir: "Mədəniyyət günlərinin qarşılıqlı şəkildə keçirilməsi xalqların bir-birini daha yaxından tanımasına, təmasların qurulmasına imkan yaradır... Bu gün İran ilə Azərbaycanın mədəni əlaqələrini elə yüksək səviyyəyə çatdırmaq lazımdır ki, gələcəkdə hər iki ölkənin gəncləri bundan istifadə edərək xoş münasibətləri qoruyub saxlasınlar və inkişaf etdirsinsinlər".¹⁵⁸ 2018-ci ildə

155 Söhrab Sepehri. Suyun ayaq səsi (şeirlər və poema). Fars dilindən tərcümə edən və ön sözün müəllifi Məsiğa Məhəmmədi. Bakı, 2010

156 http://bsu.edu.az/az/news/bdu_tehran_universiteti_il_analma_memorandumu_imzalayib

157 <http://scwra.gov.az/vnews/439>

158 <http://mct.gov.az/az/region-xeberleri/randa-azerbaycan-medeniyyeti-gunleri-baslayib>

Azərbaycanda İran mədəniyyəti günlərinin keçiriləcəyini bildirən nazir bununla bağlı tədbirlərin təkcə Bakı şəhərində deyil, Gəncə, Qəbələ və digər şəhərlərdə reallaşa biləcəyini də söyləyib.

İki ölkə arasında mədəni əlaqələrin məmnunluq doğuran səviyyədə olması heç də bu sahədə mövcud olan bütün potensial imkanlardan istifadə olunduğunu deməyə əsas vermir. Bu baxımdan mədəni əlaqələrin daha da genişlənməsi üçün aşağıdakı təkliflər nəzərdən keçirilə bilər:

- Bakıda İran Mədəniyyət Mərkəzi olduğu kimi, Tehrandə də Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin açılması;
- əlaqələrdə mədəni diplomatiyanın müasir üsul və vasitələrindən istifadə olunması;
- mətbuat sahəsində əməkdaşlığın daha da dərinləşdirilməsi, əlaqələrin inkişafına xidmət etməyən materialların KİV-lərdə yayılmasının qarşısının alınması;
- elmi əlaqələrə daha sistemli və məqsədyönlü səciyyə bəxş edilməsi;
- beynəlxalq mədəniyyət təşkilatlarında əməkdaşlığın genişləndirilməsi, müştərək mədəni irsin qorunması istiqamətində birgə fəaliyyətin təşkili;
- kino, musiqi və ədəbiyyat sahəsində əməkdaşlığa daha böyük diqqət ayrılması;
- qeyri-hökumət təşkilatları və mədəni qurumlar arasında birbaşa əlaqələr və əməkdaşlığın təşviq edilməsi.

Turizm sahəsində əməkdaşlıq

Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etdiyi 1991-ci ildən sonra meydana gələn yeni siyasi və iqtisadi mühit turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Bundan əvvəlki dövrdə SSRİ-nin tərkibində olan Azərbaycan İranla turizm əlaqələrini müstəqil şəkildə inkişaf etdirə bilmirdi. Sovet İttifaqının ehtiyatlı və təcridə yönələn siyasəti turizmin inkişafı üçün böyük maneə idi. Lakin 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda yaşanan iqtisadi və siyasi qarışıqlıq turizm əlaqələrinin inkişafına imkan yaratmışdı. İqtisadi böhranla üzləşən Azərbaycan xarici turistlərin cəlb edilməsi üçün zəruri olan turizm infrastrukturunu inkişaf etdirə bilmirdi. Turizmin inkişafına digər maneə isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı başladığı və sonuncunun ərazilərinin işğal edilməsi ilə nəticələnmiş ədalətsiz müharibə idi. Bu ərazilər

hələ də Azərbaycanın suveren idarəsi altında deyil, Ermənistanın işğal altında olduğundan, rəsmi Bakı bu torpaqlar vasitəsilə öz turizm məkanını genişləndirə bilmir. Bundan əlavə, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində turistlərin diqqətini cəlb edə biləcək tarixi yerləri və islam mədəniyyəti abidələri erməni separatistləri tərəfindən məhv edilmişdir. İqtisadi böhranı dərinləşdirməklə yanaşı, Qarabağ müharibəsi eyni zamanda təhlükəsizlik problemi yaratmışdır ki, bu da turizm sektorunun cəlbediciliyinin azalmasında əhəmiyyətli təsirə malik olmuşdur. Lakin 1993-cü ildə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra Ermənistanla atəşkəsə nail olaraq, iqtisadiyyatı və xarici əlaqələri inkişaf etdirməyə başlamışdır.

1994-cü ildən sonra Azərbaycanda yaranmış sabitlik iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının inkişafı üçün imkanlar yaratmışdır. Turizm də bu sektorlardan biri olmuşdur. Azərbaycan və İranın tarixi-mədəni bağlılığı turizm əlaqələrini daha da cəlbedici etmişdir. Xüsusilə də Azərbaycan əhalisinin İranın şimal əyalətlərində yaşayan insanlarla mədəni yaxınlığı turizm əlaqələrinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Hər iki ölkə əhalisinin Sovetlər dövründə qarşısı alınmış öz əcdadlarının yaşadığı tarixi yerləri ziyarət etmək istəyi artıq mümkün idi. Buna görə də iqtisadi və siyasi sabitlik əldə edildikdən sonra hər iki istiqamətdə səyahət edənlərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Son altı ildə turistlərin dövriyyəsinə və axınını təhlil etdikdə, Azərbaycandan İrana gedən turistlərin sayında böyük dəyişikliklərin əsasən 2013-cü ildən sonra baş verdiyi diqqəti cəlb edir. Lakin İrandan gəlmiş turistləri sayı altı il ərzində sabit olmamışdır. 2011 və 2012-ci illərdə İrandan gəlmiş turistlərin sayı yüksək olsa da, sonrakı illərdə kəskin azalma müşahidə edilmişdir. Buna görə də 2011-ci ildə İrandan gələn turistlərin sayı 293 min nəfər təşkil edərək ən yüksək səviyyədə olmuşdur (Cədvəl 1). Lakin 2012-ci ildən sonra İrandan qəbul edilən turistlərin sayı azalmağa başlamışdır. 2015-ci ildən sonra isə iranlı turistlərin sayı yenidən artaraq, növbəti ildə 232.7 min nəfərə çatmışdır. Təsədüfi deyildir ki, İrandan gələn turistlərin sayının azalması Qərbi ölkələrinin İrana qarşı sanksiyalar tətbiq etdiyi dövrdə baş vermişdir. Sanksiyalar dövründə iqtisadi geriləmə turizmə də təsir etmişdir. Bu proses İrandan gələn turistlərin sayını azaldaraq, Azərbaycanla turizm əlaqələrinə də təsir etmişdir.

Cədvəl 1. Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı¹⁵⁹ (min nəfər)

	İrandan qəbul edilmiş turistlər		İrana göndərilmiş turistlər	
	Say	Ümumi payı %	Say	Ümumidə payı %
2011	293	18.76	373.3	16.2
2012	235.5	11.86	313.1	11
2013	127.2	6	379.3	11.47
2014	126.7	5.87	647.1	19.5
2015	149.6*	7.5	-	-
2016	232.7	11.4	728.6	20.3

*Azərbaycana səfər etmiş İran vətəndaşlarının ümumi sayı

Bu trendlə yanaşı o da qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan İrana qarşı tətbiq edilən sanksiyalara qoşulmadığından, İrana gedən turistlərin sayı əsaslı sürətdə azalmayaraq, əksinə 2014-cü ildə ötən illərlə müqayisədə 2 dəfəyə qədər artmışdır.

İrandan Azərbaycana gələn turistlərin sayı 2014-cü ildən sonra daha sürətlə artmağa başlamışdır. Bu da onunla əlaqədar olmuşdur ki, bu dövrdə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi nəticəsində Azərbaycanda iqtisadi geriləmə müşahidə edilmiş və bir çox qeyri-neft sektorları kimi turizmin də inkişafına dövlət tərəfindən böyük dəstək verilmişdir. Eyni zamanda Azərbaycanda iqtisadi geriləmə dövründə qiymətlərin aşağı düşməsi digər sektorlar kimi turizm sektorunun da cəlbediciliyini artırmışdır. Bununla yanaşı 2016-cı ilin əvvəlindən İrana qarşı sanksiyaların aradan qalxması və İran iqtisadiyyatı üzərində təzyiqlərin azalması Azərbaycana gələn turistlərinin sayına müsbət təsir etmişdir.

Göndərilən turistlərin sayının sabitliyinə və son illərdə artmasına təsir edən digər amil isə Azərbaycanla İran arasında tibbi turizmin yüksək səviyyədə olmasıdır. 2014-cü ildən sonra Azərbaycanın iqtisadi çətinliklərlə və inflyasiyanın yüksəlməsi ilə qarşı-qarşıya qalması xidmət qiymətlərinin artmasına gətirib çıxardı. Bu trend eyni zamanda tibbi

159 Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

xidmətlərin qiymətinə də təsir etmiş və İran istiqamətində tibbi turizmi stimullaşdırmışdır. Bu stimulyasiya İrana gedən turistlərin sayını yüksək saxlamaqla, həm Azərbaycanda, həm də İranda yaşanan iqtisadi çətinliyin mənfi təsirlərini azaldır.

Azərbaycana gələn İran vətəndaşlarının böyük hissəsi turist olduğundan onların sayının qeyri-sabitliyi İran vətəndaşlarının Azərbaycanda xərcləmələrinə də təsir etmişdir. 2013-2015-ci illərdə Azərbaycana gələn İran turistlərinin sayının azalmasına baxmayaraq, İran vətəndaşlarının xərcləmələri 2014-cü ildə 44.5% artmışdır, bu da həmin spesifik ildə turistlərin İran vətəndaşlarının xərcləmələrinə təsirinin əhəmiyyətli dərəcədə olmadığını göstərir (Cədvəl 2). Digər illərdə isə İran turistlərinin sayı ilə İran vətəndaşlarının xərcləmələri arasında düz mütənəsb nisbət mövcud olmuşdur. Xüsusilə 2016-cı ildə İrana qarşı sanksiyalar aradan qalxdıqdan sonra İran vətəndaşlarının Azərbaycanda xərcləmələri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Artım 65.3% və ya 3.76 milyon manat səviyyəsində olmuşdur. Bu eyni zamanda Azərbaycanın turizm siyasəti ilə də əlaqədardır; belə ki, Azərbaycanda turizm sektorunun cəlbediciliyinin artırılması üçün həyata keçirilən islahatlar və viza prosesinin asanlaşdırılması istiqamətində görülmüş tədbirlər də bu artıma təsir etmişdir.

Cədvəl 2. İran vətəndaşlarının Azərbaycanda xərcləmələri
(min manat)¹⁶⁰

	Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrə nömrələr üçün ödənilmiş məbləğ	Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə digər xidmətlərin göstərilməsinə görə ödənilmiş məbləğ	Cəmi
2011	1983.8	174.1	2157,9
2012	1667.8	163.6	1831,4
2013	1909.9	158.7	2068,6
2014	2667.8	321.2	2989
2015	1997.6	175.4	2173
2016	5753.1	822.5	6575,6

160 Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanda turizm, statistic məcmua, 2017, Səhifə 53-54

Son illərdə İran ilə Azərbaycan arasında turizm əlaqələrinin inkişaf etməsinə baxmayaraq, bu inkişafın səmərəliliyinin artırılmasında istifadəsi mümkün olan imkanlar qalmaqdadır. Turizm əlaqələrinin inkişafı üçün görülmüş tədbirlərlə yanaşı, bu istiqamətdə mövcud olan bəzi perspektivləri qeyd etmək olar.

Turizm əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində mövcud olan perspektivlərdən biri birgə turizm təşkilatlarının yaradılmasıdır ki, hər iki istiqamətdə turist turlarının təşkilinə xidmət edə bilər. Bu növ təşkilatların turist gəzintiləri üçün mövcud yerlər haqqında və turistlərin maraqları haqqında daha geniş məlumatla malik olması səyahətlərin səmərəliliyini artırır. Birgə turizm təşkilatları əlverişli turların tapılmasının və səfər ediləcək ölkə haqqında məlumatların əldə edilməsinin səmərəliliyini artıracaqdır. Bu təşkilatlar eyni zamanda turizmin tibbi turizm, dini turizm kimi müxtəlif istiqamətləri üzrə ixtisaslaşa bilərlər. Geniş mənada bu təşkilatlar hər iki ölkənin turizm sektorunda yaradılan əlavə dəyəri artıracaqdır.

İran ilə Azərbaycan arasında turizm dövriyyəsinin artmaqda olduğunu nəzərə alsaq, İranın müxtəlif şəhərlərindən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə birbaşa təyyarə reyslərinin açılması vacibdir. Hal-hazırda regionlardan İrana və ya Azərbaycana səfər edən turistlər təyyarə uçuşlarından istifadə etmək üçün böyük şəhərlərə getməlidirlər ki, bu da səyahət xərclərini və vaxtını artırır. Bu mənada yeni təyyarə reyslərinin açılması vacibdir, çünki bu, səyahət xərclərini azaltmaqla turizm dövriyyəsinə artıracaqdır.

İran və Azərbaycanın turizm əlaqələrində son zamanlar nəzərə çarpan trendlərdən biri də tibbi turizmin payının artmasıdır. Tibbi turizmdə əsas axın İrana istiqamətlənmişdir. Bu, qismən Azərbaycanda tibbi xidmətlərin bahalaşması ilə əlaqədardır. Həmin trendi nəzərə alsaq, tibbi turistlərin səyahəti üçün güzəştlərin tətbiq edilməsi vacibdir. Bu tədbirlərdən biri xəstələrin daha asan transfer edilməsi üçün hər iki ölkənin tibbi təşkilatlarının əməkdaşlığı ola bilər. Digər tədbir səfərlərinin vacibliyini nəzərə alaraq, tibbi turistlərə endirimlərin edilməsi ola bilər. Bu tibbi turizm dövriyyəsinə və tibbi sektorun inkişafını gücləndirə bilər.

Azərbaycanla İran arasında turizm əlaqələrinin genişlənməsi həmin sektorda insan kapitalının inkişaf etdirilməsi zərurətini yaradır. Bu sektor üzrə ixtisaslaşmış kadrlar turizm əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılmasına kömək edə və turistlər üçün peşəkar bələdçiyyə çevrilə bilərlər. Turizmdə

insan kapitalının inkişaf etdirilməsi üçün İran və Azərbaycan universitetlərinin tələbə mübadiləsi proqramlarını həyata keçirməsi mümkündür. Bu proqramlar tələbələrin turizm imkanları ilə daha yaxından tanış olmasına və öz biliklərini artırmaqla turizmde peşəkar işçilərə çevrilmələrinə kömək edəcəkdir.

Center for Strategic Studies under The President
of Republic of Azerbaijan

Azerbaijan-Iran cooperation: main directions and opportunities

Editors:

Dr. Cavid Valiyev and Dr. Masiqha Mohammadi

Baku - 2018

**Center for Strategic Studies under The President of
Republic of Azerbaijan**

Project chief:

Farhad Mammadov, *Director, Center for Strategic Studies under the President of
Republic of Azerbaijan, PhD in Philosophy,*

Azerbaijan-Iran cooperation: main directions and opportunities. Baku: 2018, 204 page.

*The mentioned collection of staff papers of the Center for Strategic Studies under the
President of the Republic of Azerbaijan focuses on the main directions and potential
opportunities of cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Islamic
Republic of Iran. In addition to the analysis of the current situation of the bilateral
cooperation and relations on different spheres, proposals and recommendations have
been made for their further expansion and development.*

«COSTCO COMPANY» Ltd

Format of publication: 60x84 1/16

Physical printed sheet: 12.75

Circulation: 1000

ISBN 978-9952-4540-8-6

© Center for Strategic Studies under The President of Republic of Azerbaijan 2018

Contents

Azerbaijan-Iran relations: Current state and prospects Masiagha Mahammadi	106
Cooperation of Azerbaijan and Iran in the context of regional security Farhad Mammadov	118
Trilateral and Multilateral Cooperation Formats of the Azerbaijan – Iran relations Cavid Valiyev	128
Perspective of economic cooperation between Iran and Azerbaijan: realities and opportunities Orkhan Bagirov	144
Partnership between Azerbaijan and Iran on transportation and transit Mahir Humbatov	155
Iran Azerbaijan cooperation in the field of energy after the sanctions Gulmira Rzayeva	166
Opportunities for cooperation between Azerbaijan and Iran in the Caspian Sea. Azad Garibov	181
Azerbaijan-Iran Relations in the spheres of culture and tourism Masiagha Mahammadi and Orkhan Bagirov	189

Azerbaijan-Iran relations: Current state and prospects

*Masiagha Mohammadi*¹

Relations with the Islamic Republic of Iran have played a pivotal role in the foreign policy of independent Azerbaijan representing one of its priority trajectories. This importance was preconditioned by several cultural-historical, geopolitical and geo-economic factors.

Although the relations between two countries have not always been smooth during the past period, an approach based on relationships built and developed within friendly neighborhood and mutually favorable cooperation relying on joint historical-cultural heritage and common interests predominated among the ruling political elite of both countries. To put it differently, despite ups and downs, differing views, cooling of relation and even periods of tensions, in general, political, economic, cultural and humanitarian relations developed and expanded based on mutually promising interests.

Indeed, some factors had incessant effects on bilateral relations between the two countries. Differences between the political systems of both countries, as well as divergences in the foreign policy course and issues associated with the legal status of the Caspian Sea caused experiments in the relations. Relations with a third country, particularly, Iran's cooperation with Armenia, a country that occupied 20% of Azerbaijani territories, and Azerbaijan's relations with Israel, had crucial implications for the relations. Common historical-cultural heritage, although paradoxically, sometime caused discrepancies and contradictions in opinions on both sides. However, as mentioned above, a common sense based on *realpolitik* has at all times predominated in relationships, and a political thinking based on a responsible approach to common interests and the future of the region and entire world has defined the nature of the bilateral relations.

Formulation and development of this policy is closely associated with the name of Heydar Aliyev, national leader of Azerbaijani people. A new stage of relations with Iran was founded by Heydar Aliyev, who came

¹ Senior research fellow, Center for Strategic Studies under the President of Republic of Azerbaijan, mesih63@gmail.com

to power in Azerbaijan for the second time in 1993. In other words, the cooperation model with this neighboring country established during his period in office in Nakhchivan has been introduced at the entire country level. Partnership based on common interests, mutual respect and open discussion of existing problems represent the fundamentals of this model.

During his ten years of presidency of independent Azerbaijan, Heydar Aliyev, in his speeches and meetings stressed the fact that Azerbaijan has always taken into account the interests of Iran as "a big and powerful state" in the region while also calling for Iran to respect Azerbaijan's decision and development course and referring to historical-cultural relations, as well as other aspects connecting both states. This approach ensured constructive development of bilateral relations regardless of all conflicting issues.

Last official visit paid by Heydar Aliyev to Iran on May 18-20, 2002 was particularly critical for Iran-Azerbaijan relations. During his visit, he conducted comprehensive discussions with Ali Khamenei, supreme religious leader. As the conclusion of this visit, some 20 documents covering various areas of bilateral relations were signed. The key document emerged as the result of the discussions was "Agreement on principles of friendship and cooperation relations between the Republic of Azerbaijan and Islamic Republic of Iran". According to the Agreement with 30 clauses, Iran has explicitly supported the territorial integrity of Azerbaijan.

"Although this visit of the President (Heydar Aliyev – M.M.) did not resolve all conflicting issues, particularly the issue of legal status of the Caspian Sea, it removed all existing misunderstandings in Azerbaijani-Iranian relations and paved the way for the future constructive cooperation".²

Additionally, other experts also highly emphasized the official visit paid by Heydar Aliyev to the Islamic Republic of Iran: "This visit had a historical value where all issues associated with bilateral relations have been discussed. Both sides made efforts to understand each other and further deepen the relations between two countries. The agreement on the principles of a relationship of friendship and cooperation signed between the two countries was an important historical document. It has been governing the relations between the two countries in all spheres. This visit became a turning point and laid the foundation of a new stage in relations

² Ali Hasanov. Geopolitics of Azerbaijan. Baku, 2015, p. 369

between two countries while also serving as an opportunity to hold efficient discussions on bilateral relations, regional issues, international relations, as well as economic, political and other issues".³

Having understood the nature of relations with Iran and the importance of these relations being based on clear principles and stable grounds, Heydar Aliyev developed a comprehensive strategy addressing interests of both countries, as well as regional security concerns. This was confirmed by several experts, who particularly emphasized the number of documents signed by both countries towards the end of Heydar Aliyev's presidency that reached 110.⁴

This strategy was an integral part of the balanced foreign policy founded by Heydar Aliyev, which has been successfully continued after his death. It is not accidental that President of Azerbaijan Ilham Aliyev expressed his appreciation of the relations between the two countries by saying: "Our relations are based on ancient history, culture, and common religion. We managed to build an excellent cooperation based on robust foundation. We have high level political relations. We support each other in all international organizations. We express our appreciation for the efforts the Islamic Republic of Iran demonstrated for the resolution of Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict based on the territorial integrity and sovereignty of Azerbaijan. This position is based on international principles, rule of law and justice".⁵

It is worth to note the active efforts demonstrated by the Islamic Republic of Iran to play a part in the resolution of Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, particularly at its earlier stages. First mediation initiative of Iran in Nagorno-Karabakh conflict dates back to February, 1992. During that period, Ali Akbar Velayati, foreign minister of Iran visited Baku, Yerevan and Karabakh region and made efforts to reach ceasefire between the parties. However, over the night, from February 25 to February 26, the Khojaly genocide committed by Armenia destroyed all these efforts. As recognized by the Iranian side, global powers caused

obstacles to its mediation.⁶

Nevertheless, Iran has always stood for peaceful resolution of the conflict based on territorial integrity principle. This position was clearly articulated once again by top Iranian officials when battles broke out along the contact line of troops in April, 2016. Iranian supreme religious leader Ayatollah Khamenei called Karabakh Muslim land, which can be considered an indicator of that position. Azerbaijani president thanked the Islamic Republic of Iran for such position.

To the contrary to some claims, Azerbaijani side has never forgotten the aid provided by the Islamic Republic of Iran to Azerbaijan, a country suffered from invasion and mass flow of refugees during the early stages (1992-1994 years) of the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict. Many Azerbaijani researchers referred to this fact in their papers. As written by Professor Musa Gasimli, "On September 6, 1993, the Protocol on humanitarian aid by Islamic Republic of Iran to the Republic of Azerbaijan was signed. Iranian side increased the humanitarian aid it provided to Azerbaijanis who became internally displaced persons as the result of Armenian aggression. From the first days of the Armenian aggression, "Helal Ahmar" (Red Crescent) of Iran built tent camps in Imishli, Saatli and Bilasuvar regions. The Organization supplied people living in these tent camps with necessary food and other products of primary need. "Imdad", an organization named after Ayatollah Khomeini rendered assistance to Azerbaijani internally displaced persons. In September, 1993, Iran built 7 tent camps for 55 thousand internally displaced persons in the south of the Republic of Azerbaijan".⁷ In addition, "Iranian side created opportunities for Azerbaijani soldiers and officers wounded in military operations to undergo medical treatment in hospitals in Tehran, Rasht, Tabriz, Astara, etc."⁸

All these testify to the fact that the development of Azerbaijan-Iran relations based on constructive spirits is not important just from bilateral relations perspective but also at the regional context. The current and

6 - مناقشه قره باغ و ۲۰ سال مذاکرات ناکارآمد (On Karabakh conflict and 20 years of ineffective negotiations) <http://www.ima.ir/fa/News/82677408>

7 - Musa Gasimli. The given paper, p. 572

8 Subhan Talibli. Nagorno-Karabkh problem in the Caucasus policy of Islamic Republic of Iran (1991-2005 years). Baku, 2016, p. 182-185

3 - Musa Gasimli. Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan (1991-2003). Part I. Baku, 2015, p. 605

4 - هوشنگ شیخی. بررسی روابط ایران و جمهوری آذربایجان (فرصت ها و چالش ها) (Hushang Sheikhi. The Analysis of Iran-Azerbaijan Relations: opportunities and challenges) <http://npps.ir/ArticlePreview.aspx?id=91664>

5 - Azerbaijan and Iran presidents made statements to the press - <http://www.president.az/articles/23006>

prospective situation in the region significantly depends on the relations between these two states located in complicated geopolitical part of the world. Considering this particular factor, Azerbaijani President Ilham Aliyev paid an official visit to Tehran in March 2017: "Iran-Azerbaijan relations are important not just for our people, but also for the entire region. Our close relationships are a vital contributory factor for strengthened regional stability".⁹

When referring to the current phase of Azerbaijan-Iran relations, we mainly consider the period after 2014. On the eve of this period, particularly in 2012 and in the first half of 2013, we observed relative strains in bilateral relations. However, with the election of Hassan Rouhani as the new president of Iran in 2013 and the new foreign policy doctrine declared soon after had positive impacts on relations with the Republic of Azerbaijan.

In April 9, 2014, President of Azerbaijan Ilham Aliyev paid official visit to Iran. As maintained by Iranian political observers, this visit melted the ice between the two countries and opened a new page in the relationships. Negotiations created strong hopes for beginning of the new stage in the relations in terms of quality perspective. Indeed, "even during the difficult period when the West imposed sanctions against Iran, Azerbaijan maintained the objective and friendly neighborhood relations towards this country. Irrespective of the change in geopolitical situation, Baku preserved its independent position. Should Azerbaijan have not maintained its persistent Iranian policy based on historical tradition, the situation would have not been so promising today".¹⁰

This hope has been strengthened by the official visit of Iran's President Hassan Rouhani to Azerbaijan in November of that year. Along with several documents related to economic sphere, "A Joint Declaration on friendship and cooperation between the Republic of Azerbaijan and Islamic Republic of Iran" was signed as part of the visit. As an important intergovernmental document, the Declaration contained provisions which confirmed once again the commitment of each party to unacceptability of any action against state sovereignty and territorial integrity of the other

⁹ Press statements of Azerbaijani and Iranian presidents - <http://www.president.az/articles/23031>

¹⁰ Azerbaijan – Iran relations: regional and global context. - <http://newtimes.az/az/relations/conflicts/3188/>

party. On December 30, 2014, President of Azerbaijan signed the Law on approval of that Declaration.¹¹

The first decade of Ilham Aliyev's presidency coincides with the period of difficult international and regional conditions for Iran: the country has suffered from different political pressures by global powers, and numerous sanctions, which became more severe each year, have been imposed on the country. However, despite policies of many states to isolate Iran, Ilham Aliyev continued cooperation with this neighboring country, supported Iran's right to use nuclear power for peaceful purposes, and thus demonstrated to entire world, including the Islamic Republic of Iran the fact that Azerbaijan has pursued an independent foreign policy.

For example, in his interview to Figaro newspaper in 2007, Azerbaijani President said: "We would never take any step that might cause damage to our neighbors. Iran is our neighbor and we enjoy excellent relations... We have intergovernmental agreement which confirms our commitment to avoiding any actions to be against or causing damage to either party".¹²

It is not accidental that Hassan Rouhani put a special emphasis on this fact during his first official visit of Baku and said that "During the period of sanctions, our neighbors did not leave us alone. During those sanctions, the lesson we learned was to give priority to relations with neighbors. Neighbors are priority for us in trade and investment policies. A priority should be given to neighbors in joint economic projects".¹³

At current stage of relations, countries focus on the expansion of economic relations, which is absolutely logical and well-grounded. It is not accidental that within the framework of the visit of Iranian President of Baku, Azerbaijan-Iran business forum was held where Azerbaijan president made the following statement: "We very much hope that the economic cooperation reaches the level of political cooperation".¹⁴

Relief in relations of Iran with the Western world, tendency towards constructive discussion over the nuclear program and the agreement signed

¹¹ The Law of the Republic of Azerbaijan on Approval of the Joint Declaration on Friendship and Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran, <http://president.az/articles/14037>

¹² Interview of Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan to Figaro newspaper /29.01.2007/ - <http://azertag.az/xeber/az-367250?device=Desktop>

¹³ <http://www.president.ir/fa/82439>

¹⁴ Speech of Ilham Aliyev in Azerbaijan – Iran business forum (13.11.2014) - <http://www.president.az/articles/13530>

between Iran and six countries in July 2016, finally the removal of various sanctions imposed on Iran in early 2016 created favorable conditions for political and economic cooperation between the countries. Next visit of Ilham Aliyev to Iran in 2016 became the demonstration of the will of the leaders to use this conditions to maximize benefit for own people. 11 significant documents covering various spheres were signed during the visit¹⁵.

Among these documents, unification of railways of both countries deserves particular attention. This project has decisive importance due to the establishment of the North-South transport corridor. The foundation of Railway Bridge over the Astara River was laid on April 20, 2016, in accordance with the Intergovernmental Framework Agreement on Connection of Azerbaijan-Iran Railways. The founding ceremony was attended by co-chairmen of Azerbaijan and Iran State Commission on economic, trade and humanitarian spheres – Shahin Mustafayev, Minister of Economy of the Republic of Azerbaijan and Mahmud Vaezi, Minister of Communication and Information Technologies of Iran. Next day following the ceremony, Azerbaijani President presented “Friendship” Order to Mahmud Vaezi, Minister of Communication and Information Technologies of the Islamic Republic of Iran for his contributions to friendly relations between the two countries.¹⁶

In March 2017, during his official visit of Tehran, Ilham Aliyev said the following: “A year ago, I said in this room that Azerbaijan would build a railway to the Azerbaijani-Iranian border in 2016, and we achieved that. This is already a reality. Moreover, the railway bridge over the Astara River has been built and put into operation. The first train has recently crossed the border via the new bridge. The North-South transport corridor which is being implemented jointly is a historic event. At the same time, this project is making an important contribution to regional cooperation.”¹⁷

Following the visit of Azerbaijan President to Iran in April 2014, activity of Azerbaijan-Iran Interstate Commission on economic, trade and humanitarian spheres was restored, and countries launched to hold regular

¹⁵ Official visit of the President Ilham Aliyev and the documents signed during this visit paves the way for development of bilateral cooperation (25.02.2016) - <http://www.xalqgazeti.com/az/news/politics/68164>

¹⁶ Ilham Aliyev presented “Dostlug” Order to the Minister of Communication and Information Technologies of Iran /21.04.2016/ - <http://www.president.az/articles/19500>

¹⁷ Azerbaijani and Iranian presidents made statements for the press - <http://www.president.az/articles/23006>

meetings both in Baku and Tehran. Those meetings triggered increase in mutual investments, establishment of joint ventures, and particularly, increase of commodity turnover between the two countries.

In the past four years, Azerbaijani and Iranian presidents met 11 times, Azerbaijani and Iranian delegations realized up to 100 mutual visits, signed 50 documents, and four meetings of the Interstate Commission were held. Up to 550 companies with Iranian investment operate in different spheres of Azerbaijani economy and Iranian companies invested a total of \$2.7 billion in Azerbaijani economy. Nevertheless, Azerbaijan presents wide opportunities for investment in our country. There are also Azerbaijani companies operating in Iran. Iran is an important trade partner of Azerbaijan and the trade turnover between the two countries rose 70 percent in 2016.

“Khudafarin” and “Giz Galasi”, as well as “Ordubad” and “Marazad”, agreements signed between Azerbaijan and Iran entered into force by both sides. First phase of the “North-South” international transport corridor is in the process of completion. A railroad of 8.3 kilometers and a railway bridge are ready for use in Azerbaijan. Construction of the railroad of 1.7 kilometers and of the terminal are underway. 90 percent of the works on Qazvin-Rasht railway, a part of the transport corridor has already been completed. Mughan (Imishli-Parsabad) power line of 330 kilovolt was commissioned last year and a framework agreement on sale of electric power was signed. In 2016, joint motor manufacturing was launched in Neftchala Industrial Zone, and the foundation of pharmacology factory, an Azerbaijan-Iran joint project was laid in Pirallahi Industrial Park.

In addition, a passenger railway Nakhchivan-Julfa-Tabriz-Tehran-Mashad was commissioned in 2016, which will contribute to sustainable development in economic, transport and tourism sectors between Azerbaijan and Iran. This road is expected to transport 12 thousands of passengers each year. Urmia-Gabala flight is also expected to open in the near future.

15 business forums, business meetings and expositions were organized in 2016 with the attendance of business people. With the introduction of simplified visa regime, Iranian citizen are entitled to obtain electronic visas within 3 days beginning from early 2017.

Azerbaijan and Iran agreed to increase the number of permits traded in international transportations by 10 thousand. All these measures opened

wide opportunities for the development of relations and expansion of cooperation among businesses.

To discuss cooperation with the regions of Iran, several bilateral meetings were held and business forums were organized in Ardabil and Urmia. 4 memorandums of understanding were signed among AZPROMO, Azerbaijan National Confederation of Entrepreneurs, Urmia and Ardabil Chambers of Trade, Industry and Agriculture. Participation of more than 400 businesses in these business forums testify to the interest demonstrated by the private sector to the expansion of cooperation.

On February 23, 2016, "Agreement on cooperation in construction and operation of the Khudafarin and Giz Galasi hydro systems and hydropower plants on the Araz River and in using energy and water resources" was signed between the Government of Republic of Azerbaijan and the Government of Islamic Republic of Iran. It is worth to note that "Khudafarin" and "Giz Galasi", as well as "Ordubad" and "Marazad" agreements signed between Azerbaijan and Iran entered into force by both sides.¹⁸

President Hassan Rouhani's official visit to our country on March 28-29th 2018 has been especially remarkable from the perspective of development of Azerbaijan-Iran political relations. During the trip, eight new cooperation documents were signed, the Azerbaijani-Iranian business forum was held with the participation of the two presidents, as well as the opening ceremony of the Khazar automobile plant, jointly established by "AzerMash" OJSC and "Iran Khodro" company in Neftchala Industrial District.

Among the documents signed during this visit, two of them should be particularly emphasized in terms of presenting the level of political trust and the scale of effective cooperation based on mutual interests in Azerbaijan-Iran relations: "Memorandum of Understanding between the Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Oil of the Islamic Republic of Iran on joint development of relevant blocks in the Caspian Sea" and "Agreement between the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran on financing the construction of the Astara-

18 Iran has invested \$2.7 billion in the economy of Azerbaijan, <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=116848> (25.02.2017)

Rasht railway section in the territory of the Islamic Republic of Iran".¹⁹

It is no coincidence that following the signing ceremony, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev highlighted this at the press briefing: "Today, many documents have been signed, and I would like to especially note two of them. These are documents about working together in the Caspian Sea and building the Astara-Rasht railway. These documents are historically important. As a result of the realization of these documents, our cooperation in the Caspian Sea, as well as in the field of transport will advance to an even higher level, while it will also have a very positive impact on regional cooperation."²⁰

The Iranian president also supported this idea: "As the President of Azerbaijan noted, the documents signed today are historical documents, which can benefit not only these two nations, but also the whole region, as well as the whole world."

Another important aspect is that Iran does not view relations with Azerbaijan only from bilateral relations perspective but also from the perspective of developing relations with the entire region. Javad Jahangirzadeh, Iranian ambassador to Azerbaijan, put it as following in his statement he made recently, "For Iran, Azerbaijan is an entry door to the market of 170 million population".²¹

Under the current complicated international and regional circumstances, leaders of both countries attach particular attention to the cooperation at a multilateral format. 4 meetings of the foreign ministers of Azerbaijan-Iran-Turkey perfectly exemplify this. In April 2016, the analogous meeting of foreign ministers of Azerbaijan, Iran and Russia was held in Baku. That meeting served as preparation for the summit of the leaders of three countries, and trilateral summit of Azerbaijan-Iran-Russia took place in August 7, 2016. The Aliyev-Rouhani-Putin meeting was an important event not only due to the realization of the North-South transport corridor but also for the overall future of the region, to which the world attached particular attention. The cooperation within this format has significant prospects. Energy of the region will become main criteria for the energy

19 Presidents of Azerbaijan and Iran made joint statements to the press, https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_ve_Iran_prezidentleri_metbuata_beyanatlari_chixis_edibler_VIDEO-1147871

20 Ibid.

21 <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/06/24/1520199/>

security in Europe, and supposedly in the South Asia for decades. The North-South project, if it will be possible to load it equally in both directions, might become an onshore competitor for Suez Canal. There are great but not discovered potential in the spheres such as liberalization of trade and services, harmonization of foreign economic regimes and tariffs, regulations and standards, intellectual property rights. What is important is to preserve political will for strengthening Caspian cooperation vector in the future as well".²² There is such political will: the second similar meeting is expected to be held in Tehran.

At present, Azerbaijani-Iranian relations go through the new, the most dynamic and fastest growing stage of its history. It is not accidental that when describing the current level of Azerbaijani-Iranian relations, President Ilham Aliyev said: "Apparently, there is a mutual understanding among us. We build these relationships based on this understanding. I am happy that Azerbaijani-Iranian relations have experienced very rapid development in recent years. In history, during our 25 years of independence, this period is the fast, possibly the fastest period".²³

This situation makes us think positively about the prospects of the relations. Novruz Mammadov, Assistant to President for Foreign Policy Affairs put it as following: "In modern history, the principles on which a state builds its foreign policy indicate the sense of that country. It should be accepted that this aspect is considered in Iran's policy towards Azerbaijan. This means that the peace oriented policies of our state guarantee that our relations with Iran will develop even further in the future. Therefore, Iranian factor will always be important for Azerbaijan. It is possible to achieve success in bilateral relations if international legal norms are fully abided by and countries refrain from interfering into internal affairs of other countries".²⁴

So, certain political-security, economic and historical-cultural factors influence to an extend relations between Azerbaijan and Iran. The current stage of relations has been formed following the election of Hassan

22 Victor Catona. The birth of the "Caspian Triangle"? - http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rozhdenie-kaspiyskoy-troyki-7sphrase_id=235111

23 Meeting with broad composition was held between Azerbaijan and Iran presidents /07.08.2016/ - <http://www.president.az/articles/20763>

24 Novruz Mammadov. Foreign Policy: realities and Look into future. Baku, 2013, p. 120-121

Rouhani as the president of Iran, who declared relations with neighbors and opening of Iran to the world a priority for Iran's foreign policy, following the agreement reached in nuclear negotiations (win-win principle). At this stage, it is fairly reasonable that the countries focus on economic relations and new spheres of cooperation are included in the scope of relations along with the traditional fields. Particularly, involvement of private sector, as well as various regions in economic cooperation demonstrates the uniqueness of this stage.

However, there are still potential opportunities for cooperation on various directions between the two states, which we discuss below:

- increase joint efforts to further strengthen security in the South Caucasus and Middle East;
- arrange efficient fight against terrorism and religious radicalism;
- strengthen Islamic solidarity and cooperate in fight against Islamophobia;
- close cooperation in international organizations context and implement concerted actions;
- expand regional and international cooperation at three-lateral, four-lateral and five-lateral formats;
- Leverage geographic and infrastructure resources presented by Azerbaijan to get access to Europe from Iran and Black Sea from Persian Gulf;
- Organize joint actions in the field of energy, security and environment in the Caspian Sea;
- Use cooperation opportunities presented by East-West vector along with the North-South route;
- Increase trade turnover which is currently less than the existing potential;
- Create free trade zones in regions located along the border;
- Increase mutual investments with greater involvement of the private sector.

Cooperation of Azerbaijan and Iran in the context of regional security

*Farhad Mammadov*²⁵

Introduction

In 1991, the three South Caucasus countries became independent nations. The first years of their independence coincided with inter-state conflicts, disintegration, devastating economic crisis and explosion of hundreds of thousand IDPs and refugees. In this environment, Azerbaijan, Georgia and Armenia started to pursue their foreign policies with divergent priorities, trajectories and mechanisms. The three countries of the region have pursued three different behavioral trends by choosing different platforms of integration to military-political blocks, economic and customs unions or abstaining from joining them and building mutually beneficial bilateral relations. Currently the South Caucasus, being trapped in the middle of Eurasian continent, with the territory of 186 thousand square km and a population of 16 million is too much divided to be called as one integrated region in political and economic terms. Georgia has become devoted aspirant in its integration to Euro-Atlantic political-military and economic institutions, Armenia had to join CSTO, Eurasian Economic Union and Custom Union, Azerbaijan has pursued mutually beneficial cooperation with immediate neighbors and geopolitical centers, at the same time, not becoming a member of any political-military and customs union, giving priority to bilateral relations.

Russia, Iran and Turkey, the immediate neighbors of the South Caucasus region, have historically been the main rivals and are still directly and indirectly involved in the security architecture of the region. All three neighbors have imperial past and on different historical periods, the region was used to be part of these empires, a battleground of bloody competition and rivalry among different powers, and the post imperial traumas and historical contexts are sometimes exploited in the light of modern power politics and rivalry over the region. The vision for the

²⁵ Director, Center for Strategic Studies under the Republic of President of Azerbaijan. mfarxad@yahoo.com

relations among neighbors through the lenses of historical rivalry and wars is still a main obstacle for all constructive approaches to resolutions of problems and implementation of full-fledged policies in the region. On the other hand, exclusively historical narratives and approach to modern affairs in the region do not take into account the modern realities, existence of independent countries in the region, the interests of which do not always converge with the positions of more powerful countries of the region.

The immediate neighbors of the region that can affect the region are relatively balanced in a very fragile equilibrium of stability, a subtle struggle of regional power politics and aspirations of preserving national sovereignty. Along with this, each neighbor have expectations from the region that vary from maximalist to which can be called as "red lines", crossing of which might lead to new conflicts and intensification of existing conflicts. Azerbaijan's policies aim to tackle the following challenges to regional security: first, it wants to prevent the clash of regional powers, as well as global powers, such as Russia, Turkey and Iran, in the Eurasian heartland. Azerbaijan wants these regional powers to maintain good relations and productive cooperation through peaceful competitive means, not through aggressive confrontation that might transform the whole region into a battleground.²⁶ In fact, people in this region have tragic memories of confrontation among these regional powers.

Due to geography and history, Russia, Turkey and Iran adjoin the region, but neither has a long border with all three South Caucasus countries (with the exception of Turkey's 16 km-border with Azerbaijan's Nakhchivan Autonomous Republic, which, in turn, has no land link with mainland Azerbaijan). Thus, in order to follow full-fledged policy with all three countries of the region, the neighboring regional powers have to use the territory of the third country, which creates conditions for interdependence. Or in order to implement any project in the region, there has to be cooperation between at least two of the three countries.

Besides, if we look at the patterns of relations we will find the following pictures:

²⁶ Farhad Mammadov, Can Central Asia Be a Broker for the Syria Conflict?, April 12, 2017, <http://nationalinterest.org/feature/can-central-asia-be-broker-the-syria-conflict-20146>

Russia (+2) = Armenia (+1, ally) + Azerbaijan (+1, strategic partner) - Georgia (-1, no relation);

Turkey (+2) = Azerbaijan (+1, strategic and almost allied relations) + Georgia (+1, strategic partner) - Armenia (-1, no relation);

Iran (+3) - has economic and political relations with all the countries of the region. Iran's relations with the countries of the South Caucasus look like more ideal and preferable, however, Iran does not have any alliances in the region, military bases or any strategic relationships yet.

This picture misses one important point of economic potential and relative capacity of the South Caucasus countries. The most important and core country of the South Caucasus is Azerbaijan, which is the driver of all regional integration, strategic transit and energy infrastructure and economic activities. Even after some economic hardships after the dramatic fall of energy prices Azerbaijan maintains its economic dominance in the region. In 2016 Azerbaijan's GDP was 37,556 billion, Georgia's GDP was 14,222 billion and Armenia's GDP was 10,449 billion USD.²⁷ In other words, approximately 60 percent of the South Caucasus' total economy is concentrated in Azerbaijan.

Regional cooperation

Azerbaijan actively works on the development of different regional formats. Azerbaijan has launched the trilateral formats in its regional policy: the Azerbaijan-Georgia-Turkey, Azerbaijan-Turkmenistan-Turkey and the Azerbaijan-Iran-Turkey triangles.²⁸ Another important format is Azerbaijan-Russia-Iran. In 2016 we had ministerial meeting and the meetings of the presidents of these three countries in Baku. The development of cross-regional transportation routes is a core focus of all these formats.²⁹ Azerbaijan has already built a railway line all the way up to its southern border with Iran, where it will be connected with the

Iranian Rasht-Astara railroad network and provided Iran with 500 million USD credit for construction of Rasht-Astara railroad.³⁰ In 2016, the developments along the North-South dimension will be equally important for Azerbaijan as well as for Iran and broader Eurasian continent and global trade. As President Aliyev noted on April 9, Azerbaijan is actively working on both East-West and North-South transport corridors, which will make Azerbaijan a strategic juncture for a number of important inter-regional transit routes.

As mentioned, the new and perspective direction in our cooperation is transportation. Historically, our countries have always been on the main traffic arteries of the East-West. On the Eurasian continent China has been launching "One belt one road" initiative and the southern route passes through our territories. Iran, as well as Azerbaijan actively participate as transit countries; while also intending to utilize the potential of railways for boosting export potential. 2015 saw important developments for establishing "One belt, one road" transit corridor through the South Caucasus, an overland network of road and rail lines connecting markets in East Asia with Europe. The first Europe-bound cargo train from China passed through the South Caucasus after arriving at the International Baku seaport on August 3, 2015.

On August 2016, in Baku the North-South transit route was discussed by Iran, Azerbaijan and Russia, in which India is also greatly interested. In addition, to North-South project, there is a great and promising opportunity for Azerbaijan and Iran in the South-West transportation project that both countries work on. Thus, the cooperation in transportation creates conditions and infrastructure for mega regional projects in the interests of Azerbaijan and Iran.

Low oil prices make the development of the non-oil sector of the economy and exports a vital necessity for both Iran and Azerbaijan. Therefore, more than ever, Iran and Azerbaijan have to seek new possibilities of economic development and cooperation in the region, since the sustainable economic prosperity is not possible in one given country without multilateral cooperation with neighbors. Our countries understand these changing and

27 International Monetary Fund, World Economic and Financial Surveys World Economic Outlook Database <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/index.aspx>

28 Farhad Mammadov and Fuad Chiragov, Trilateral dimension of Azerbaijan's foreign policy, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan, Baku. 2015, <http://sam.az/uploads/PDF/Trilateral%20Dimension%20of%20Foreign%20policy%20of%20%20Azerbaijan.pdf>

29 Fuad Chiragov, New Dimension in Trilateral Foreign Policy of Azerbaijan, April 13, 2016, <https://jamestown.org/program/new-dimension-in-trilateral-foreign-policy-of-azerbaijan/>

30 Azerbaijan, Iran agree on funding for Rasht-Astara railway construction, September 21, 2017, <https://www.azernews.az/business/119282.html>

challenging realities, invest in the regional cooperation and projects that will contribute economic development and trade, and facilitate economic and political interdependence. Only multilateral cooperation in the region and economic development can make everybody better off, guarantee peace and stability in the region.

It is evident from the experience of other regions of the world that the more countries become interconnected economically and interdependent, the more peace, stability, economic progress, political consensus and compromise come to that region of that world. Economic interdependence lowers the likelihood of war by increasing the value of trading over the alternative of aggression: interdependent states would rather trade than invade. The high trade levels promote domestic prosperity, thereby lessening the internal problems that push leaders into conflicts; interdependence helps to foster increased understanding between peoples, which reduces the misunderstandings that lead to conflicts; trade alters the domestic structure of states, heightening the influence of groups with a vested interest in peaceful trade; and trade has the "spill-over" effect of increasing political ties between trading partners, thus improving the prospects for long-term cooperation³¹.

The main indicator of the level of bilateral relations between two countries is trade turnover, unfortunately, which was not too high and it was only 123 million US dollars in 2015³². The lifting of sanctions against Iran and election of Hassan Rouhani as a president of Iran opened a new page in the relations between Azerbaijan and Iran³³. In 2016 bilateral trade almost doubled and reached to more than 210 million US dollars³⁴. And now we witness the growing trend of trade and economic interactions. Our relations have huge potential both in public and in private sector and the end of sanctions against Iran must create more opportunity to increase the trade turnover several times. In 2016 relevant documents were signed

31 Copeland D. C. (1996), Economic Interdependence and war, International Security Vol.20, No. 4, p.-8.

32 Geo-economic atlas of the Republic of Azerbaijan, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan, March 2017, <http://sam.az/uploads/PDF/annual%20reports/2015-16%20kitablar/Geo%20Economic%20Atlas.pdf>

33 Iran president urges enhanced relations with Azerbaijan, May 29, 2017, <http://www.presstv.ir/Detail/2017/05/29/523601/Iran-Azerbaijan-Hassan-Rouhani-Ilham-Aliyev>

34 Rouhani: Iran prioritizes ties with Azerbaijan and Russia, April 11, 2017, <https://www.azernews.az/business/111318.html>

by ministries of communications and information technologies, agencies responsible for standardization, national banks, railways and customs services that will facilitate economic relations between our countries. Azerbaijan is interested in strengthening relations with Iran since as President Ilham Aliyev underlined the development of non-oil sector in the economy is priority and Azerbaijan is doing everything to increase its export of non-oil goods and products. In this context, the relations with the immediate neighbors have strategic significance.

Security

Implementation of integration projects is not possible without stability and predictability. One of the fundamental principles of Azerbaijan's policy is that it has not been and will not be battle ground of superpowers. At the same time Azerbaijan pursues the policies to prevent conditions for influencing its domestic political development since outmost goal of these attempts is to influence and shape the foreign policy of Azerbaijan.

The next principle of foreign policy of Azerbaijan which is based on previous one is that there cannot be any threat to the immediate neighbors of Azerbaijan originating from Azerbaijan and the countries of the region should not be a threat to each other. This principle is voiced by all nations of the world, however only time and experiences demonstrate the true commitments of states to this principle. In the past 25 years Azerbaijan has been able to demonstrate to its neighbors that it is sincerely committed to this principle. Azerbaijan's consistent commitment on Caspian Sea security that it cannot and will not be opened to states which are not littoral for any military and security reasons and the Caspian Sea should be a space for cooperation are only one of few examples in the mentioned principle.

There have never been any threat originating from Azerbaijan to the security of Iran, and Azerbaijan is one of the most stable and secure neighboring countries of Iran which is surrounded by numerous conflicts and unstable regions. And even during the most difficult times and hostile relations with the West when some experts forecasted the imminent conflict, Azerbaijan consistently declared and assured Iran that the territory of Azerbaijan would never be used in any attack and aggression against

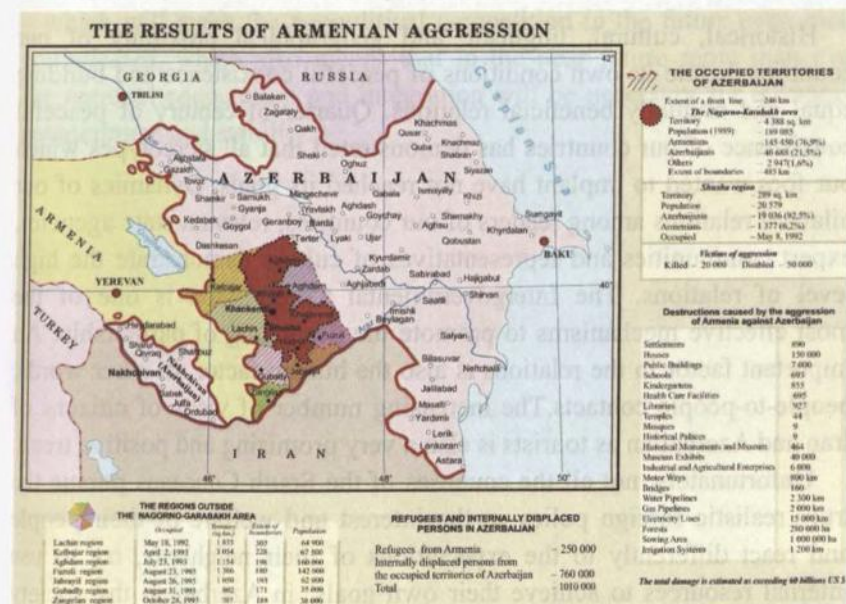
Iran. Furthermore, Azerbaijan has always supported the Iran's rights to the nuclear capabilities. There is mutual understanding and appreciation of importance the security and stability in these countries, thus, it is not a coincidence that Iranian president Hassan Rouhani said that Iran considers the security and progress of Azerbaijan as its own³⁵. Bilateral relations are a priority for Azerbaijan who does not sacrifice its bilateral relations to the third countries. It enables us to cooperate with countries which do not have bilateral relations, to maintain stability in the region, to maintain patience and not to fall into emotional breakdown during the conflict between the countries which are neighbors and strategic partners of Azerbaijan.

Thus, bilateral relations with neighbors, establishing mutually interdependent relations and realization of economic projects are priorities of foreign policy of Azerbaijan. In this context, the relations with Iran for Azerbaijan play very significant role and detrimental to some extent.

President of Azerbaijan Ilham Aliyev evaluating our bilateral relations said that "We are very happy that Iranian-Azerbaijani relations are on the rise and developing successfully and rapidly. Our relations have very solid background. For centuries, our people lived and created together. We are united by history, culture, common past and religion. Our relations are built on this solid background and now Iranian-Azerbaijani relations reached to the level of strategic partnership³⁶."

The Nagorno-Karabakh conflict is the main threat to stability, all promising regional projects, economic development and welfare of people in the broader region, negotiations on which has not yielded any results yet. The co-chairing countries of the OSCE Minsk Group are trying to replace substantive negotiations with discussions on the development of mechanisms for monitoring the line of contact with a view to nullifying the possibility of escalation. Thus, they contradict themselves when, on the one hand, the status quo is declared inadmissible, and on the other hand, everything is done to strengthen the current situation to freeze the conflict. On the one hand, the fact of occupation of the territories of Azerbaijan is recognized, and on the other hand, nothing is done to explain to Armenia that it is on the wrong side of history, to punish the aggressor. Sanctions

have not been applied, the entire arsenal of international legal mechanisms that these same states apply to other states and against each other in different regions of the world is not used. The continuing occupation of the territories of Azerbaijan is also a threat to security of Iran since as a result of the occupation there appeared territories on the borders of Iran where there is an ideal opportunity for any activity of transnational criminal activities like drug and weapon smuggling and human trafficking.

Source: Azerbaijan State Committee for Refugees and IDPs

Armenia's military provocation in April 2016 and Azerbaijan's response demonstrated that despite all the efforts of the mediators, the conflict is not frozen and the possibility of repetition of the provocation from Armenia always exists, as well as the countermeasures of Azerbaijan. The President of Azerbaijan stressed that this was not a large-scale military operation of Azerbaijan and we did not show even a tenth of our military potential. The April escalation also showed how the Nagorno-Karabakh conflict affects the region and integration projects where Armenia (CSTO and Eurasian

35 http://rouhani.ir/event.php?event_id=739 نشست هیات‌های عالی رتبه ایران و جمهوری آذربایجان -

36 Presidents of Azerbaijan and Iran made statements for the press, March 5, 2017, <http://www.president.az/articles/23006>

Union) participates, when the claims of Armenia were not supported by the states-participants of these unions. The military actions in April also demonstrated that the potential for conflict and influence on the region through conflict is also exhausted. The region has implemented or is in the process of completing everything that could and was planned to be implemented at the very beginning of the conflict's eruption.

Conclusion

Historical, cultural, linguistic and geographical proximity of our countries dictate its own conditions of peaceful coexistence and building equal and mutually beneficial relations. Quarter of century of peaceful coexistence of our countries has demonstrated that all stereotypes which our foes wanted to implant have not reached its goals. Dynamics of our bilateral relations among leaders of our countries, relevant state agencies, expert communities and representatives of culture demonstrate the high level of relations. The Intergovernmental Commission is one of the most effective mechanisms to promote the deepening of partnership. An important factor in the relations is also the human factor, in other words, people-to-people contacts. The increasing number of visits of citizens of Iran and Azerbaijan as tourists is also a very promising and positive trend.

Unfortunately, not all the countries of the South Caucasus pursue the truly realistic foreign policy in the interest and welfare of their people and react differently to the expectations of their neighbors, try to use internal resources to achieve their own goals: in Azerbaijan the society is being consolidated around the national goals voiced by President Ilham Aliyev: restoration of territorial integrity, independence and economic development; Armenia with its aggressive policies puts itself in the deadlock by surrounding its independence and sovereignty to the unrealistic, maximalist and nationalist dreams and expectations of the powerful diaspora in the West and supranational military-political and economic structures; Georgia, cooperating with Azerbaijan, also seek to gain the support of NATO and the EU. Only Azerbaijan's foreign policy in the past 20 years which was coined as "balanced and multivectoral" based on the assumption that the true independence, economic prosperity

and political stability can be maintained only through broader regional and multilateral cooperation that interconnect parties sometimes are in state of conflict in different parts of the world.

After the collapse of the Soviet Union, the West has also become an integral part of power politics in the region. The energy resources and transit opportunities to the Central Asia and East have drawn the interest of Western players to the region. Now we also already see growing activity and penetration of new players into the region – China and India – which will make the geopolitical competition in the future even more complicated, which also means that in the near future more than ever the regional cooperation and integration will be necessary for economic development and stability.

Trilateral and Multilateral Cooperation Formats of the Azerbaijan – Iran relations

Cavid Valiyev³⁷

Introduction

Membership to the regional and international organizations is one of the main priorities of Azerbaijan's foreign policy. First reason for membership is to strengthen independence and sovereignty, while the second reason is to foster international and regional cooperation within the framework of membership, and the third reason is to raise the issue of the occupation of Azerbaijan's territories in the various platforms.

Due to the reasons mentioned above, Azerbaijan cooperates with its southern neighbour Iran within the different organizations. One can evaluate the Azerbaijan-Iran multinational and organizational cooperation on the two different platforms. First, regional and international platforms such as UN and Non-Aligned Movement (NAM), Economic Cooperation Organization (ECO), Organization of Islamic Cooperation (OIC) and the Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia (CICA). Azerbaijan and Iran actively cooperate in the framework of three of them: ECO, OIC and NAM.

Azerbaijan became a member of the United Nations in 1992 and Iran supported the former's UN membership bid. After Azerbaijan became member of the OIC in 1991, the organisation adopted many resolutions regarding the occupation of Azerbaijan's territories and all of them supported by Iran. Islamophobia, radicalism, solidarity and common identity are the main issues in the agenda of OIC and both states may cooperate on these issues. Azerbaijan became member of ECO in 1992, which was established by Iran, Turkey and Pakistan in 1985. This organization plays an important role in economic, energy and transportation matters between Azerbaijan and Iran.

The NAM created during the Cold War by the representatives of third

world countries against the Warsaw Pact and NATO. Iran became member of the NAM after the Islamic Revolution, while Azerbaijan became the member in 2011. The membership to NAM precludes a member from joining other military blocs; and neither Azerbaijan nor Iran is a member of any military organizations performing in the region.

Meanwhile, Azerbaijan and Iran cooperate in the framework of trilateral platforms such as "Azerbaijan-Iran-Turkey" and "Azerbaijan-Iran-Russia". Basically, these two trilateral cooperation formats differ from each other. Azerbaijan-Iran-Turkey trilateral relations are based on the restoring trust and confidence after the tension in the relations, Azerbaijan-Iran-Russia trilateral relations are basically based on the implementation of the North-South transport corridor project.

Trilateral and multilateral cooperation cover many spheres of the Azerbaijan-Iran relations. The article examines the relations between Azerbaijan and Iran in the framework of trilateral and regional organizations such as OIC, ECO and NAM. The cooperation under the UN and CICA was not analysed in the context of this article.

Organizations	UN	OIC	ECO	CICA	NAM	CIS	CSTO	BSEC	TurCon	Eurasian Union	EU	NATO
Russia	X					X	X	X		X		
Turkey	X	X	X	X				X	X		Candidate country	X
Iran	X	X	X	X	X							
Azerbaijan	X	X	X	X	X			X	X		EaP	PIP
Georgia	X							X			EaP	PIP
Armenia	X					X	X	X		X	EaP	PIP

Organizations in the South Caucasus and member states from the region

Cooperation in the framework of Organization of Islamic Cooperation

After regaining its independence, Azerbaijan launched its first diplomatic relations with Muslim countries and became member of the OIC in December 1991. The development of cooperation between

³⁷ Head of Foreign Policy Analysis Department, Center for Strategic Studies under the President of Republic of Azerbaijan. e-mail: cavid.veliyev@sam.gov.az

Azerbaijan and the OIC is a priority direction in Baku's foreign policy and has a strategic importance. Thus far, numerous important meetings and events of the OIC were organized in Azerbaijan. Azerbaijan has initiated the creation of new institutions such as the "ECO Youth Forum", the "OIC Labor Center", and the "Association of Journalists of the Member States of the OIC", which contributes to the strengthening of Islamic solidarity. In 2015, Baku hosted 12th session of the General Conference of the Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization (ISESCO). Prior to the ISESCO General Conference, Baku also hosted the 36th session of the Executive Council of the Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization on November 23-24.

Azerbaijan made a lot of endeavours to maximize the role of OIC as an international actor. Azerbaijan, as a temporary member of the UN Security Council for the period 2011-2013, has made and implemented a number of proposals that served the interests of the Islamic world. For instance, Azerbaijan, along with the initiative to host a high-level international conference on combating terrorism, has also undertaken a high-level meeting on the expansion of cooperation between the UN and the OIC. The meeting of the ministers of culture of the Council of Europe's member states was held in Baku in 2008, with the participation of the representative of OIC. Meanwhile, the ministers of the Council of Europe were also invited to the ministerial meeting of the OIC member states in Baku in 2009. Azerbaijan pursues this kind of policy to bring the OIC together with international organizations such as the Turkic Council. On September 10, 2017, a Memorandum of Understanding was signed between the Turkic Council and the OIC in Astana.

OIC was established in 1969 and its main aim is to bring all Muslim states' position together regarding the Palestinian problem. Unfortunately, the OIC has failed to represent the Muslim world on a global scale in order to adopt a common position on conflicts in the Muslim world, such as the Palestinian problem, Kashmir, Bosnia, Nagorno-Karabakh and others. Azerbaijan supports creation of the Palestinian state, the capital of which should be East Jerusalem and also the resolution of Kashmir conflict according to the UN Security Council Resolutions.³⁸ In 2013, Azerbaijan

38 Azerbaijan Backs State of Palestine, <http://news.az/articles/politics/39371>, <http://news.az/articles/politics/39371> (29.06.2011).

hosted the founding conference of the Islamic Financial Security Network for aid to the Palestinian state and the donor conference for supporting the development of the city of Al-Quds.³⁹

The OIC adopted many resolutions supporting territorial integrity and sovereignty of Azerbaijan, which have also been supported by Iran. Particularly, the document titled "Armenian aggression against Azerbaijan" was adopted at the summit of the heads of states and governments in Tehran in 1997.

Armenian occupation is directed against not only people or territories of Azerbaijan, but also against the Islamic cultural heritage, mosques and monuments. The OSCE missions dispatched to the occupied lands revealed the mass destruction of the area, including 10 mosques. The resolutions adopted during the 30th (in Iran 2003) Session of the Council of the Foreign Ministers of the OIC strongly condemned the barbaric acts committed by the Armenian aggressors in the Republic of Azerbaijan aiming at the total annihilation of the Islamic historic and cultural heritage in the Azerbaijan's occupied territories.⁴⁰ In this regard, Iran and Azerbaijan with other friendly countries can prepare a common report regarding the Islamic cultural monuments and mosques in the framework of OIC and Iranian experts may raise these issues in the international arena.

Despite the OIC resolutions, some member countries still continue political and economic cooperation with Armenia. Azerbaijan's President Ilham Aliyev mentioned Azerbaijan's concern in Astana, Kazakhstan during the OIC's First Summit on Science and Technology of Organization of Islamic Cooperation where he said that Armenia, a country which destroyed Azerbaijani mosques, cannot be a friend of Muslim countries.⁴¹

There are numerous issues that OIC members have been facing and almost all, such as Islamophobia, radicalism, extremism, terrorism, are of common interests. Radicalism and extremism are two main problems that

39 Nasir Abdul Kerim, Fələstin-Azərbaycan: qardaşlıq və dostluq üzərində qurulmuş münasibətlər, <http://newtimes.az/az/politics/4913/>

40 The Destruction and Desecration of Islamic Historical and Cultural Relics and Shrines in The Occupied Azerbaijan Territories Resulting from the Aggression of the Republic of Armenia Against the Republic of Azerbaijan, Resolution NO. 3/43-C on Protection of Islamic Holy Places, http://www.oic-oci.org/subweb/cfm/43/en/docs/fin/43cfm_res_cs_en.pdf, p. 16.

41 Ilham Aliyev attended First Summit on Science and Technology of Organization of Islamic Cooperation in Astana, <http://en.president.az/articles/25168> (10 September 2017)

Islamic world face from Pakistan to Syria. All these problems occurred around the neighbouring countries of Iran and Azerbaijan, which have a direct negative influence on their security and foreign policy too.⁴² Both states face another sort of radicalism and extremist activities in their territories. Thus, the strategy to struggle against the extremism, radicalism and terrorism can be evolved by developing an academic as well as an intellectual discourse. In this sense, Iranian and Azerbaijani academics and intellectuals may cooperate to develop a discourse envisaging a struggle against the similar problems in the Islamic world.

Another important problem has been the rise of Islamophobia in the Western countries. "Islamophobia" can be defined as hostility toward Muslims and the religion of Islam in general. It is unfortunate that a section of the global media and vested groups have chosen to stigmatize Muslims as terrorists and extremists. There is, therefore, an urgent need for the international community to develop an awareness to counter this unholy campaign and muster the necessary political will to take a collective action to counter Islamophobia for the sake of peaceful coexistence of people of all faiths and cultural backgrounds. Azerbaijan did a lot to introduce the Islamic culture to the world. President Aliyev mentioned that Azerbaijan wants to demonstrate to the world that Islam is a religion of peace and compassion.⁴³ Azerbaijan has actively participated in the opening of the "Islamic art" section of the Louvre Museum. This section contains the works of architecture, art and other cultural expressions of Islamic civilization. During the 6th Conference of ministers of culture of member states of the OIC held in Baku in 2009, Nakhchivan was declared a "Capital of the Islamic Culture" in 2018.

The 2017 was declared a year of Islamic Solidarity in Azerbaijan. In the same year Azerbaijan organized the "Islamic Solidarity Games" in Baku. Moreover, a joint conference on Islamic solidarity and Iranian-Azerbaijani friendship has been launched in Tehran.⁴⁴ Azerbaijan and Iran may organize

such kind of conferences in the framework of trilateral relations with other Muslim countries in order to foster the solidarity among the Muslim states and to introduce the real Islamic culture.

Different sects have prevented the creation of a common identity around the OIC member countries. Especially the competition between Saudi Arabia and Iran has been impressive in their approaches to the Middle East and general problems of the Islamic world. Neither sectarianism, nor political administrative diversity should be a barrier for cooperation between countries, and nor states should interfere in each-other's internal affairs. The friendly cooperation between Azerbaijan and Iran despite their different political systems, can be an example for other countries to develop the cooperation on the issues of mutual interests. Meanwhile, Azerbaijan has pragmatic relations both with Iran and Saudi Arabia.

If all member countries could achieve a "common identity" pivoted around Islamic notions, the promotion of economic and political cooperation would not be difficult. There should be solidarity in the world. Azerbaijan's President Ilham Aliyev and Iran's President Hassan Rouhani have called for cooperation in offering an aid to Rohingya Muslims living in Myanmar. The two presidents, speaking in the margin of the OIC summit on science and technology in Astana, Kazakhstan, stressed the importance of taking action to put an end to the violence against the Rohingya. Azerbaijan has sent 100 tons of humanitarian goods to Myanmar.

Azerbaijan is a civil, multi-ethnic and multi-religious state. Azerbaijan is an example of a modern Muslim country that contains different manifestations of Islam, preserves Islamic diversity and higher Islamic values. Ethnic and religious tolerance has been advocated at the state level and the government of Azerbaijan provides equal opportunities and equal rights as well as peaceful and comfortable living for religious and ethnic minorities. Muslim and non-Muslim Azerbaijanis have lived in a peace and harmony with peoples of various religious and ethnic backgrounds for centuries. By marking International Day of Tolerance (November 16), many believe that Azerbaijan can serve as a good example of ethnic and religious tolerance for the contemporary world, which is full of intolerance. Azerbaijan has good relations with both Shia

42 At least 12 killed in Pair of terrorist attacks in Iran, <https://www.nytimes.com/2017/06/07/world/middleeast/iran-parliament-attack-khomeini-mausoleum.html?mcubz=0>

43 Water tour of the IV Islamic Solidarity Games "Baku-2017" started from the Caspian: President of Azerbaijan Ilham Aliyev attended the ceremony, *Khalq Newspaper* -2017, 6 April - № 70.-S.1-2.

44 Conference on Islamic solidarity and Iranian-Azerbaijani friendship kicks off in Tehran https://azertag.az/en/xeber/Conference_on_Islamic_solidarity_and_Iranian_Azerbaijani_friendship_kicks_off_in_Tehran-1083651

and Sunni states.

Azerbaijan plays an important role in promoting inter-cultural and inter-civilization dialogue between the Islamic world and the West, including through the World Forum on Intercultural Dialogue held in Baku since 2011 and 7th Global Forum of the Alliance of Civilizations held in Baku on 25-27 April 2016.⁴⁵

The participation of women in all spheres of state affairs equally, in political, economic, social, cultural or religious ones, is noteworthy. In Azerbaijan and Iran, the women participation in all spheres of the state and government is on the high level. Therefore, Iran and Azerbaijan can cooperate in this area in order to promote role of women in OIC countries.

Cooperation in the Economic Cooperation Organization

The Economic Cooperation Organization (ECO) was established in 1985 as a continuation of the Organization for Regional Cooperation for Development established in 1964, with the aim to increase regional economic cooperation between Iran, Turkey and Pakistan. The ECO's goal is to expand economic, technical and cultural ties in the region. In this context, the ECO targets expansion of transport and trade relations between the countries for the last 32 years and has implemented several projects in the area of energy, trade, transport, agriculture and drug smuggling.⁴⁶ The ECO's Cooperation Strategy has identified three areas of cooperation between the member states: Trade, Transport and Communications, and Energy.⁴⁷

Azerbaijan joined the organization in 1992 together with Afghanistan and other Central Asian states that gained independence from the USSR. Azerbaijan hosted two Summits of the ECO in 2006 and 2012 and took over the ECO's presidency at its last summit in Baku in 2012. Azerbaijan is the shareholder of the ECO Bank. In the ECO Summit in Baku in 2012, President Ilham Aliyev said Azerbaijan was determined to take an active part in the economic projects. The ECO has created opportunities for

45 The Forty-third Session of the Council of the Foreign Ministers of the Organization of Islamic Cooperation (Session of Education and Enlightenment: Path to Peace and Creativity) held in Tashkent, Republic of Uzbekistan, on 18-19 October, 2016 (17 – 18 Muharram 1438H), http://www.oic-oci.org/subweb/cfm/43/en/docs/fin/43cfm_res_es_en.pdf

46 Brief Introduction about Economic cooperation Organization, <http://www.eco.int/in2.htm>

47 Economic Cooperation Strategy For The Eco Region, <http://www.eco.int/MainMenu/Documents.htm#D>

Azerbaijan's economic cooperation with neighbouring countries.

ECO is a platform for Iran to develop its economic and trade ties with the regional states and to reduce the impact of sanctions imposed by the West. This organization has had an opportunity to establish economic and political ties with Iran and Azerbaijan and Central Asia to boost regional cooperation.

The ECO's Member States have signed a privileged trade agreement in 1991 – the Cooperation Framework Agreement in 2000 and the Trade Agreement in 2004. Consequently, trade turnover between member states increased 8 times between 1994 and 2012. According to the figures of 2012, Turkey is among the ECO countries with 44.9% of trade turnover and Iran with 18.6%, with the second place on the regional basis.⁴⁸ This indicates that trade relations of Iran with the regional states have been very useful for trade in the light of economic blockade. On the other hand, Azerbaijan continues to invest in ECO countries. Azerbaijan has invested billions of US dollars in Turkey and has provided \$500 million of loan to Iran for the construction of the Iranian section of the railway between Azerbaijan and Iran.

The history of the ECO member countries comes from two different blocks, and therefore the transport paths between them are quite limited, and have had a negative impact on trade and economic relations between them. Moreover, some of the member states of the ECO are land-locked states. For this reason, the development of the transportation infrastructure for access to the world markets is a crucial factor for the development of mutual relations. Therefore, cooperation between Azerbaijan and Iran in this area, provides transportation links with ECO countries, and provides access to sea and global markets.

The Azerbaijani side sees the North-South and East-West corridors as the main transportation and communication system of the ECO region and is a key contributor to these projects. Gazvin-Rasht-Astara (Iran)-Astara (Azerbaijan) railway project between Iran and Azerbaijan is a major segment of the North-South Corridor. With the completion of this railway project, the ECO rail network will enable the European and Indian Ocean

48 Muhammed Ali and Noreen Mujahid, "An Analytical Study of Economic Cooperation Organization (ECO): Challenges and Perspectives. European Academic Research, Vol II, Issue 11, February 2015. pp. 14031-14045. p. 14038

network to be united.⁴⁹

ECO established High Level Working Group on Gazvin-Astara Railway corridor.⁵⁰ In 2013, the meeting of the first high-level working group of the ECO on Gazvin-Rasht-Astara (Iran)-Astara (Azerbaijan) was held in Baku. The meeting of the ministers responsible for railways of the ECO was held in 2017.

Azerbaijan plays an important role to connect ECO countries in the framework of not only the north-south transport corridor, but also the east-west transport corridor. The Baku-Tbilisi-Kars railway, which Azerbaijan is implementing in cooperation with other ECO countries, is open to the access and disposal of other ECO countries too. This project will bring the ECO countries closer.

The political significance of the ECO for Azerbaijan is quite high. First, during the voting in the UN in 2011, the ECO member states, including Iran, have supported Azerbaijan's non-permanent membership to the UN Security Council. Second, for Azerbaijan, the most important issue is to keep the Nagorno-Karabakh issue in the agenda and to make decisions that will support the settlement of the conflict within territorial integrity of Azerbaijan. In this sense, the decisions taken by the ECO in favour of Azerbaijan have also been supported by Iran. At the end of the ECO'S 10th Summit in Tehran in 2009, the Declaration emphasized the need for a peaceful settlement of regional conflicts within the territorial integrity of states.

Azerbaijan and Iran as a member of Non-Aligned Movement

Non-Aligned Movement (NAM) was founded in September 1961. The main commitments for membership in the NAM are as followings: the candidate country should pursue independent internal and external policies; support the independence movements (against the hegemonic powers); and never engage in any military alliance in the conflict between major powers. Moreover, if the NAM country agrees to deploy a large-scale military base on its territory, the relevant agreement should not be within the framework

of regional competitiveness of the great powers.⁵¹

Both states are members of the NAM which plays an important role in the foreign policy of two countries. Iran and Azerbaijan became a member of this organization respectively after the 1979 Islamic Revolution and in 2011. In general, Iran and Azerbaijan have following goals in joining the NAM:

1. In the official statements of the two states, an independent foreign policy rhetoric is the priority;
2. Both countries are trying to receive support from member states of the NAM in resolving foreign policy problems. Azerbaijan has sought the support of the NAM member-states for the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict within the territorial integrity and sovereignty of the country, and Iran was eager to receive a support for its nuclear energy activities and to weaken sanctions imposed by Western countries.
3. Both countries defended the system of multilateral international relations and, therefore, want the NAM to be strong.

The slogan of "Neither East Nor West" emerged in Iran's foreign policy after the Islamic Revolution, is similar to the modern foreign policy of Azerbaijan. During the Summit in 2016 in Venezuela, President of Iran Hassan Rouhani stressed that one of the urgent problems of today's international relations system is the continuation of the independence of the smaller states against the pressure of the great powers.⁵²

One of the main political goals of Iran in the NAM was to get either individual or group support from the movement's member-states in the Board of the International Atomic Energy Agency. In the past years, India, Pakistan, Egypt, Brazil, Cuba, as well as the strongest members of the NAM, have also become members of the IAEA's Board. The final declaration adopted at the 2012 Non-Aligned Movement Summit in Tehran has made a decision on two important issues that are closely related to Azerbaijan and Iran. The NAM members have supported resolution of the Nagorno-Karabakh conflict within the framework of territorial integrity and sovereignty of Azerbaijan. On the other hand, a document calling for

49 Azerbaijan and the Organization for Economic Co-operation, <http://www.mfa.gov.az/content/752>

50 4th High Level Working Group on Qazvin-Rasht-Astara Railway Corridor, http://www.eco.int/Upcomming_Meetings/upcoming_events55.htm

51 Members and other Participants of NAM Movement, <https://mea.gov.in/Images/pdf/Members-and-other-participants.pdf> (14.04.2016).

52 Iran hands over NAM presidency Venezuela, <http://en.nhandan.com.vn/world/item/4633202-iran-hands-over-nam-presidency-to-venezuela.html> (18.09.2016).

a global nuclear disarmament has supported Iran's nuclear activities. The document also called for the fight against Islamophobia and racism.⁵³

On the other hand, NAM countries did not support economic sanctions against Iran and continued trade and economic relations with Tehran, which was very important for Iran when the sanctions imposed by Western states targeted Iran's economy. Azerbaijan, as a member of the NAM, did not support the sanctions against Iran either. At the 16th Meeting of the NAM held in Egypt on May 7-10, 2012, at the 16th Summit on August 26-31, 2012 in Iran, at the 17th Meeting of Ministers of Foreign Affairs held in Algeria on May 28-29, 2014, and the documents adopted in the 17th Summit of Heads of States and Governments in Venezuela on September 13-18, 2016 supported the position of Azerbaijan in resolving the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict within the framework of sovereignty, territorial integrity and internationally recognized borders of states.⁵⁴

It should be noted that Azerbaijan is against the deployment of military bases of other states on its territory and the use of its territory against neighbouring countries. During the official visit of the Azerbaijan's Defence Minister to Iran on May 14, 2005, an agreement was signed between the two states to prevent the use of their territories by third countries against each other.⁵⁵ The Military Doctrine, adopted in 2010, excluded the deployment of foreign military bases in Azerbaijan's territory, except for the cases stipulated by international treaties which Azerbaijan was a party to.⁵⁶

In general, Azerbaijan's membership in the NAM has three main implications for international politics. First, it neutralized the external pressures addressed at Baku through the NAM over the time in order to keep itself away from the pressures of regional organizations, engaged in geopolitical struggles, and to join the smaller blocs in the South Caucasus. Second, during this period, membership in the organizations such as the EU, NATO and the Eurasian Economic Union (EEU) and the Customs

Union did not fit the interests of Azerbaijan. Because by being a member of these organizations Azerbaijan could be simultaneously a part of the competition between them. A membership to EEU is not in economic and political interests of Azerbaijan. Azerbaijan has opted for pursuing an independent foreign policy. Third, membership in the NAM has ceased rumours that the country will join NATO or the CSTO.

Azerbaijani-Iranian cooperation on the Trilateral Platforms

Political and economic processes emerging around the Eurasian region since the disintegration of the Soviet Union made the regional trilateral cooperation necessary. Azerbaijan-Turkey-Georgia triangle that emerged in the 1990s was a result of geostrategic and economic situation in the region. Thus, regional tripartite form of cooperation of the States seeking to coordinate their interests and to make quick decisions enhanced cooperation between them that hitherto serves to create credibility and accelerates the implementation of regional projects.

Iran and Azerbaijan are represented in two such regional triangles: Azerbaijan-Iran-Turkey and Azerbaijan-Iran-Russia. However, both the reasons for their creation and the expectations from these tripartite cooperation formats were different.

Azerbaijan-Iran-Turkey Trilateral Cooperation

The first agreement on tripartite meetings between the foreign ministers of the three countries was reached at the ECO Summit in Istanbul in 2010. At the end of the Summit, the Joint Declaration of Foreign Ministers of Azerbaijan, Iran and Turkey stated that they would strengthen political consultations and hold regular trilateral talks.⁵⁷ The first trilateral talks on the level of Foreign Ministers were held on April 16, 2011 in Urmia (Iran), in 2012 in Nakhchivan (Azerbaijan), in 2014 in Van (Turkey), and in 2016 in Ramsar (Iran). During those summits foreign ministers adopted declarations on trilateral cooperation envisaging simplification of the visas, enhancing cooperation among nations, increasing cooperation in security and at the

⁵³ NAM Backs Azerbaijan Integrity, <https://www.azernews.az/nation/43299.html> (05.09.2012).

⁵⁴ Jason E. Strakes, Azerbaijan and the Non-Aligned Movement: Institutionalizing the "Balanced Foreign Policy", IAI Working Papers, 15|11 May 2015.

⁵⁵ Azerbaijan, Iran signed defence cooperation agreement, <http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=1565245&language=en>

⁵⁶ Military Doctrine of the Republic of Azerbaijan, <http://www.mod.gov.az/doktrina.htm> (08.06.2010).

⁵⁷ Iranian Leader Joins Regional Talks in Istanbul, <https://english.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/iranian-leader-joins-regional-talks-in-istanbul>

level of international organizations, organizing joint cultural programs, cooperation between security and intelligence organizations of three countries to combat terrorism, transnational organized crimes, trafficking in arms and narcotics and human trafficking as well as migrant smuggling.

Today, there are factors in the political, economic, transport, energy and security spheres that make the co-operation of the three countries necessary. Foreign intervention in domestic and foreign policy of all three states, the civil war that started in Syria and the increasing influence of radical religious terrorist organizations are threatening the security and the territorial integrity of all these three states. All three states support independent foreign policy, which makes economic cooperation indispensable. All three countries are located along the East-West transport corridor, which creates opportunities for them on a regional and global basis. The following opportunities can be utilized to develop their co-operation for the next period:

Iran will be able to sell its products to the world market and increase tripartite economic cooperation by participating in the energy and transportation lines and the common projects of Azerbaijan and Turkey. Possible connection of Baku-Tbilisi-Kars railway with the Nakhchivan-Julfa-Tabriz railway in the future will facilitate the establishment of transport links between the three countries, contributing to their cooperation. On the other hand, the free economic zone to be created in Nakhchivan is also important from the point of view of the future cooperation between these three countries.

Ensuring stability and security in the region are in the interest of all three states. In this regard, cooperation and discussions on defence and security matters will promote the development of relations.

Trilateral cooperation should be supported by further collaboration within the UN, the OIC, the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia, and the ECO.

Azerbaijan-Iran-Russia Trilateral Cooperation

The first trilateral meeting between the foreign ministers of the two countries was held in Baku on April 7, 2016 and ministers decided

to organize the meeting of the presidents of the three countries. In this context, the first meeting between presidents of three countries, Ilham Aliyev, Hassan Rouhani and Vladimir Putin was held in Baku on August 8, 2016 and the second meeting was held in Tehran on November 1, 2017. As a result of Baku meeting, a declaration for trilateral cooperation was signed.⁵⁸ The Declaration supports the cooperation in the fields of culture, economy, security, transport, energy and regional issues of mutual interests in a trilateral area. The emergence of trilateral cooperation has its own certain reasons: to have a close relationship with Iran through Azerbaijan, which is important for Russia, and to get the shortest access to the Indian Ocean; accessing the world markets through regional energy and transport lines that are the basis for Iran and the development of economic cooperation with the region's states; and it is important for Azerbaijan to become a central transit country, to support the development of the non-oil sector and to establish good relations with two strong neighbours and to isolate Armenia from the regional projects.

Actually, in the regional context to cooperate with Azerbaijan is much more profitable for Iran. Because, first, Azerbaijan pursues an independent foreign policy. Secondly, Azerbaijan is geopolitically in the centre of the South Caucasus region and without cooperating with Azerbaijan, no one can be successful in this regard. Thirdly, Azerbaijan's energy and transportation infrastructure is much more developed and Baku itself manages these projects unlike Armenia. And fourthly, Azerbaijan is a reliable partner.

The one of the main tripartite cooperation areas, which is specifically stated in the Declaration, is the North-South transportation corridor which is supposed to link Russia, Azerbaijan and Iran, extending to the Indian Ocean, to Mumbai, India. Two important events have been observed in the acceleration of the North-South corridor line for many years: the first one is China's "One Belt One Road" Silk Road project in 2013; and the second one is when Iran and six world powers signed an agreement on Tehran's nuclear programme.

⁵⁸ Declaration of Presidents of the Republic of Azerbaijan, the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation, http://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Respublikasi_Iran_Islam_Respublikasi_ve_Rusiya_Federasiyasi_Prezidentlerin_BAYANNAMASI-981209 (09.08.2016).

After completion of the railway between Azerbaijan and Iran, this line can be extended to Nakhchivan. Thus, Azerbaijan may have a railway connection with Iran from Nakhchivan. Compared with the construction expense of the Kars-Nakhchivan railway, the line from Iran to Nakhchivan may cost less money.

On the other hand, it is crucial to establish a transportation link between regional states. This link enhances mutual cooperation between states. However, it is possible to identify common tariffs and apply a single window (for taxes) principle for this road. This experience is now being applied between Ukraine-Georgia-Azerbaijan-Kazakhstan for more effective operation of the Trans-Caspian transport link.

On the other hand, it is possible to include other countries in this cooperation. For example, the Iranian-Azerbaijani-Georgian trilateral cooperation may increase opportunities here. Pakistan may be interested in participating in this line. For this purpose, the perspective of Azerbaijan-Iran-Pakistan tripartite cooperation and ways of using Pakistan's transport lines can be explored.

Conclusion

Azerbaijan and Iran are against unipolar and bipolar world order, because their geopolitical thinking is that in both world orders hegemonic states pursue hegemonic policy. This kind of politics is against their independent foreign policy strategy. To be member of independent regional organizations or to create regional trilateral platforms is a part of their independent foreign policies.

Politically all organizations that Azerbaijan and Iran included in were created against the hegemonic attitudes of global states and none of the global powers are members of these organizations. Also neither Azerbaijan nor Iran is a member of organizations that may question their sovereignty and independence. Both states are not members of any military bloc either.

Despite the fact that the governments of both countries are pro-cooperation, some distrust still exists in their relations. They can work together to eliminate this situation. In the past, during the Iran-US geopolitical competition, Azerbaijan opted for not being a part of

competition and never supported any economic sanctions or military rhetoric against Iran. On the contrary, Azerbaijan during that escalation signed defence agreement with Iran. Azerbaijan would be unhappy because of any possible new US-Iran tension.

Azerbaijan's relations with third parties are not directed against its neighbours because neighbouring countries depend on each other for ensuring their security. During Hassan Rouhani's presidency, the cooperation between two states has proved that cooperation is more profitable for both sides than confrontation.

Perspective of economic cooperation between Iran and Azerbaijan: realities and opportunities

*Orkhan Bagirov*⁵⁹

Introduction

In the early years of independence, Azerbaijan experienced deep economic recession because of the chaos experienced in post-Soviet countries, which were the main economic partners of Azerbaijan. Azerbaijan lost its markets and did not have economic ties with other countries. Along with economic issues Azerbaijan faced aggression from its western neighbor Armenia which led to the Karabakh war. The war ended with occupation of Azerbaijan territories by Armenia and ethnic cleansing damaging its economic and human potential. This negative situation necessitated building economic relations with other countries.

Because of the difficulty in reaching the remote markets of Europe and Asia at that time, it was especially important for Azerbaijan to develop efficient and advantageous economic relations with neighbors. Taking into account the importance of these relations, the Azerbaijani government began to develop relations with Iran making it one of the main economic partners. At the early years of the independence of Azerbaijan, Iranian businesses were one of the first ones to begin doing business by investing in Azerbaijani economy. Azerbaijani economy was attractive for Iranian businessmen because of the low production and transportation costs.

After 1990, a lot of memorandums and agreements were signed between two countries, expanding cooperation between the two countries. In June 1991, cooperation memorandum on trade, agriculture and tourism industry was signed⁶⁰. In April 1992, cooperation memorandum on automobile transportation, which served to develop bilateral economic relations, was signed. As neighboring countries, it was important to develop automobile

⁵⁹ Research fellow, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan, orkhan.bagirov@sam.gov.az

⁶⁰ S.H.Agayev, H.Taban. Prospects of Development of Mutual Economic Relations of the Republic of Azerbaijan with the Islamic Republic of Iran, Baku, "Science Publishing House", 2007

transportation infrastructure in order to maintain effective flow of goods between Iran and Azerbaijan. Another agreement between Iran and Azerbaijan was on international transportation which was signed in July 1993. Situated in the center of the transportation routes both Azerbaijan and Iran had great opportunities as transit countries. This agreement supported effective use of these opportunities strengthening economic ties between Iran and Azerbaijan. After that, in December 1994, memorandum on cooperation in industry sector was signed⁶¹. This memorandum served for creation of a joint-stock company between Iranian Tractor Mounting Company and Machine Building Committee of Azerbaijan, in order to export bus and microbus parts to Azerbaijan. Along with these contracts and memorandums, other important agreements were also reached in economic and other fields.

After Azerbaijan got its independence, economic relations of Iran and Azerbaijan had a successful start. Azerbaijan and Iran endeavored to get a new economic partner which is important both for geographical location and economic potential. As a result of the efforts of these countries, already in 1992, the proportion of import from Iran in total import of Azerbaijan was 5.98 percent and the proportion of export to Iran in total export of Azerbaijan was 15.43 percent⁶². It was just a beginning and in subsequent years economic cooperation between Iran and Azerbaijan developed to even higher levels.

Economic developments in recent history

Economic relations of Azerbaijan and Iran were unstable in terms of trade volume in the last two decades. In the beginning of 90s, trade volume between these countries had higher levels in comparison to the last ten years. Trade turnover between Azerbaijan and Iran was 266.4 million US dollars in 1995 and decreased to 64.5 million US dollars in 2000 (Table 1). Despite the fact that Azerbaijani economy grew in the last two decades, trade relations with Iran weakened. It is partly related to the fact that in the early years of independence Azerbaijan did not have access to remote

⁶¹ Ibid

⁶² Ibid

markets and Iran became one of the main trade partners. However, in the next phase foreign trade relations of Azerbaijan developed, the number of partners increased and Iran's share in foreign trade diminished. The proportion of turnover with Iran in total trade turnover of Azerbaijan decreased from 20.4 percent in 1995 to 1.2 percent in 2016. Reduction was higher, especially in export. At the same period proportion of export to Iran decreased from 29.2 percent to 0.5 percent. In 1996, Iran had the biggest share of the export of Azerbaijan. But until 2000, there was a huge decline in export figures and Iran become twentieth country in the list of countries which imported from Azerbaijan. Change in the volume of import from Iran was more stable compared to export. Even though the proportion of import from Iran in total import of Azerbaijan decreased about six times, from 12 percent to 2 percent between 1995 and 2013, after 2005, the volume of import began to increase reaching 161.1 million US dollars in 2016.

Table 1. Trade relations of Azerbaijan Republic with Islamic Republic of Iran (thousand US dollars)

	1995	2000	2005	2010	2013	2015	2016
Import	80332,2	56830,2	76318,4	118238,6	207682,3	90455,4	161077,6
Export	186087,9	7662,2	166468	124980,7	73347,4	34257	49683,8
Turnover	266420,1	64492,4	242786,4	243219,3	281029,7	124712,4	210761,4
Balance	105755,7	-49168	90149,6	6742,1	-134335	-56198,4	-111394
Proportion in total import	12,0%	4,8%	1,8%	1,8%	1,9%	1,0%	1,9%
Proportion in total export	29,2%	0,4%	3,8%	0,6%	0,3%	0,3%	0,5%
Proportion in total turnover	20,4%	2,2%	2,8%	0,9%	0,8%	0,6%	1,2%

Source: State Statistical Committee of the Azerbaijan Republic

Proportion change of trade relations was also related to the change of the structure of Azerbaijan economy. After 1994, when oil contracts were signed, oil industry of Azerbaijan developed and oil became main product of the export. The volume of oil products that is getting exported to Iran is not high compared to the total export of oil products. Non-oil products

also take significant part in the export to Iran, which also affects the share of Iran in Azerbaijan's foreign economic relations. As a result of these changes in Azerbaijani economy, trade balance between Azerbaijan and Iran was also affected. Compared to 1995, after 2013, trade balance had a negative number due to the changing position of Azerbaijan from exporter to importer in economic relations with Iran.

Based on the development level and changing economic structure of Azerbaijan, types and the volume of traded goods have changed. When analyzing the structure of trade relations with Iran in 2005 and 2014, the above-mentioned trend becomes obvious. In 2005, Azerbaijan mainly imported electricity from Iran which consisted 37.7 percent of total import from Iran (Table 2). The surplus of generated electricity in Iran at that time gave chance for Azerbaijan to import cheap electricity from its neighbor. The second most imported product from Iran was ceramic tiles which made up 11.7 percent of total import. In the same year, vegetable products such as potato and fresh fruits took substantial part in import consisting 6.3 percent and 5.9 percent of total import respectively. Buses and vehicles were also among the most imported products, taking about 9 percent of the total trade with Iran.

Table 2. Structure of trade between Azerbaijan and Iran in 2005 (main products in thousand USD dollars)

	Import	Proportion in import	Export	Proportion in export
Live animals	607,4	1,6	22,5	0,001
Birds' eggs	1273,9	3,4	0	0
Potato	2337,5	6,3	0	0
Fresh vegetables	1262,5	3,4	0	0
Fresh fruits	2193,1	5,9	0	0
Canned fruits and vegetables	202,4	0,5	10295,4	0,2
Tobacco	96,7	0,2	0	0
Natural borjomi sulfate	1430,8	3,8	0	0
Cement	1413,5	3,3	0	0
Oils and lubricants	752,8	2	0	0
Electricity	13921,6	37,7	16246,6	10,5
Pharmaceuticals products	477,4	1,1	0	0

Soap	171,7	0,4	0	0
Washing preparations	555,4	1,2	0	0
Polyethylene	462,5	0,5	1890,4	1,3
Plastic and articles thereof	602,8	1,6	0	0
Footwear	842,6	2,2	0	0
Ceramic tiles	4349	11,7	0	0
Equipment for food industry	764,8	2	0	0
Buses	1513,9	4,1	0	0
Vehicles	1839,5	4,9	0	0
Engine gasoline	0	0	67610,4	43,6
Diesel fuel	0	0	4453,5	2,9
Fuel oil	0	0	4067,1	2,6
Anticyclic alcohols	0	0	7552,3	0,2
Cotton	0	0	1650,8	1
Articles of iron and steel	0	0	28858,6	18,6
Processed aluminum	0	0	22163,3	14,3

Source: S.H.Agayev, H.Taban. Prospects of Development of Mutual Economic Relations of the Republic of Azerbaijan with the Islamic Republic of Iran, Baku, "Science Publishing House", p.306

Unlike the import, there was substantial increase in the volume of export to Iran in 2005 compared to previous years. Between 2000 and 2005, the export rose about 20 times. Growth was due to the increase in the volume of exported fuel products such as engine gasoline, diesel fuel, and fuel oil. Fuel products made about half of the export in 2005 (Table 2). Azerbaijan not only imported electricity from Iran, but also exported, which consisted 10.5 percent of total export to Iran. Electricity took part in both import and export because of the climate differences. As a result of seasonal climate differences, peak demand periods differ between Iran and Azerbaijan, which enables these countries to sell surplus of generated electricity. Structure of export in 2005 was not highly diversified, as the small number of products had great share in the export. Along with the fuel products and electricity, Azerbaijan also exported articles of iron and steel and processed aluminum, which took 18.6 percent and 14.3 percent of export respectively.

Table 3. Structure of trade between Azerbaijan and Iran in 2010 and 2014 (main products in thousand USD dollars)

	2010				2014			
	Import	% of import	export	% of export	Import	% of import	export	% of export
Edible vegetables, roots and tubers	7388,2	6,25%	0	0	2617,9	1,78%	0	0
Edible fruit and nuts, citrus fruit	10441	8,83%	0	0	0	0	0	0
Cereals	2821	2,39%	0	0	0	0	0	0
Residues and waste from the food industries	0	0	4707,1	3,77%	0	0	3987	10,11%
Salt; sulphur; earths and stone, lime and cement	38897	32,90%	0	0	59115	40,17%	0	0
Ores, slag and ash	0	0	0	0	4746,9	3,23%	0	0
Mineral fuels, minerals oils and products of their	3470,5	2,94%	32381	25,91%	3402,1	2,31%	21363	54,16%
Inorganic chemicals, compounds of precious metals	3695,5	3,13%	0	0	3587,3	2,44%	0	0
Fertilizers	0	0	0	0	8851,4	6,01%	967,3	2,45%
Plastic and articles thereof	15465	13,08%	4264,8	3,41%	16126	10,96%	622,2	1,58%
Rubber and articles thereof	2961,5	2,50%	0	0	0	0	0	0
Paper and paperboard and their articles	0	0	0	0	0	0	770,3	1,95%
Silk	0	0	1650,1	1,32%	0	0	1902	4,82%
Man-made filament	0	0	0	0	3111,1	2,11%	641,5	1,63%
Carpets and other textile floor coverings	2612,3	2,21%	0	0	3962,6	2,69%	0	0
Articles of stone, plaster, cement, asbestos, mica	2122	1,79%	0	0	6374,2	4,33%	0	0
Ceramic products	0	0	0	0	5945,6	4,04%	0	0
Glass and glassware	7533	6,37%	0	0	0	0	0	0
Iron and steel	0	0	76393	61,12%	2493,7	1,69%	7873,1	19,96%

Articles of iron and steel	0	0	1110,9	0,89%	2313,3	1,57%	0	0
Nuclear reactors, mechanical appliances and parts	2963,6	2,5065%	1026,8	0,82%	4711,4	3,20%	0	0
Vehicle other than railway or tramway and parts	0	0	0	0	7222,8	4,91%	0	0

Source: State Statistical Committee of Azerbaijan Republic

In 2005, export took great part in trade turnover between Azerbaijan and Iran, exceeding import about 90 million US dollars. However, as we mentioned before, after the 2010, the volume of import began to increase surpassing the export in next years. In 2010, export exceeded the import only by 6.7 million US dollars. There were also changes in the structure of the trade. In 2010, the most imported products were mineral products such as cement, lime, salt which made up 32.9 percent of the total import (table 3). The increase in the level of imported mineral products was related to the development of construction industry in Azerbaijan. Oil revenues increased the demand for new homes and buildings, as the purchasing power of population improved. The second most imported product in 2010 was plastic articles, which made up 13.1 percent of the total import. Compared to 2005, share of plastic articles in import increased about eight times. Fruits and vegetables kept their high share in the import as in 2005, making up 15 percent of the total import from Iran. Compared to 2005, in 2010, iron and steel replaced electricity as the most exported products. Share of the iron and steel in export increased substantially, reaching 61 percent. Fuel products were among the most exported products even in 2010, which had share of 26 percent. Other product types such as waste from food industries and articles of plastic also were in the list of the most exported products, making up 7.2 percent of the total export.

The structure of the trade with Iran in 2014 was different from 2005 and 2010. Even though main imported products were the same, there were noticeable differences in other imported product groups. In contrast with 2005 and 2010, share of the vegetable products in import decreased drastically from 15 percent to 1.8 percent. It was partly related to the

development of agricultural sector in Azerbaijan. In the framework of diversification strategy, important measures were taken for the development of this sector. At the same time, development of agriculture sector necessitated the import of fertilizers, which also took part in the import as a new product. Along with fertilizers, other new group of imported products such as ores, slag, ceramic products and vehicles together made up 15 percent of the total import. Unlike the import, there were no big changes in the structure of export in 2014 compared to 2010. As in 2010, residues from food industries, fuel products, iron and steel were mainly exported products, making up more than 84 percent of the total export. The volume of exported fuel products increased substantially reaching 21.3 million USD dollars. Its share in the total export increased more than two times, making up 54 percent of the total export. However, share of exported iron and steel decreased, making up only 20 percent of the total export.

Along with mentioned developments, it should be noted that in recent years sanctions of the United States of America and the European Union against Iran after 2012 worsened economic development of the country. Even though Azerbaijan never joined the sanctions against Iran, economic downturn because of the sanctions also affected relations with Azerbaijan. However, after the sanctions lifted in the beginning of 2016, it created new opportunities for economic cooperation. Right after the sanctions lifted in February, President of Azerbaijan visited Iran and signed 10 cooperation documents. These documents mostly focus on the development of cooperation in the economic areas such as trade, transit transport, tourism, energy, agriculture and health care.

As we see, economic relations of Azerbaijan with Iran have changed its character based on positive changes in Azerbaijani economy. In different periods throughout 2000s, changes in development level of different sectors and demand in the economy formed the nature of economic relations. As Azerbaijan became the oil exporting country, fuel products were main exported products to Iran in this period, making the structure of export almost fixed despite big changes in the volume. Conversely, big changes were observed in the structure of import and its level remained stable. As a result import exceeded the volume of exports. Structural changes in the import from Iran mainly happened because of the demand changes

in the construction, agricultural and industrial sectors of the Azerbaijani economy. Recent developments in the Azerbaijani economy and in the region provide new opportunities both for Iran and Azerbaijan to cooperate in non-oil sector, strengthening economic ties.

Opportunities

After the decline in trade relations between Iran and Azerbaijan in the early 2000s, from 2005 economic relations began develop. As a result, trade volume and the number of exported products increased, making trade relations more diversified. Despite these developments, there are still a lot of unused opportunities which could be beneficial for both sides. Existence of these unused opportunities mostly related to the obstacles that have political nature. One of the main obstacles is economic relations of Iran with Armenia. Even though Iranian government supports territorial sovereignty of Azerbaijan, it develops its economic relations with Armenia, a country that occupied more than 20 percent of Azerbaijani territories. Another obstacle that weakens economic relations is the dispute between Iran and Azerbaijan on the international legal status of the Caspian Sea. The Iranian side violates the territorial waters which used to exist during the Soviet time, claiming on more territory. Three fields "Alov", "Araz", and "Sharq", which have oil and gas reserves, situated on that territory⁶³. Due to this situation, disputed fields remain unused.

Despite the existence of these obstacles, it is important to develop economic relations. Especially in present period of instability in the world economy economic relations with neighboring countries becomes inevitable. As an oil exporting countries affected by low commodity prices it is important both for Azerbaijan and Iran to increase level of non-oil export and their markets can become important destination for non-oil products. In the recent years Azerbaijan changed its economic policy toward the diversifying economy in order to decrease dependence on oil sector. However, its small market is not enough to replace oil income by selling products in internal market. As Azerbaijan increases its non-oil export to foreign markets Iran's big market also can be beneficial.

One of the main areas of future cooperation can be agricultural sector. The climate differences create good opportunities for trade in agricultural sector. In most areas of its territory Iran has dry climate and do not have fertile conditions to grow fruit and vegetables that grows up in northern part of Azerbaijan. These products can be exported to Iran. There are also opportunities to export citrus fruits to Iran from Azerbaijan's southern part which specialized in this sector and situated in the border with Iran. On other hand, Iran has great experience in agricultural sector especially in dry areas which can be useful for Azerbaijan for developing agriculture. Sharing this experience and providing Azerbaijan with productive seed types create potential for future cooperation.

Another sector in which there are opportunities to develop economic relations is transportation. The geographical location both Iran and Azerbaijan creates opportunities to become main coordinator of transport corridors connecting Europe and Asia. Taking part in North-South transport corridor Azerbaijan and Iran will help to increase speed of freight transportation between Europe and Pacific Ocean countries. Some of the important transport projects are already implementing. The construction works of Rasht-Astara railway are continuing and it expected to be launched in 2019. Apart from connecting Azerbaijan's and Iran's railway systems, this railway will increase both countries' import and export operations and trade turnover⁶⁴. Along with North-South transport corridor Azerbaijan is also important transit country in west-east transport corridor which also creates opportunities for Iran to export its products to European market. Another transport project which can increase mutual economic relations is Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway project which launched in October 2017. Connecting its railway network to BTK Iran will able easily reach Georgian, Turkish and European markets. Before mentioned Rasht-Astara railway can play linking role in connecting Azerbaijani and Iranian railway networks. As a part of east-west transport corridor BTK creates a lot of opportunities in the region. Being a transportation hub between Asia and Europe both Iran and Azerbaijan become main players of "One Belt One Road" project proposed by China. This project creates a lot of opportunities

64 Rabil K. Construction of Rasht-Astara railway to be launched this year. https://azertag.az/en/xeber/_039Construction_of_Rasht_Astara_railway_to_be_launched_this_year_039-1024897

63 Ibid

for participated countries. Cooperation of Azerbaijan and Iran in this direction is important because of maintaining the integrity of the project in the region. Development of cooperation in transport sector will enable both countries increase their share in the global market and strengthen position of the region in world economy.

Another economic sector in which cooperation can be profitable is tourism. Beside the traditional tourism relations, cooperation of Iran and Azerbaijan in this direction has specific character which originates from ethnic, religious and cultural similarities. These similarities and family ties to the Iranian citizens living in the northern part increases the interest of people to travel to Azerbaijan and vice versa. As the tourism relations develop it also supports development of service sector by increasing transactions between these countries. Cooperation in transport sector will also support development of tourism relations enabling comfortable travel in both directions. Therefore, cooperation in different related sectors can lead to comprehensive development of economic relations between Azerbaijan and Iran.

Along with cooperation in above-mentioned sectors Azerbaijan can act as a mediator for developing economic relations between Iran and Commonwealth of Independent States (CIS). As Azerbaijan has close economic relations with CIS countries it creates opportunity to export Iranian products to those countries. Iran can play same role for Azerbaijan in providing access to Persian Gulf. Taking into account that the price of fuel products in Iran is cheaper which decreases costs of transporting export products to east direction from the territory of Iran can be efficient for Azerbaijan. Therefore, future cooperation of Azerbaijan and Iran can increase export potential of both sides.

Partnership between Azerbaijan and Iran on transportation and transit

*Mahir Humbatov**

Introduction

Collaboration between Azerbaijan and Iran on transportation and increase of transit potential of both countries is mainly based on International North South Transport Corridor (INSTC). According to the Azerbaijani Presidential order in the frame of "Azerbaijan 2020: Vision into the future," in order to boost the country's competitiveness in the North-South transport corridors appropriate steps are taken to decrease the cost of cargo transportation in Azerbaijani territory, reduce the time of import and export operations and transit, and simplify procedures. Implying these changes will cause Azerbaijan to increase its potential to become a modern and strategically important transit country.⁶⁵ The necessary reconstruction work is carried out on the main railways, the rolling stock is updated and transition to an alternative current in all railways is ensured in the Azerbaijani territory. All the planned construction and renovation works are obviously beneficial for the INSTC project. Admittedly, to have successful results it is better for Azerbaijan to have proper infrastructure. That is why, in the North-South transport corridor, the country's road and transport infrastructure will be brought in line with international standards.⁶⁶

International North-South Transportation Corridor

The INSTC is a multimodal transportation system established by India, Russia and Iran on September 12, 2000 in St. Petersburg.⁶⁷ The INSTC is a route from St. Petersburg to the port of Mumbai in India, with a total length

* Research Fellow, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan, mahir.humbatov@sam.gov.az

65 Prezident.az (2016) "AZERBAIJAN 2020: Vision Into The Future" Concept of Development. Available at: http://www.president.az/files/future_en.pdf

66 Institute for defense studies and analyses (2005) *International North-South Transport Corridor: Re-energizing India's Gateway to Eurasia*. Available at: http://www.idsa.in/issuebrief/InternationalNorthSouthTransportCorridor_msroy_180815

67 Government of India, Ministry of Commerce and Industry (2014) *International North South Transport Corridor Dry Run Report* Available at : http://commerce.nic.in/publications/INSTC_Dry_run_report_Final.pdf

of just under 4,500 miles (7,200 kilometers). The goal of this corridor is to transport goods from India, Iran and other Persian Gulf countries to Russia via the Caspian Sea and on towards Northern and Western Europe. Currently, the flow of goods from India towards the European part of the Russian Federation is provided by maritime transport. From St. Petersburg, cargo has to sail around the entire western part of Europe and through the Suez Canal, resulting in an estimated travel time from Jawaharlal Nehru Port (Mumbai) to Moscow of about 40 days.⁶⁸ The new route – from St. Petersburg to Moscow, then to Astrakhan (Russia), Baku (Azerbaijan) and Bandar Abbas (a port city on the Persian Gulf in southern Iran) to Mumbai – is multimodal⁶⁹ and using this route goods will reach the destination in much shorter period.

The INSTC governing body is a Coordinating Council (CC) chaired by the member countries on a rotation basis for a period of one year. Based on the agreement signed, the parties involved in the signing should form a CC in order to regulate the issues related to implementation and application of the provisions of this Agreement. Later INSTC was expanded to include 10 new members, namely Azerbaijan, Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkey, Ukraine, Belarus, Oman, Armenia and Syria, and Bulgaria was accorded observer status.⁷⁰

The main purpose of the made agreement is:

- To improve the efficiency of transport links for passenger and freight transport along the INSTC;
- Facilitate access to the international market for rail, road, sea, river and air transport services of the countries to the agreement;
- Facilitate increased volumes of international passenger and freight transport;
- Ensure vehicle safety and movement, the safety and integrity of goods and environmental protection in accordance with international standards;

68 Jishnu J Raju (July, 2016) International North-South Transport Corridor Available at: <http://www.clearias.com/international-north-south-transport-corridor-inste/>

69 Russia beyond the headlines (2007) North-South Corridor from Russia to India to compete with Suez Canal. Available at: http://rbth.com/business/2016/04/12/north-south-corridor-from-russia-to-india-to-compete-with-suez-canal_584017

70 Intergovernmental Agreement on International North-South Transport Corridor (2014) Available at: <http://www.inste-org.ir/Documents%20Archive/Agreement/Agreement.pdf>

- Harmonize transport policy and legal regulation in the transport sphere;
- Establish non-discriminatory access conditions for transport providers on various modes of transport within the INSTC.⁷¹

All these abovementioned were considered as an essential part in the development of the economies of the participant countries.

The main measures that were taken in order to fulfill the objectives of the INSTC were:

- Reducing transportation times across the territory of the countries acceding to the Agreement;
- Minimize transit costs;
- Simplify and harmonize all administrative documentation and procedures (including customs) on transit freight across the territories of the participating countries in accordance with accepted international agreements and standards.⁷²

According to the Chairman of “Azerbaijan Railways” CJSC, the INSTC project is beneficial for Azerbaijan, Russia, and Iran.⁷³ Implementing the INSTC and establishing «Green Corridor» are supposed to promote multinational trade by means of reducing the distance and transport costs and facilitating customs procedures. According to its location on the corridor and role as a transit country, Azerbaijan stands to gain substantially from the North-South project.

Current and future infrastructure within INSTC

Whenever, all necessary infrastructures are ready, the INSTC will be the shortest way to connect Indian ports and markets with Russia and North European markets via Iran and Azerbaijan. The success of North-South corridor will depend not only on construction works, but also on effective synchronization of national legislation as well as tariff issues and transport fees.⁷⁴ Tariffs in the Azerbaijan territory comparing to the alternative

71 Government of India, Ministry of Commerce and Industry (2014) International North South Transport Corridor Dry Run Report. Available at: http://commerce.nic.in/publications/INSTC_Dry_run_report_Final.pdf

72 RUSSIAN RAILWAYS (2003) *North-South International Transport Corridor: Geographical position of the North-South Corridor*. Available at: http://eng.rzd.ru/statice/public/en?STRUCTURE_ID=4318

73 Sputniknews (2016) *INSTC to benefit Iran, Russia, Azerbaijan*. Available at: <https://sputniknews.com/world/201610101046174519-azerbaijan-russia-transport-corridor/>

74 Fariz Ismailzade (September 2016), *The Central Asian-Caucasus Analyst*. Available at: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13395-the-%E2%80%99Cnorth-south%E2%80%99D-transport-corridor-finally-kicks-off.html>

maritime route are high, this is the main issue which needs to be worked on. Afterwards the construction process of the missing rail routes is behind of the original schedule. The construction of two segments projected for completion in the Qazvin-Rasht-Astara railway route, as part of the INSTC initiative finished in March and June 2017 accordingly. The third Rasht-Astara segment which would need USD 1.1 billion worth of investment, half of which is promised to be financed by Azerbaijan and the other half by Iran, has already started this year and is estimated to be completed by 2020. Currently, Iranian railroad grid's length is 10,170 km. and after completion of the third segment it will expand, meaning the INSTC will become fully operational.⁷⁵ The goals and purposes through the INSTC consist of development of transportation ties among involved countries in order to organize transport of goods and passengers along the Corridor and also increase of the access of involved countries to global markets through facilitation of rail, road, maritime, river, and air transportation. The implementation of the project will help to increase the volume of international transport of goods and passengers and ensure security of traveling, safety of products, and protection of environment in accordance with relevant international standards. The active participation of Azerbaijan in the implementation of this project will contribute to the economic environment in the region and only inside the country by bringing millions in foreign currency and giving an essential boost to the Azerbaijani non-oil sector. Moreover, improving the transport infrastructure of the region by using the territory of Iran will open up access to Arab countries of the Persian Gulf for Azerbaijan, Georgia and Russia in the future.

Increasing trade volume after the full INSTC launch

Regarding trade, the North-South transport corridor will imply a major geopolitical change in the region. The major focus in order to increase the trade volume was East-West direction which was mainly supported by Western countries. The Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA) project initiated by EU in the 1990s was the foundation of regional cooperation with the equivocal strategic goal of reviving

75 Real Iran (June 2017) Iran to construct 6500 km in railroads by 2022. Available at: <http://realiran.org/iran-to-construct-6500-km-in-railroads-by-2022/>

the ancient Silk Road and connecting Europe to Asia via Azerbaijan and Central Asia.⁷⁶ This international transport initiative involving the European Union and 14 member states (Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Georgia, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Romania, Tajikistan, Turkmenistan, Turkey, Ukraine and Uzbekistan) aimed to supply Europe and Asia with transportation links which are reliable and will help in the development and promotion of regional economy.⁷⁷ Majority of transport links connecting Asia and Europe through Central Asia are planned to be built in the near future or are currently under construction. In fact, recently Azerbaijan, Georgia, and Turkey completed construction of Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railroad, launch of which was on 30th of October 2017, will be an essential part of "East-West" transport corridor. However, this railroad plays an important role not only for East-West Corridor, but can also be an important part for INSTC. This railroad can help Iran access to Black Sea, Georgia, Russia as well as European countries.

Role of Azerbaijan within INSTC

President Ilham Aliyev's visit to Iran on 23rd of February 2016 was huge step forward by signing an agreement between Azerbaijan Railways CJSC and Islamic Republic of Iran Railways to construct a railway bridge over the Astara River. During this visit significant steps were taken in order to implement the North-South project.⁷⁸ In this way the Astara-Astara transit corridor is very important for Azerbaijan and Baku is naturally extremely interested in implementing this project. The North-South Corridor will be the key to realizing Azerbaijan's as well as Iran's transit potential, generating additional income and jobs, and strengthening the both economies in the region.

A summit of the Azerbaijani, Russian and Iranian Presidents was held in Baku, Azerbaijan on 8th of August 2016. During the meeting, for the first

76 Antonina Habova, KSI Transactions on KNOWLEDGE SOCIETY (March, 2015) *Silk Road economic belt: China's Marshall plan, pivot to Eurasia or China's way of foreign*. Available at: <http://www.tksi.org/JOURNAL-KSI/PAPER-PDF-2015/2015-1-10.pdf>

77 Vladimir Fedorenko, (August, 2013) *The new silk road initiatives in the Central Asia*. Available at: <http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2013/11/Fedorenko-The-New-Silk-Road.pdf>

78 AVIM (2017) *President Ilham Aliyev's visit to Iran and Astara Railway Commentary*. Available at: <http://avim.org.tr/en/Yorum/PRESIDENT-ALIYEV-S-VISIT-TO-IRAN-AND-ASTARA-RAILWAY>

time in the trilateral format, regional issues, cooperation and challenges were discussed. Parties of the trilateral summit focused on issues pertaining to regional trade and commerce, the legal status of the Caspian Sea, as well as joint efforts to fight terrorism, extremism and separatism. The main point of the trilateral meeting was the implementation of effective measures to develop the transportation and communication infrastructure in order to expand the opportunities for passenger and cargo transportation via the North-South corridor. Iran, Russia, and Azerbaijan have agreed to reduce tariffs on interstate cargo transit by 50 per cent as part of efforts to activate the INSTC, which aims to connect India to Europe.⁷⁹ Azerbaijan established Baku International Sea Port (BISTP) in 2015, aiming to turn Azerbaijan's capital into a transport hub of the region and increasing cargo transit via Azerbaijan.⁸⁰ Right after the meeting in Baku, the presidents held the meeting in the capital of Iran, Tehran. The main focus of the meeting was that Azerbaijan and Iran have commenced the construction of an 83 meter long bridge over the Astara River, which is located on the bilateral border.⁸¹

Azerbaijan finished the construction of its 8.3 km long railway line to the Iranian border in December, 2016. At the same time, a 10 meter wide and 82 meter long bridge was built over the Astara River. Expenses for the bridge were covered by Azerbaijan and Iran equally.⁸² Furthermore, the agreement between Azerbaijan Railways and Iran Railways is considering construction of a 1.4 km long railway line and four terminals with high transshipment capacities on the Iranian territory with the support of Azerbaijan Railways in the near future. According to the agreement, Azerbaijan Railways CJSC will rent the above-mentioned railway line for a period of 15 years, and terminals for 25 years. Due to the elimination of sanctions on Iran in January 2016, there is expected essential increase in the trade and cargo transit between Iran and EU countries; with the

implementation of the project, it will increase the transit capacity. In shortest time, a single-track railway was built from Astara station (Azerbaijan) to the Iranian border and the bridge itself, along which a test train was launched across the border.

The fact that all three countries – Russia, Azerbaijan, and Iran – are able to cooperate on the same project serving the same aim, raises hope that nations have finally found a formula for successful neighborly relations.⁸³

For Azerbaijan, the Islamic Republic of Iran is not just an ordinary country; Iran is Azerbaijan's southern neighbor. The two states share about 618 kilometers of land borders. These two countries border each other in the Caspian Sea as well. Both countries share values from their mutual past and some elements of a common culture.

For Azerbaijan, as well as for Iran and Russia, the launch of the INSTC is a way to reduce dependence on oil revenues, boost GDP and develop the non-oil sector.⁸⁴ The new corridor will be more competitive in time and cost than alternative routes such as the Suez Canal-Mediterranean Sea-Northern Europe and Turkmenistan-Kazakhstan-Russia-Northern Europe routes. The current sea route via the frontiers of Western Europe, through the Mediterranean and the Suez Canal takes 40 days; the INSTC envisages reducing this by half and even delivering goods as quickly as 12-14 days.

Role of Iran and other countries within INSTC

A study by the Federation of Freight Forwarders' Associations in India showed that the INSTC would be 30 percent cheaper and 40 percent shorter than existing routes.⁸⁵ After several events surrounding Russia the country's government has semi-developed relation with two of the biggest three strategic partners in the Asian continent *Iran* and *India*. In 2015-2016 trade with India was only USD 6.8 billion and compared to previous years

79 Financial Tribune (July, 2017) *Iran, Azerbaijan and Russia agree on 50% cut on transit tariffs*. Available at: <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/61098/iran-russia-azerbaijan-agree-on-50-cut-in-transit-tariffs>

80 Sputnik International (August, 2008) *Leaders of Russia, Azerbaijan and Iran to meet in Baku in August 8*. Available at: <https://sputniknews.com/politics/201608051043965212-putin-aliyev-rouhani/>

81 Parviz Heydarov and Tom Mardsden (2016) *Why is the North-South Corridor is so important for Baku*. Available at: <http://www.visions.az/en/news/795/0fba616/>

82 Parviz Heydarov (2016) *Visions of Azerbaijan, Why the INSTC is so important for Baku*. Available at: <http://www.visions.az/en/news/795/0fba616/>

83 The Central Asia-Caucasus Analyst (2016) *The North-South corridor finally kicks off*. Available at: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13395-the-%E2%80%9CNorth-south%E2%80%9D-transport-corridor-finally-kicks-off.html>

84 President of Azerbaijan (April 2016) *President Ilham Aliyev chaired the meeting of the Cabinet of Ministers dedicated to the results of the first quarter of 2016 and objectives for the future*. Available at: <http://en.president.az/mobile/articles/18994>

85 Financial Tribune (July, 2017) *Dry-Run for India-Iran-Russia project*. Available at: <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/62314/dry-run-for-india-iran-russia-transport-project>

interview for the "RailwayPro" magazine dated May 2016 mentioned: *"The North-South corridor is irrepressible in freight transport in the region. The main problem for future development is that 8 km route is under construction from Astara (Iran) to Astara (Azerbaijan) linking Azerbaijani and Iranian railways. The construction process of the mentioned segment started as of 20th of April, 2016."*⁹²

Conclusion

Conducted activities relating to the INSTC corridor project for the promotion are on the high interest of the media and related stakeholders, are now moving forward in full swing. Azerbaijan, Iran, Russia and India are major participating states to this project. Azerbaijan maintains the best infrastructure for passenger and freight transportation in the entire Caucasus region, which includes concrete roads, newly constructed and renovated railways, technologically advanced airports, extensive inland waterways, and so on.

The International North South Transport Corridor is meant to connect Northern Europe with Southeast Asia. The INSTC is making strides towards achieving a new framework. The project has the potential to incorporate other interested states, including countries of the Caucasus, Central Asia, and Eastern Europe, and perhaps also Oman. However, history shows the difficulty of developing regional transport projects. The Caspian region is notorious for its lack of investment in essential port and railway infrastructure. Strategic and political dangers, such as the potential for militarization of the Caspian, could pose a significant threat.⁹³ Another criterion that can significantly curb trade barriers and streamline the flow of goods relates to the technical and regulatory trade barriers. These include customs, changes of gauge, lack of IT and digitization, and the absence of a single multimodal operator and therefore single tariff rate. On the customs front, there has been some movement by the INSTC countries who have approved a draft transit and customs agreement. The green corridor

arrangement between India and Russia which will exempt from regular customs inspections goods from entrepreneurs and companies party to the arrangement will also smooth the passage of cargo at borders.

Through the help of INSTC, Azerbaijan and Iran are bridging two continents, Europe and Asia. In other words, the Astara-Astara section (a rail link between Astara in Iran and Astara in Azerbaijan) will play a vital role in linking North and South by land and developing relations between individual countries and continents. It will strengthen trade, transport and economic relations between the countries of the Middle East, Southeast Asia, Northern Europe and Russia. All this will be possible once the last remaining line, the Qazvin-Rasht-Astara railroad, has been constructed and opened in Iran.

The "North-South" corridor will bring Russia, Azerbaijan and Iran even closer and foster peace and security in this region. It will significantly reduce transport fees and passage times for cargo from South Asia to North Europe and back. It will also cement the geopolitical alliance and attract other regional countries. For Azerbaijan, it will be a major step towards becoming a trade hub for the region and increasing non-oil revenues. The "North-South" corridor will complement the "East-West" transport corridor and create a favorable network for Central Asian nations as well. The North-South Corridor will be the key to realizing the country's transit potential, generating additional income and jobs, and strengthening the Azerbaijani economy in the region.

To be noted, the project implementation as a process of establishing integration in Eurasia in regional and global levels is fulfilled slowly. Only the major participants are interested in the working and making Eurasia a single functioning market, the aim is to attract other states, commercial entities, regional institutions, NGOs and etc. to engage them into active participation in driving the Eurasian integration rather than remaining as a passive audience witnessing the INSTC to gradually grow on its own. Moreover, the transit passage that it provides to most of the current schemes of inter-continental roads, including the north-south transportation corridor, has been part of the historic Silk Road. This is fully safe, secure and economically most viable among all existing and prospective transit trade routes that transverse Eurasia.

92 Javid Gurbanov (2016) RailwayPro Magazine, Interview with Javid Gurbanov, Available at: <http://www.railwaypro.com/wp/azerbaijan-railways-is-planning-to-be-one-of-the-best-in-the-region>

93 BROOKINGS (2016) North South Transport Corridor. Available at: <http://www.brookings.edu/research/articles/2002/07/03russia-spector>

Iran Azerbaijan cooperation in the field of energy after the sanctions

*Gulmira Rzayeva*⁹⁴

Introduction

Iran owns the world's second largest proven gas reserves holding 34 trillion cubic meters of gas⁹⁵. However historically the country has not been able to fully benefit from its huge potential and become a major player in the global gas trade for a number of reasons, mainly because of the imposed US and international sanctions and an internal legal and contractual regime unfavorable for investment. This has made the country unable to capitalize on its huge natural gas reserves and to duly develop its energy industry potential.

No less important in explaining Iran's failure to become a major natural gas is its rapidly growing domestic demand which surged as a result of the government subsidies among other things. This has been a major impediment for Iran, in terms of controlling and rationalizing domestic consumption, and of exporting gas to the growing markets in neighboring countries, with the exception of Turkey, to which small volumes are exported.

The stringent US sanctions imposed on Iran, which have lasted for more than 10 years, significantly affected the country's upstream industry, causing foreign investment to withdraw from the upstream major oil and gas projects, including the South Pars offshore field.

The impact of US sanctions on Iranian economy in general and on gas industry in particular, was enormous. In 2010, the US Congress passed the Comprehensive Iran Sanctions Accountability and Divestment Act (CISADA), which expanded the scope of the Iran Sanctions Act (ISA), and banned investment in any pipeline project in Iran, transit through Iran, and sales of energy related equipment to Iran. A year later, in 2011, the EU announced a new range of sanctions which went beyond the US

sanctions and banned sales and purchase of oil and petrochemicals. Later, in 2012, EU member states approved additional sanctions banning import of natural gas from Iran and financial transactions between European and Iranian banks. As a result, the European and, later, Asian investors and oil and gas majors withdrew from Iran's energy project, including the South Pars field project. As a result, 11 out of the 24 planned phases of the South Pars project were left underdeveloped with some of the phases producing below design capacity. The sanctions have had a negative impact on the development of the Iranian oil and gas fields from both a technical and a geological perspective. Indeed, lack of investment in a field for a prolonged period of time can result in geological constraints and upside production risks that will eventually call for more investment that would have been needed in normal circumstances.

This paper attempts to answer the question of whether Iran will really emerge as a major gas exporter superpower after the sanctions are lifted or whether the gas export volumes both through pipelines and/or LNG remain modest due to the rampant consumption growth. The paper argues that Iran's gas export potential in the next decade will not exceed 30 bcm/year. Whether it will actually reach this level will depend on Iran's capacity to attract sufficient foreign investment, as Iranian gas production growth will require billions of dollars to be injected in the upstream and midstream industry within the next 5-6 years. The export volumes will be limited as domestic demand will inevitably grow fast and as Iran will need more gas for reinjection in oil fields, further gasification of the country, the petrochemical industry, and to substitute heavy oil fired by gas fired power plants to meet its growing electricity needs.

Iran currently faces a shortage of financial means and liquidity impacting all spheres of the economy. The Iranian government will need to invest an estimated \$500 billion to revive an economy that has been weakened by sanctions and prolonged isolation and to strengthen the weak national currency. Iran has \$100 billion of unfrozen asset of oil and oil products trade which was frozen after the sanctions were imposed, half of already unfrozen amount has been spent to serve Iranian international debts.⁹⁶ The

⁹⁴ Leading research fellow, Center for Strategic Studies under the Republic of President of Azerbaijan. gulmira.rzayeva@sam.gov.az

⁹⁵ Cedigaz Natural Gas Statistical Database 2015

⁹⁶ Координатор из США: на погашение долгов Ирана ушло \$50 млрд из его размороженных счетов. ИТАСС <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2660193>

development timeframe of the 11 phases of South Pars and other onshore fields to produce the additional volumes of gas will strongly depend on Iran's ability to attract multibillion dollars of foreign investment in the upstream and midstream industry as well as to create a favorable legal and contractual framework.

Caspian Sea reserves

Due to investment and technology shortage, natural gas exploration works in the Iranian portion of the Caspian Sea are limited. Thus, Iran has a large amount of undeveloped resources that need to be explored and appraised. Despite that, new exploration works are not a government priority, as Iran already needs to develop a certain number of previously known fields.

In 2012, Iran announced the sizable *Sardar-e Jangal* offshore oil and gas discovery, situated at the depth of 700 meters. It remains to be explored and developed⁹⁷. This field is among one of 55 onshore and offshore fields offered to the international oil majors to invest in and jointly develop.

The *Gonbadli* is another Iranian field in the Caspian Sea, shared with Turkmenistan. Its daily production of sweet gas is currently stands at 1 mcm, with three out of nine wells being operational⁹⁸. If all nine wells were operational, it could produce an additional 2 to 3 mcm/day⁹⁹. Iran may also consider a joint development with Turkmenistan. This would also be consistent with Tehran's priority of developing cross-border fields with neighboring countries.

Joint development with neighboring countries will be made easier by the lifting of sanctions and will give better prospects to Iran's underdeveloped sectors in the Caspian. Azerbaijan is considered to have the most advanced technology, know-how and human resources and investment capabilities in the area. Joint exploration works were one of the main discussion topics during President Aliyev's official visit to Iran in February this year. Iranian upstream companies have used the Azerbaijani equipment for exploration

97 Details of 21 Iranian gas fields, offered to foreigners, Azernews, <http://www.azernews.az/region/90492.html>

98 Iran to exploit gas from Turkmenistan joint field, Mehrnews, <http://en.mehrnews.com/news/113716/Iran-to-exploit-gas-from-Turkmenistan-joint-field>

99 Ibid.

and seismic works in the past, in years 1994 and 1995, although no discovery was recorded at the time.

In the absence of the required technology and equipment, the Iranian sector of the Caspian Sea remains largely undeveloped and under-explored. The only vessel Iran had in the Sea – the *Pejvak* vessel, which performed 3-D seismographic operations – caught fire 3 years ago. Furthermore, Amir Kabir's drilling rigs crane crashed last March in the *Gonbaldi* field. Baku suggested the use of its equipment to repair the crane¹⁰⁰.

Apart from technical services, Baku is capable to lease one of its semi-submersible drilling rigs in the Azeri sector of the Sea to Iran, for exploration and appraisal works. In Azerbaijan, the current drilling rig fleet was constructed on the *Absheron* peninsula, with some equipment components brought from abroad. Due to the size of such rigs and the width restrictions of the *Volga Don Canal*, it is impossible to transport them fully assembled in the Caspian Sea.

There were four operational rigs in the South Caspian sector in the 1990s. Currently, there are only three semi-submersible drilling rigs in the Azerbaijani sector - *Dada Gorgud*, *Istiglal* and *Heydar Aliyev*. The *Gurtulush* jack up rig (*Trident 20*), which was ordered at a cost of \$175 million was released to Kazakhstan in 2003¹⁰¹. The construction order was initiated by the *Rig Club-2* consortium. It included *Elf*, and the licence-holders of the *Lenkoran Talysh*, *Oguz*, *YananTava* and *KurDashi* blocks (operated by *TotalFinaElf*, *Mobil*, *JAPEX* and *Agip* respectively). Because the number of rigs has historically been limited in the Caspian Sea, one of the main issues in planning an exploration well and any new drilling is rig availability¹⁰². The Azerbaijani Caspian Drilling Company Ltd, a subsidiary of *SOCAR*, has ordered the construction of a new semi-submersible drilling rig by *Keppel Offshore & Marine Ltd* (*Keppel O&M*) through its subsidiaries *Caspian Rigbuilders BV* (an affiliated company of *Keppel FELS*). The cost of the construction is approximately

100 Five points of Iran-Azerbaijan energy cooperation, *Trend*, <http://en.trend.az/business/energy/2333794.html>

101 G. Rzayeva, The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe, *OIES*, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2015/06/NG-97.pdf>

102 Ibid.

one billion USD¹⁰³, which will include owner-furnished equipment¹⁰⁴. All three existing rigs are operating in the various upstream projects in the Azerbaijani sector of the Sea, including the Azeri-Chirag-Guneshli oil field and the Shah Deniz natural gas and condensate field. The fourth drilling rig, being built by Keppel and to be completed by early 2017, will be hired by Total, an operator of the Absheron field. SOCAR intends to build more rigs in the near future. It is planned that in the next 2-3 years SOCAR will start building one more new rig in its sector of the Caspian Sea¹⁰⁵.

Iran has offered four projects in the Caspian Sea to foreigners for exploration and development.¹⁰⁶ They are: blocks 24, 26, 29, and the Sardar-e Jangal oil fields. In total, Iran has 46 blocks in its sector of the Caspian Sea exploration area, of which eight have priority. All of them need to be further explored and appraised with the help of foreign investment and technology.

Gas export potential and marketing arrangement

With the international sanctions lifted, Iran will try to restore its economic relations with its neighbors, the international community and its presence in international trade transactions. Iran's 2025 National Vision Document and "Economic Resistance", presented by Ayatollah Ali Khamenei, includes increasing natural gas production and market share as a natural exporter¹⁰⁷. Iran is currently a small and strictly regional gas exporter to Turkey, Azerbaijan (swap) and Armenia (barter). However, Iran has a great natural gas export potential, both through pipelines and through LNG for long distance markets. Iran currently has a few gas export projects but only one gas export contract by pipeline to Turkey, the other export arrangements are a swap contract with Azerbaijan and a barter contract with Armenia.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Overview: The Caspian Sea Fields Iran's Offering to Foreigners, <http://www.naturalgaseurope.com/irans-oil-gas-projects-caspian-sea-foreigners-azerbaijan>

¹⁰⁷ S. Vakhshouri, Iran's Energy Policy after the Nuclear Deal, Atlantic Council, http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Iran_Energy_Policy.pdf

Iran currently has four operating pipeline contracts, including one import contract from Turkmenistan, four concluded contracts which are not operational yet and four contracts under negotiations (Table 7 and 8).

Table 7: Gas export projects through pipelines

Operating Contracts	Concluded Contracts (not operational yet)	Under Negotiation
Imports from Turkmenistan	UAE	India (SAGE)
Export to Turkey	Iraq (Baghdad)	Oman
Azerbaijan gas swap with Nakhchivan	Iraq (Basra)	UAE
Iranian gas-Armenian electricity barter	Pakistan	Kuwait

Source: NIGEC

Table 8: Gas trade projects through pipelines

Country	Contract	Commencement date	Duration (years)	Quantity (Bcm/y)
Turkmenistan	Import	1997	25	14
Turkey	Export	2005	25	10
Azerbaijan	Swap	2001	20	0.3
Armenia	Barter	2009	20	2.3
Pakistan	Export	-	26	7.8
Iraq-Bagdad	Export	-	6	Max 10
Iraq-Basra	Export	-	6	Max 10
UAE	Export	-	-	-

Source: NIGEC

There are a number of advantages in Iran choosing to export its natural gas internationally, mainly to neighboring countries through pipelines, but also to remote Asian and European countries, through LNG. The main advantages of Iran as a gas exporting country include:

- Iran has a very advantageous geographic position in terms of its proximity to the growing Middle East (ME) markets, which are within a pipeline reach and in need of gas imports.
- Relatively low production cost
- The country has already defined marketing arrangements and signed sales and purchase agreements with the potential buyers to the south
- Access to open seas and oceans for LNG cargo transportation.
- Along with its proximity to gas hungry country markets on the south, Iran is also geographically well located to swap the gas of other gas rich countries. Iran can swap Russian gas and Turkmen gas through Azerbaijan, and sell it to the ME markets.

However, there are also disadvantages in Iran exporting its gas to international markets. The main constraint is, as was described in section 5, rampant domestic demand growth. Iran can increase its gas production to up to 1 bcm/d in the next 5 years on its own resources, but the possibility of producing anything more than that depends on foreign investment. Attracting said investment will depend on the country's ability to create a favorable environment as described in the previous sections. As Minister Zangeneh declared, Iran plans to increase its natural gas production to 1 bcm/d by 2018 and its gas export to 80 mcm/d (29 bcm/y) by 2020¹⁰⁸. This 2020 seems to be a more realistic projection than that of NIGEC (90 bcm/y). At best, the slightly higher target of 30 bcm/y by 2020 would be conceivable if Iran were to succeed in attracting the required foreign investments to develop its upstream industry.

The absence of required infrastructure for both LNG and land gas exports within the preexisting infrastructure also limits Iranian gas export possibilities. Although Iran has already committed to export both LNG and gas through pipeline to its buyers, having signed long- and mid-term agreements, it is still unknown who will invest and build the pipelines and liquefaction terminals.

108 Ibid.

Export through pipelines

Gas export to Turkey

The Iran-Turkey pipeline, which delivers gas from the border city of Bozargan in Iran to Dogubeyazit in Turkey (253 km), is a 40-inch diameter pipeline with a total capacity of 11-16bcm/y. It is part of a 2,577 km long Tebriz-Ankara pipeline. A 25-year contract with Turkish monopolist Botas to deliver 10 bcm/y of natural gas was signed in 1996 and became operational in 2001.

Turkey needs to increase gas import volumes due to a rapidly growing gas demand. Iran is interested in being the country that would provide that, with the hope of penetrating the European market. Yet, this is unlikely to happen any time soon for a number of reasons. Gas relations between the two countries have always been complicated. Indeed, both nations have encountered many problems due to delivery shortfalls during the peak seasonal demand in Iran, and Botas' inability to offtake all the contracted volumes. The second problem in particular stems from Botas' gas transmission system's capacity constraint in the eastern part of the country and temporary reductions in demand during the low demand seasons. Finally, Turkey has been unhappy with the commercial terms of the contracts and has taken Iran to arbitration twice to obtain price discounts and to lower the 'take or pay' obligation. Turkey won both cases, receiving respectively \$800 million and \$1 billion in compensation.

Gas barter with Armenia

The contract with Armenia was signed in 2004 and became operational in 2009. Iran barter gas against power, providing natural gas to Armenia in exchange for electricity. The contract provides supplies of a maximum of 2.3/y (i.e. 6mcm/d), but the actual trade volume never reached its maximum capacity. In 2015, Iran only exported 360 mcm/y (i.e. 1 mcm/d)¹⁰⁹. The main technical issue with the pipeline is its extremely small capacity – 2.3 bcm/y. Armenia does not have any control over its gas transmission system,

109 Greater Caspian Weekly Overview, Natural Gas Europe, <http://www.naturalgaseurope.com/greater-caspian-weekly-overview-december-11th-2015-27078>

preventing it from expanding its import capacity. The Gazprom subsidiary Gazprom Armenia (former ArmRosgazprom) owns 100% of shares of the Armenian gas transmission system¹¹⁰. Therefore, any discussion between Iran and Armenia to transit Iranian gas to Europe or Georgia is unlikely to succeed. Whereas, the transportation of the Iranian gas through Armenia would be a political blessing for the latter, since it was isolated by both Turkey and Azerbaijan due to the occupation of Azerbaijan's sovereign territories by Armenia.

Gas swap with Azerbaijan

A 25-year swap deal between Azerbaijan and Iran was signed in 2005. It involved transporting an average of 300-390 mcm/y to the Azerbaijani enclave of Nakhchivan. Azerbaijan is committed to supply an equal volume to the Iranian northern city of Astara through the Hajigabul-Astara pipeline, with a total capacity of 10 bcm/y. However, the pipeline is in dire need of overhaul in order to reach its full capacity.

During President Aliyev's visit to Tehran, Iran and Azerbaijan discussed the possibility of expanding energy relations and a number of projects of mutual interest. Both sides agreed that Azerbaijan would store Iranian gas in its underground gas storage facilities during the low demand seasons and return the gas during the striking demand during the winter months¹¹¹. Moreover, both countries agreed to jointly develop the Araz-Alov-Sharg structure that is located between the two countries' sea section. However, no binding agreement was signed in this regard.

Other potential export pipelines

Iran is within pipeline reach of a number of potential markets in the ME and Asian subcontinent, where they could export their gas if and when the gas is available and the infrastructure is built. This would also serve President Hassan Rouhani's foreign policy to build and strengthen political relations with Iran's Arab neighbors.

110 Press release: Gazprom increasing its stake in ArmRosgazprom to 100 per cent, <http://www.gazprom.com/press/news/2014/january/article182633/>

111 Socar holds talks with Russia, Iran, Natural Gas Europe, <http://www.naturalgaseurope.com/socar-is-in-gas-talks-with-russia-iran-28628>

The Iran-Pakistan-India (IPI) pipeline is a 1,650 km (900 km on the Iranian territory and around 750 km to be the Pakistani section) pipeline intended to deliver gas from the South Pars field to the Baluchistan and Sidh provinces in Pakistan. Only the Iranian section of the pipeline has been completed. According to official sources, the \$7.5 billion worth Pakistani section pipeline could be completed in April 2017.¹¹² Another 1,000 km of pipeline is envisaged to be built from Pakistan to Delhi and north-western India. A 25-year contract was signed between Iran and Pakistan in 2009 to deliver 8 bcm of gas from March 2014¹¹³. The pricing formula is based on 79% of the Japan Crude Cocktail (JCC), which, at that time, with the average oil price at around \$100/barrel plus transportation and transit fees, would make the final gas price at around \$16/MMtu¹¹⁴. This price is not affordable for Pakistan and makes the completion of the project unlikely in the near future. Aside from commercial concerns, there was a strong U.S. opposition, with political pressure on both Pakistan and India to support the rival TAPI (Turkmenistan – Afghanistan – Pakistan – India) pipeline from Turkmenistan to Pakistan.

Exports to the Iraqi cities of Bagdad and Basra seem to be a realistic project: the pipeline on the Iranian side, IGAT 6, already exists, with 20 km remaining to be built on the Iraqi side. A sales and purchase contract was signed in 2013. It involved a daily delivery of 4 mcm of gas to Bagdad at the initial stage, with the possibility of increasing it to 35 mcm/d. As for Basra, Iran will start supplying a daily amount of 5 mcm, with the possibility of increasing it to 30 mcm/d within the following years.¹¹⁵ There were also discussions of Basra transferring gas to Kuwait, but no pipeline connections between the two countries exist as of yet.

Signed MOU

Iran has signed Memoranda of Understanding with GCC countries for potential gas exports to Syria, Kuwait, Bahrain, and UAE (Table 9).

112 Time to reconsider Iran's LNG future, ICIS Heren, <http://www.icis.com/press-releases/time-to-reconsider-irans-lng-future/>

113 D.R. Jalilvand, Iran's Gas Export: Can Past Failure Become Future Success?, OIES' <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2013/06/NG-78.pdf>

114 E. Hassanzadeh, OIES

115 Iran Gas in Iraqi border in Three Weeks, <http://www.shana.ir/en/newsagency/256622/Iran-Gas-in-Iraqi-border-in-Three-Weeks-Official>

Table 9: Planned gas export projects to the ME countries

Country	Year of signing of MoU	Volume, bcm/y
Syria	2011	5.5-7.3
Kuwait	2010	3.1
Bahrain	2007	10.2
UAE	2001	5.2
Oman (contract)	2014	10
Total		34-36.3

Source: Public domain

Among the signed Memoranda, the Iran-Oman gas pipeline that is to be built by 2019 to deliver 10 bcm/y of gas seems to be the most realistic and strategic one. Apart from the gas export, Iran is planning to liquefy its gas using Oman LNG facilities' free capacity and to sell it on the regional and international markets. Part of the gas will go for Oman's domestic use, and the remaining volumes will be converted to LNG through Oman's LNG production facilities at Sur. Although there is currently no infrastructure to transfer gas to any of the countries in Table 10, they are located in geographic proximity to Iran and building short pipelines would not represent too much of a financial burden. A pipeline of at most 200 kilometers would be enough to reach the client countries. These regional markets seem to be more commercially viable than the remote European markets.

Possible export to Europe is another ambitious plan of Iran's. Going all the way to Europe, with the South Pars field as a main source of gas, and in the absence of the required infrastructure for a pipeline seems to be less economically viable than an LNG export option. In fact, the absence of a pipeline capacity within the preexisting Iranian infrastructure seems to be the main road block to exports to Europe. The only pipeline that goes to the Iran-Turkey border is the Iran Gas Trunkline I (IGAT1), which exports gas to Turkey. This pipeline's maximum capacity is 32-46 mcm/d or 11-16 bcm/y, and it currently exports up to 10 bcm/y to Turkey, leaving little capacity for additional volumes.

The 56-inch, 1,863 km long IGAT9 pipeline was designed to transport gas to Europe from the South Pars field, from Assaluyeh to the border city of Bazargan. Construction has not yet begun but it was agreed that 23% of the pipeline would be handled by Iran and 77% by Turkish partners. This pipeline's maximum capacity is 35 bcm/y. This was agreed within a deal involving the development of phases 22-24 of the South Pars field. Development and transport to the domestic market were to be handled by the Turkish group TPAO. This pipeline could also feed northern Iran, which has been relying on imports from Turkmenistan to bridge the gap with demand growth. However, the construction of the pipeline was suspended as a result of international sanctions.

The cost of the IGAT 9, estimated in excess of \$5 billion, raised a lot of questions regarding the financing of the pipeline. Given the current differences in the views between Iran and Turkey over the Syrian questions as well as a long-lasting dispute over the Iranian gas price, it is highly unlikely that Turkey would be ready to invest several billion dollars in Iran. Besides, Iran would not be interested in strengthening Turkey's hand at the negotiation table on gas trades or political questions by giving Turkey such a bargaining chip.

It is also highly unlikely that any European country or energy major would be interested in investing billions of dollars to build the IGAT 9 pipeline within Iran to transport the gas to Europe through Turkey. Given the current low price environment, this would not be justifiable economically. Moreover, the gas would be transmitted further through the Trans-Anatolian pipeline (TANAP), initiated and financed at 58% by Azerbaijan, and at 42% by its partners, including BP and Botas, to bring Shah Deniz Phase 2 gas to Europe. Both the Azerbaijani and Iranian sides, alongside Turkey, have already voiced their interest in transporting Iranian gas westward via the TANAP.¹¹⁶ The transportation fee through TANAP from the eastern to western Turkish border is \$107/km for 1,000 cubic meters¹¹⁷. This would add a substantial amount of expenditures to the cost of gas and the construction of the pipeline in Iran would take several years.

¹¹⁶ SOCAR says no talks on commercial supplies of Iran gas via TANAP, Trend, <http://en.trend.az/business/energy/2477692.html>

¹¹⁷ G. Rzaeva, 2015, OIES

Export through LNG

In the 1990s, Iran resumed its post-revolutionary initiative on LNG production and export. They initiated negotiations with the major international LNG operators to construct the required facilities. A number of LNG projects were initiated with the aim to export from South Pars phases 11-14, but did not materialize because of the sanctions imposed on Iran. Those projects are Iran LNG, Pars LNG, Persian LNG, Golshan LNG, Lavan LNG, North Pars LNG and Qeshm LNG (Table 10).

Table 10: Iranian planned LNG projects

Name of the project	Shareholders	Capacity, bcm/y; mt
Iran LNG	Contract: NIGEC-49%, NIOC Pension Fund Co.-50%, NIOC Pension Investment Fund Co.-1%	15; 11
Pars LNG	Contract: NIOC-50%, Total-40%, Petronas-10%	14; 10
Persian LNG	Contract: NIGEC-50%, Shell-25%, Repsol-25%	22; 16.2
Golshan LNG	MoU: NIOC and SKS Venture	14; 10
Lavan LNG	MoU: NIOC and PIGNIG	3-4; 2-3
North Pars LNG	MoU: NIOC and CNOC	28; 20
Qeshm LNG	Contract: NIOC and Australian LNG Ltd	4-5; 3-3.5
Total		100-102bcm; 72.2-73.5mt

Source: Author's data collection

Now that the sanctions are lifted, Iran is keen to resume these projects with the help of foreign investment and international LNG majors.¹¹⁸ The most advanced LNG project is the Iran LNG, which is underway and currently built at 50%. Storage tanks were built, port facilities were prepared, and operations at an adjacent gas-fired power plant at the Tombak port have begun.¹¹⁹ NIGEC is currently in talks with experienced LNG operators to

118 Iran firing up first LNG project, PressTV, <http://www.presstv.com/Detail/2016/01/17/446124/Iran-gas-LNG-foreign-investment-NIGEC>

119 Time to reconsider Iran's LNG future, ICIS Heren, <http://www.icis.com/press-releases/time-to-reconsider-irans-lng-future/>

divest part of its share in Iran LNG and other LNG projects in a drive to attract foreign investment and technology. The country is also in search of companies that would be interested in building \$800-\$1 billion worth of floating LNG production facilities to monetize associated gas from offshore fields in the Persian Gulf.¹²⁰

Bringing in new partners and building LNG facilities will take at least 4-5 years. The international LNG market is becoming increasingly oversupplied due to the coming on line of huge supply from Australia and the US and downgraded perspectives in Asian traditional LNG markets (Japan, Korea, Taiwan) and in China. Iran may also have to compete with the potential new LNG exporters, including West Africa and Canada. The question that comes up with the possible Iranian LNG export in mid-term perspective is whether the market would be able to absorb much of the Iranian LNG given that the current consensus is that the LNG glut will continue beyond 2020.

Conclusion

Given the reconciliation with the international community over their Nuclear Program, Iran, the world's second biggest holder of natural gas reserves and currently at 79 million inhabitants, is returning to the global marketplace. As President Hassan Rouhani tweeted right after the sanctions were lifted on January 17th, "the legs of Iran's economy are free of the chains of sanctions and it is time to build and grow."¹²¹ This demonstrates the current government's and President Rouhani's firm intention to open up the country's vast energy reserves to the world energy majors bringing in international investment and advanced technology. President Rouhani's pragmatic position was straightened after the Tenth Parliamentary and the Fifth Assembly of Experts elections in Iran in February, which can be characterized as positive for the reformists. This gives the nation a chance to finally officially introduce the Iranian Petroleum Contracts, which was strongly opposed by the Conservatives.

Iran has an ambitious plan to almost double its gas production from

120 Iran firing up first LNG project, PressTV, <http://www.presstv.com/Detail/2016/01/17/446124/Iran-gas-LNG-foreign-investment-NIGEC>

121 Airbus plan heralds Iran boom after sanctions lifted, Reuters, <http://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-economy-idUSKCN0UV0GB>

the current 174.5 to around 390 bcm by 2020. This seems to be a highly challenging target for a number of reasons, mainly because of the severe scarcity of financing. Attraction of international investment will depend on many factors, and apart from the external ones (such as low price environment), Iran needs to tackle the country's high degree of political risk, legal uncertainty, and bothersome levels of administrative and bureaucratic obstacles.

In the long-term perspective, Iran can substantially increase its gas production. However, this would not necessarily mean that Iran will increase their gas export potential to regional markets through pipelines and to the world markets through LNG. It is inevitable that Iranian gas consumption in the next decade will grow substantially and at a faster rate (from 174.5 bcm in 2015 to around 250 bcm by 2020). Rampant growth of demand will be in almost all sectors of the economy, including residential, power generation, oil-industry (re-injection) and petrochemical industry. To keep up with this demand, production has to rise at a faster rate.

Iran's sweet gas export in the short- and mid-term will be limited in volumes, as most of the produced gas will be consumed domestically. This led us to the conclusion that the Iranian gas industry development and natural gas exports will not be a game changer for the regional market, with potential export volumes of no more than 30 bcm in the mid-term perspective, which is yet to be subject to international investment.

However, Iran can substantially increase their downstream refined products export. In 2014, Khamenei introduced the plans for reducing oil revenue dependence in the "Economy Resistance" document. This would involve exporting domestically processed raw materials, which would increase the production and export of value-added products, such as refineries, petrochemicals and electricity.

This will boost natural gas consumption domestically, but can also boost export of value added products, which are economically more profitable than exporting raw materials. Conversion of natural gas into the value added products such as petrochemicals and electricity will be one of the major components of the Iranian energy policy.

Opportunities for cooperation between Azerbaijan and Iran in the Caspian Sea

Azad Garibov¹²²

Azerbaijan is the country that experienced an armed conflict on its soil that has resulted with the occupation of the country's sovereign territories by Armenia and claimed more than 30000 lives, the majority of them being civilian, with numbers of them being ethnically cleansed from their homelands. Therefore, the country is very well aware of the disasters that conflicts could bring to the region and thus has always been against any new confrontation around the world, particularly in its own neighborhood. Accordingly, Baku has never supported sanctions on its neighbor Iran and objected the rising of tension around the "nuclear issue" from many international platforms. Azerbaijanis has been in favor of inclusive cooperation as the only way to bring lasting peace and prosperity to the region. When on July 14, 2015, the agreement was inked between Iran and P5+1 countries and the EU on lifting sanctions on Tehran, this was accepted in Baku as a very positive development. Azerbaijan saw this as an opportunity for expanding the regional cooperation in the center of the Eurasian continent. After the sanctions were lifted, Iran also started actively seeking to widen cooperation with neighboring states, including the historic neighbor Azerbaijan.

Soon after the "nuclear sanctions deal" was done, mutual exchanges of official visits between Azerbaijan and Iran seemingly accelerated. This general tendency was consolidated with the signing of 11 new bilateral agreements during an official visit of President Ilham Aliyev to Iran on 23 February 2016. After the visit, the deal on the implementation of the North-South transport route caught the attention of the local and international media. Since then the Presidents paid two more visits to each other's capitals. One was Hassan Rouhani's 7-8 August 2016 visit to Baku to meet with his Azerbaijani counterpart Ilham Aliyev, as well as to participate

122 Leading Research Fellow, Center for Strategic Studies under the Republic of President of Azerbaijan. azad.garibov@gmail.com

in the trilateral meeting of the Presidents of Azerbaijan, Russia, and Iran. During the visits, 6 more bilateral documents were signed covering different aspects of cooperation. Finally, Ilham Aliyev met with the Iranian president in Tehran on 5 March 2017, where the two more documents were signed concerning the cooperation on illegal financial deals and development railway cooperation.¹²³ During this meeting, along with the signing of the documents, the parties agreed upon cooperation on a wide array of issues, including cooperation in the Caspian Sea.

The Caspian Sea has always played an important role in bilateral relations between Azerbaijan and Iran. In fact, the sea has long been considered to be an area of less cooperation, if not a contention between the two countries. However, the rapid development of friendly relations, particularly during the last few years opens up many opportunities for cooperation in the Caspian Sea. The chapter looks at the Azerbaijan-Iran cooperation at the Caspian Sea, trying to uncover how it fits in the general intensified bilateral cooperation between the two countries. It examines what has been discussed and achieved so far, and what kind of perspectives is promised by the cooperation in the Caspian Sea.

High-level meetings and the cooperation in the Caspian Sea

In fact, the first steps toward more comprehensive cooperation were made even before the lifting of the sanctions. The first hints about possible cooperation between Azerbaijan and Iran came in 2014, when president Rouhani mentioned in a meeting with his Azerbaijani counterpart Ilham Aliyev on the sidelines of the World Economic Forum (WEF) in Davos, Switzerland, that Iran and Azerbaijan share numerous affinities, which explains why Azerbaijan's progress is very important for Iran. Rouhani said Iran is ready to forge closer energy ties with Azerbaijan and transfer its expertise in oil, gas and petrochemical sector to its northern neighbor, Iran's SHANA news agency reported.¹²⁴

Right after reaching the agreement with Western countries, official representatives of Iran invited his Azerbaijani colleagues to Iran to discuss

¹²³ President.az (05 March 2017) Azerbaijan, Iran signed documents, <http://en.president.az/articles/23005>

¹²⁴ Iran Ready to Help Azeri Energy Sector, <https://www.lngworldnews.com/iran-ready-to-help-azeri-energy-sector/> (27 January 2014)

the future of post-nuclear cooperation. The government delegation of Azerbaijan, led by Shahin Mustafayev, the Minister of Economy, visited Iran at the beginning of August 2015. The delegation also included representatives of the State Oil Company of Azerbaijan, Central Bank, Ministry of Communications and High Technologies, 'Azerenergy' JSC, 'Azerbaijan Railways' CJSC, the Caspian Shipping Company, State Agency for Alternative and Renewable Energy Sources and businessmen from different sectors.

During the first visit of Ilham Aliyev to Tehran in February 2016, Iranian President Rouhani stressed that it is very important that the visit takes place after the lifting of the sanctions which opens up the cooperation opportunities between the two countries. The leaders of the two countries discussed many issues ranging from transportation to free economic zones and from financial-banking cooperation to the scientific partnership. A great deal of attention was paid to the cooperation in the Caspian, including joint projects in explorations of the energy riches of the sea as well as the development of maritime passenger and cargo transportation links via the sea.¹²⁵ In the joint address of the Presidents to the press, Ilham Aliyev highlighted that "We have discussed joint development of oil and gas fields in the Caspian Sea and expect good results. The Caspian Sea is our common asset. The Caspian Sea should continue to be a sea of cooperation, security, and peace."¹²⁶ When President Rouhani visited Azerbaijan in August 2016, along with many other topics, "issues relating to the Caspian Sea were widely discussed."¹²⁷ Though details are still to be fully revealed, President Ilham Aliyev highlighted that "I can say that there are no disagreements on the issues discussed."¹²⁸ In response, Rouhani mentioned that for all the littoral states, including Azerbaijan and Iran the Caspian Sea is a sea of peace, friendship, and stability. He stressed that the presidents agreed to increase efforts for mutual cooperation in the Caspian Sea, including the field of oil and gas.

¹²⁵ Statement by Azerbaijani and Iranian presidents for the public, <http://president.az/mobile/articles/17872>, (23 February 2016)

¹²⁶ Presidents of Azerbaijan and Iran made statements for the press, <http://en.president.az/articles/17856> (23 February 2016)

¹²⁷ Azerbaijani and Iranian presidents made statements for the press, <http://en.president.az/articles/20764> (07 August 2016)

¹²⁸ Ibid

Legal status of the Caspian Sea and Azerbaijan-Iran cooperation

One more important thing that coincides with the intensification of cooperation between Azerbaijan and Iran in the Caspian Sea and creates hopes for more partnership, is the closeness of the littoral states to finally resolve the disagreement over the legal status of this closed body of water. Indeed, the positions of the five Caspian littoral states—Azerbaijan, Iran, Russia, Turkmenistan, and Kazakhstan—seem closer than ever before, and hopes are high that the Convention on the Legal Status can be signed in a foreseeable future. In fact, last July, in Astana, during the 6th meeting of the ministers of the foreign affairs of the Caspian littoral states, the five countries' foreign ministers expressed their will to finalize the draft Convention by the next Caspian Presidential Summit, which will be held in Astana sometime in 2017. In January 2017, at the Baku meeting of the ad hoc working group on the legal status of the Caspian Sea, it was highlighted that Caspian Sea's legal status can be determined at the next Caspian States summit. Khalaf Khalafov, Azerbaijani deputy foreign minister, noting the considerable progress toward the agreement on the legal status, said that "A lot of work on the draft convention on the Caspian Sea's legal status has been conducted".¹²⁹ At the meeting, Iranian Deputy Foreign Minister for Asia and Pacific Affairs Ebrahim Rahimpour described the ongoing discussions on the legal status of the Caspian Sea as "complicated technical talks" expressing hope that an agreement on the issue would be reached over the current year. A top Iranian diplomat told that there were still some remaining issues regarding the sea's legal status, adding that the sides work towards reaching an agreement through a step-by-step process.¹³⁰

Cooperation in the field of energy

Exploration of oil and gas fields and export of Iranian and Azerbaijani energy resources with swap agreements is another promising field for cooperation in the Caspian Sea. Azerbaijan is oldest oil producer in the region and particularly from the Caspian seabed, it has well-established

129 Amina Nazarli, Next Caspian States summit can determine sea's legal status, <https://www.azernews.az/nation/108005.html> (25 January 2017)

130 Farhad Daneshvar, Iran: Caspian's legal status - complex technical talks, <https://en.trend.az/iran/politics/2713354.html> (26 January 2017)

energy extraction infrastructure in the Sea. This infrastructure was developed in cooperation with foreign companies, including those of Iran. Thus, the two countries have already had a successful example of energy cooperation on the Caspian Sea. Iranian oil company NIOC has the 10% share in multi-billion development project of the biggest gas deposit of Azerbaijan Shah-Deniz, which is set to become the alternative gas supply source for Europe within the upcoming few years.

Iran, one of the leading energy producers in the World, also has considerable untapped hydrocarbon resources in the Caspian Sea. Iran announced the discovery of fields in the early 2010s, but sanctions on the import of funding and technology halted the attempts to develop those fields. After sanctions, Iran plans to re-launch development of the fields, and there are ongoing discussions between Azerbaijan and Iran on this issue. Azerbaijan's Minister of Economy Shahin Mustafayev met with Iranian Minister of Petroleum Bijan Zangeneh 06 August 2015 in Tehran to confer with the Iranian minister expansion of energy ties between the two neighboring states. The two officials discussed boosting of industrial cooperation for construction of oil equipment, a swap of oil and export of natural gas, said Amir-Hossein Zamani-Nia, deputy minister for international affairs and trading, on the sidelines of the meeting.¹³¹ Minister Zangeneh said oil can be transported from Iran's Neka port on the Caspian Sea via pipeline (with a pumping capacity of 500,000 barrels a day) to the Tehran Oil Refinery. "Instead, Azerbaijan will get oil on the southern borders of Iran," he said, noting that after lifting the sanctions on Iran it will be possible to sign an agreement and start working on these directions.¹³²

On 23 February 23, 2016, Azerbaijan's state energy company SOCAR signed two memorandums of understanding with National Iranian Oil Company and Ghadir Investment Company as part of President Ilham Aliyev's Tehran visit.¹³³ The issue was again one of the central topics of the discussion during Iran's Communications and Information Technology

131 Tehran, Baku Discuss Expansion of Energy Ties, <http://www.shana.ir/en/newsagency/245063/Tehran-Baku-Discuss-Expansion-of-Energy-Ties> (04 August 2015)

132 Gulgiz Dadashova, Tehran ready to supply Azerbaijani oil to Persian Gulf, https://www.azernews.az/oil_and_gas/86334.html (04 August 2015)

133 Aynur Karimova, Iran ready for energy cooperation with Azerbaijan in Caspian Sea, <https://www.azernews.az/business/95588.html> (22 April 2016)

Minister, Mahmoud Vaezi's visit to Baku in April 2016. In a meeting with Azerbaijan's Economy Minister Shahin Mustafayev, he called on the two countries to expand cooperation in this field, regardless of low oil prices.¹³⁴

Tackling illegal activities environmental risks in the Caspian Sea

There are not so many bilateral cooperation agreements on the Caspian Sea between Iran and Azerbaijan. However, many multinational documents signed among the littoral states of the Caspian platforms rooms for cooperation. Such documents include agreements on working jointly against illegal migration and smuggling of people, terrorism, illegal movement of arms, explosives, and narcotics, piracy, and maintaining the safety of shipping and the ecosystem of the sea. A legal document concerning cooperation of the littoral states in protecting the Caspian from oil discharges and land pollution, known as the Regional Readiness Protocol, was signed in 2012.¹³⁵

Thus, environmental security is one of the key sectors that both countries have always cooperated despite disagreements in other fields. Therefore, it is no surprise that the very first legally binding regime among Caspian Littoral states was signed in Tehran in 2003 on the protection of the environment of the sea—the Framework Convention for the Caspian Sea marine environment protection. By ratifying the Convention the five Parties—Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Russia, and Turkmenistan, confirmed their readiness to go the path of sustainable development and to take environmental concerns into account in their development planning. Having entered into force in 2006, the Convention serves as an overarching governance framework which lays down the general requirements and the institutional mechanism for environmental protection and sustainable development in the Caspian Sea region.¹³⁶

The establishment of the Secretariat of the Convention is stipulated in Part VI of the document. The first meeting of the Conference of the Parties to the Convention in 2007 requested UNEP to carry out the functions

of the Convention Secretariat ad interim until a Convention permanent Secretariat has been put in place. At the fifth Conference of the littoral states in Ashgabat 2014, the Contracting Parties decided on the location and arrangements of the Convention Secretariat in the Caspian Sea region. It was agreed that the office will be first located in Baku, Azerbaijan, and rotate among the Caspian littoral countries in a four-year cycle.¹³⁷ During President Rouhani's visit to Baku in August 2016, he mentioned that pollution of the waters of this closed body of water is a very dangerous issue, and highlighted that Iran fully supports location of the Secretariat of the Convention in Azerbaijan.¹³⁸

Thus, almost in every meeting between the representatives of Azerbaijan and Iran environmental issues are the part of the agenda, and the parties have repeatedly declared their readiness to deepen cooperation in this field. During their most recent meeting, on 5 March 2017, leaders of the two nations again touched upon the protection of the environment in the Caspian Sea. President Rouhani once more reiterated that both for Azerbaijan and Iran, the environment of the Sea is an issue of utmost importance.¹³⁹

What can be done to further advance the cooperation?

While the very solid foundation for deepened cooperation in the Caspian Sea has been laid, what can be done in order to further advance it? What fields are the most promising ones in this regard? It is important to note that both countries' leadership has demonstrated political will to advance cooperation and it is right time to push the bilateral partnership forward.

First of all, in order to improve cooperation in the sea, the legal status issue should be completely solved with comprehensive and binding agreement. This issue has been the key source of contentions in the Caspian Sea ever since the dissolution of the Soviet Union. Without such an agreement, there will always remain a risk of escalation of tensions in the Caspian Sea that could hamper the cooperation efforts. Recent intensification of bilateral consultations, and multilateral discussions among the littoral states on the legal status, gives us hopes that the issue will be solved in near future.

¹³⁴ *ibid*

¹³⁵ Oil and Gas Journal, Iran Yields To Russia In Talks Over Caspian Resources, <http://www.ogj.com/articles/print/volume-113/issue-2/general-interest/iran-yields-to-russia-in-talks-over-caspian-resources.html> (02 February 2015)

¹³⁶ The Caspian Sea Region, <http://www.tehranconvention.org/>

¹³⁷ Secretariat, <http://www.tehranconvention.org/spip.php?article6>

¹³⁸ Statement by Azerbaijani and Iranian presidents for the public, <http://president.az/articles/20764> (07 August 2016)

¹³⁹ Statement by Azerbaijani and Iranian presidents for the public, <http://president.az/articles/23006> (05 March 2017)

In the absence of an agreement on legal status of the Caspian Sea, coupled with the presence of disagreements over maritime borders, every country had to develop its own hard power capabilities which led to heavy armament in Caspian since the beginning of 2010s. With improvement of cooperation, and resolution of the dispute of the legal status, the littoral countries, including Iran and Azerbaijan should partner to contain the armament in the Caspian Sea which will surely make it a safer place for everyone. Safety, stability and predictability mean more room for cooperation.

Environmental security and ecology is another field that Azerbaijan and Iran can improve mutual cooperation. Though such cooperation will have much better impact if all the littoral states participate in, but bilateral consultations and partnership is also very important in order to develop common framework for all littoral states and protect the marine environment of the Sea.

Waters of the Caspian Sea can also be used for developing trade and transportation links between Azerbaijan and Iran. There is increasing amount of trade between the two countries as bilateral relations improve, and the officials of the two countries have already discussed the transportation of the oil via the sea for swap deals. Azerbaijan has completed the first phase of construction of the new state of the seaport at Alyat that is set to become biggest port of the sea after finishing the third phase. Iran also has developed port capacities in the Caspian Sea. Thus, with already existing infrastructure in place, and taking into account that sea transportation is the cheapest among the other options, Caspian Sea could become an important way for transportation of goods and passengers between the two countries.

Azerbaijan-Iran Relations in the spheres of culture and tourism

Masiagha Mohammadi¹⁴⁰ and Orkhan Bagirov¹⁴¹

Dynamics and potentials of cultural relations

Cultural ties between the Republic of Azerbaijan and Islamic Republic of Iran are particularly significant. This significance is obviously preconditioned by deep historical grounds and humanitarian linkages. Centuries of political, public, religious, scientific and literary ties between two countries have led to formation of common cultural heritage owned by both countries. This common heritage serves as a reliable foundation for cooperation not only in cultural sphere but also in different sectors in Azerbaijan and Iran.

It is not occasional that leaders of both countries, when talking about the inevitability of expansion of inter-state relations, they largely referred to cultural linkages that was mentioned above. For instance, during his official visit to Azerbaijan in November of 2015, Hassan Rouhani, President of the Islamic Republic of Iran made the following statement during his speech: "Peoples of Iran and Azerbaijan are one spirit in two bodies, who have common culture, beliefs, religion, faith and history. Hence, there is a foundation necessary to develop relations between two nations, and we should leverage this strong foundation for the benefit of two nations".¹⁴²

In his official visit to Tehran in March of this year, Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan highlighted achievements made between two countries: "Friendship and fraternity between Iran and Azerbaijan grow successfully and quickly. Our ties are based on ancient history, culture and common religion. Based on this strong foundation, we managed to build great cooperation".¹⁴³

140 Senior research fellow, Center for Strategic Studies under the Republic of President of Azerbaijan, mesih63@gmail.com

141 Research fellow, Center for Strategic Studies under the Republic of President of Azerbaijan, orkhan.bagirov@sam.gov.az

142 روابط دو ملت ایران و آذربایجان شایسته تحرک بیشتری است (Relations between the peoples of Iran and Azerbaijan deserve more dynamics)- <http://www.president.ir/fa/8241>

143 Press statements of Azerbaijani and Iranian presidents. 05 mart 2017. - <http://www.president.az/articles/23031>

It is worth to note that “strong foundation” (common cultural heritage) cited by both presidents had its impact on relations even during Soviet period when Azerbaijan has been deprived of pursuing independent foreign policy, and scientific and cultural representatives of Azerbaijan played pivotal role in Soviet-Iran relations. 40s and 60s of the past century was particularly remarkable from this perspective. Azerbaijani intellectuals, representatives of scientific, literature and arts sectors actively participated in the work of “Iran Society for Cultural relations with USSR” established in 1943. In May of 1945, delegation headed by Said Nafisi and Malikushuara Bahar, well-known representatives of Iranian culture visited Baku to become familiar with scientific and cultural achievements of Azerbaijan.¹⁴⁴

Azerbaijani – Iranian cultural and scientific-literary ties saw new advancement in late 1960s and first half of 1970s. During that period, guest performance tours of Rashid Behbudov, well-known Azerbaijani singer were particularly successful; Iranian audience cordially welcomed Azerbaijani music, and Rashid Behbudov included several Iranian songs into his repertoire. Furthermore, Rustam Aliyev, well-known Azerbaijani Orientalist scholar made several scientific trips to Iran, and published in Tehran the scholarly critical texts of eternal examples of Iranian literature – “Shahnameh” (“Book of King”) of Ferdowsi and “Bustan” of Saadi; these publications were highly appreciated by scientific-literary community of Iran. Meeting and friendship of Rustam Aliyev with famous poet Mahammad Huseyn Shahriyar helped to establish literary ties between Shahriyar and Azerbaijani poets (Mammad Rahim, Suleyman Rustam, Bakhtiyar Vahabzadeh, etc.), as well as wider popularization of Shahriyar in Azerbaijan. It is also worth to note the opening of Iranian Consulate General in Baku in 1968 as the proof of important status of Azerbaijan in Soviet-Iranian relationships.

Thus, even during the years when “iron curtain” existed, Azerbaijan’s cultural and scientific ties with Iran have not been broken, and these ties developed despite known obstacles. Following the declaration of independence, Azerbaijan started to expand and deepen these ties

144 J. M. Vekilov. The Republic of Azerbaijan and Iran: the 1940s (cultural relations). Baku, 1991, pp. 62-63

comprehensively. This, first of all, was a process close to the heart and soul of people living on both sides of the river of Araz. It is not occasional that Heydar Aliyev, national leader of Azerbaijani people referred to that process saying: “Many Azerbaijanis live in Iran. They are citizens of Iran, however, Azerbaijanis are citizens of independent Azerbaijan. The more our ties are developed, the more they are like to benefit our countries. These ties are established by people without us. Neither government, nor a state is involved in this process. People establish these ties themselves as there are centuries of ties between two nations”.¹⁴⁵

Given that the communities of both countries had strong wish to expand humanitarian and cultural ties, Armenian aggression and social-economic troubles faced by Azerbaijan during early years of independence could not cause any hurdle for this process. In order to see that these ties cover the most different spheres, it is enough to refer to several facts dated back to 1991-1993:

In March of 1991, group of politicians and businessmen, representatives of Television and Radio Broadcasting Company of Iran, as well as representatives of scientific and religious organizations visited Baku. They also attended Nowruz ceremonies.

In March and December of 1991, Azerbaijan book fair was held in Tehran and Iranian Book Fair in Baku. Some 3 thousands of books were demonstrated in the exhibitions. In May of the same year, book publishers of Azerbaijan attended the third and fourth book fairs in Tehran. As the result, an agreement on exchange of book fairs, publication and trade of books was signed. It has been envisaged to open book stores in Baku, Nakhichevan, Tehran and Tabriz cities.

In international festival of puppetry held in September of 1993, Azerbaijan was represented by the puppet theatre named after Abdulla Shaiq.¹⁴⁶

This period is characterized by fast growth of scientific relations. In 1991, Azerbaijani scholars attended congresses to mark anniversaries of Nizami Ganjavi and Khaju Kermani in Iran. In April of 1993, an

145 Mohsun Pakayin. Haydar Aliyev and his vision for friendship with Iran. Baku, 2014, p.86

146 Musa Gasimov, Mahir Abdullayev. The history of international relations (XX century, II volume) Baku, 1999, pp. 103-104

international symposium dedicated to Shahriyar was held in Baku with the participation of Iranian scholars.

Following June 1993, when Heydar Aliyev came to power in Azerbaijan for the second time, cultural ties, as well as relationships in other spheres were strengthened with the establishment of legal framework. Documents signed during the official visit of Akbar Hashimi Rafsanjani, then president of Iran had a particular importance. Among 14 documents signed during the visit, below are the following agreements related to cultural and scientific spheres:

Agreement on scientific cooperation between the Ministry of Culture of the Islamic Republic of Iran and Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan; Agreement on cooperation in science, culture, economy between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan (on Nakhichevan Autonomous Republic); Joint Protocol of Understanding on cultural, scientific and education spheres between the Republic of Azerbaijan and Islamic Republic of Iran; Memorandum on Cooperation in the fields of science, education and researches between the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of High Education and Culture of the Islamic Republic of Iran.¹⁴⁷

Existence of such normative-legal framework made cultural relations, as well as cooperation in spheres such as science and education more systematic.

In 1993, Iranian Cultural Center was opened in Baku. Little later, with the support of this Center, publication of Magazine "Nizami Ganjavi" and newspaper "Shahriyar" were launched in Baku in order to contribute to the development of cultural and scientific-literary ties between two countries. In addition, the Cultural Center organizes various events together with the scientific and cultural organizations, education facilities of Azerbaijan and supports institutions involved in research and education of Persian language and literature, while also supporting participation of the professionals from science, literature and arts sectors of Azerbaijan in appropriate events organized in Iran.

At the same time, the book store of "Al-Huda" international publishing house of Iran was opened in a building located in the center of Baku. This

147 Ibid, p. 106

publishing house was also involved in the translation, publication and sale of religious literature with high demand among Azerbaijani readers.

In 1990s, religious factors dominated in cultural ties with Iran, a country which viewed it as an element of soft power towards Azerbaijani public who were freed from atheist Soviet regime recently. It is not occasional that Culture and Islamic Relations Organization (*Sazman-e Farhang va Ertebatat-e Eslami*) played significant role in cultural relations with Azerbaijan during that period. In 1995, this organization sent 30 clerics to Azerbaijan to promote religious beliefs.¹⁴⁸ Iranian side builds entities dealing with religious education in Azerbaijan, while also offering opportunities for Azerbaijani youth to study religious schools and universities of Iran.

Azerbaijani government demonstrated empathic and tolerant approach to Muslim population of the country who were discovering religious knowledge and Islamic values upon the collapse of communist regime and to the role of Iranian clerics in this process. This position was clearly reflected in the statement of Heydar Aliyev in the meeting with delegation headed by Yahya Mahammadzade, governor of Eastern Azerbaijani Ostan of the Islamic Republic of Iran: "When I was in Nakhichevan, I invited clerics from Iran to visit Nakhichevan. At that time, we did not have enough religious professionals. Azerbaijan is a secular country and the religious is separated from state here. However, we did a lot in recent years to support the religion to reach the necessary status in the country".¹⁴⁹

These position clearly reflected the concerns of Azerbaijani state to raise awareness and religious beliefs of population while also openly exhibiting "red line" (secularism principle) established by Constitution. In fact this subtle and sensitive point has not been considered by certain groups in certain periods and did not just affect the cultural relations, but also had negative impact on entire bilateral ties. Along with the speeches on cultural expansion of the West in Azerbaijan, the aforementioned groups also voiced their views on imposition of so-called restrictions on religious people in the country. In February of 2016, on the eve of an official visit to the Islamic Republic of Iran, Azerbaijani President Ilham Aliyev, in his

148 96 - ص. ۱۲۸۹، بهار ۱۳۸۹، سال ششم، شماره اول، فصلنامه ژئوپلیتیک جنوبی. - جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی. - فصلنامه ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی. سال ششم، شماره اول، بهار ۱۳۸۹، ص. ۹۶. (Ilaha Kulayi. Islamic Republic of Iran and the Geopolitics of the South Caucasus. Journal of Geopolitics. 2010, Issue № 1, p. 96)

149 <http://lib.aliyev-heritage.org/az/6209921.html>

interview to Radio- Television Broadcasting Company of Iran, called this kind of news «gossips»: “Historically, Azerbaijan has never been home to any religious and national discrimination, and representatives of different ethnicities, confessions, religious movements coexisted under peaceful conditions with mutual understanding. The Constitution and legislation provide full guarantee for freedom of worship and religious belief, and no obstacles are created for free activity of religious people in their daily life. In Soviet period, the 17 mosques operated in Azerbaijan. During the independency years, number of mosques saw significant increase. At present, there are more than 2 thousands of mosques in Baku and other residential areas. The biggest mosque of the country – Heydar Mosque was built at the expense of public budget to serve the religious people”.¹⁵⁰

Following this statement, President of Azerbaijan announced 2017 the Year of Islamic Solidarity. Islamic Solidarity Games held in this year became the manifestation of the clear position of Azerbaijani state regarding this subject. It is noteworthy that Iranian athletes have also actively participated in the Islamic Solidarity Games, and various cultural programs have been organized by Iranian Cultural Center alongside with the Games.¹⁵¹

Agreement on “Principles of friendship and cooperation relations between the Republic of Azerbaijan and Islamic Republic of Iran” signed during the visit of Heydar Aliyev to Iran in May of 2002 had significant implications for the history of Azerbaijan-Iranian cultural relations. The following documents were signed during this visit: “Memorandum on cooperation in the field of education and research between the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and Ministry of Science, Researches and Technologies of the Islamic Republic of Iran”, “Memorandum on cultural cooperation between the Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Culture and Islamic Guidance of the Islamic Republic of Iran”. “The legal framework of cultural cooperation between Azerbaijan and Iran created plenty of opportunities to find and introduce new forms

¹⁵⁰ Interview of Ilham Aliyev to the Radio – TV Broadcasting Company of the Islamic Republic of Iran. - <http://www.president.az/articles/17843>

¹⁵¹ <http://baku.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=225&pageid=30159&newsview=677536>

and methods of cultural rapprochement between two countries”.¹⁵²

This visit caused the new stage in cultural relations between two countries covering different spectrums. Researches related to overall cultural ties and different spheres of thereof are the indicators of this new stage.¹⁵³

Isfahan cultural days in Azerbaijan in 2007 was an important event to show the nature of the new state in cultural relations. Within the culture days, fine art exhibition, music programs and cinema week related to Isfahan were organized in Baku.

During this stage, cinema, music, theatre and literature took significant place in cultural relations. Besides, significant steps were also taken towards expansion of cooperation in the field of science and education.

There is a great interest in globally well-known Iranian movies. Iranian film weeks held regularly in Baku caused empathy among Azerbaijani audience. Many movies produced by Iran have been dubbed and demonstrated in Azerbaijani cinemas and television channels.

Azerbaijani arts professionals attended traditional Fajr festival organized in Iran. For instance, Tofiq Bakikhanov, Azerbaijani composer attended this festival several times. Fragment of “Voices coming from the Orient”, which the composer wrote on the basis of Iranian folk music were sounded in the XX Fajr International Film Festival in 2005. Sonata № 6 composed by Tofiq Bakikhanov on a subject related to Iran was included into the curricula of both Azerbaijani and Iran music schools.¹⁵⁴

Besides, a play “Toplan” wrote by Azerbaijani writer Saida Hagverdiyeva for children was staged in the puppet theatre “Mika” in Tabriz. In recent years, significant works have been done to promote works of Azerbaijani writers in Iran and classic and modern literature of Iran in Azerbaijan. For example, poets of famous representative of modern Iranian poetry Sohrab Sepehri were translated by authors of this piece and published by the support of the Ministry of Culture and

¹⁵² Maral Manafova. The cultural relations of Azerbaijan with Eastern Asia countries. Baku, 2008, p. 10

¹⁵³ Gulnare Mammadzadeh. Development of Iran-Azerbaijan cultural relations. Baku, 2004; Tofiq Bakikhanov. Relations of Azerbaijani and Iranian musicians. Baku, 2006

¹⁵⁴ Kamala Alasgerova. Tofiq Bakikhanov's Iranian sonata #6. - <http://konservatoriya.az/?p=1581>

Tourism of the Republic of Azerbaijan.¹⁵⁵

Iranian universities and scientific centers expanded cooperation relations with Azerbaijani scientific and education facilities such as different institutes of the National Academy of Sciences, Baku State University, Khazar University, etc. During the visit of the rector of Tehran University, a Memorandum of Understanding on inter-university cooperation, exchange of professors and students, joint conferences and seminars was signed between BSU and Tehran University.¹⁵⁶

In general, cultural relations between Azerbaijan and Iran experienced significant development in recent years. Visit of Abuzar Ibrahim Turkman, chairman of Iranian Organization for Culture and Islamic Relations to Baku in 2014 and 2016 and his meetings with Azerbaijani officials made a significant contribution to this development. Iranian Organization for Culture and Islamic Relations and State Committee for Work with Religious Institutions of the Republic of Azerbaijan reached agreement on signing a protocol on religious cooperation. According to the Iranian official, this protocol will serve "further development of religious cooperation based on principles of mutual respect".¹⁵⁷

At present, a successful format of expanding cultural ties between two countries is the organization of Azerbaijani culture days in Iran and Iranian culture days in Azerbaijan. The last similar event was taken place in July 2017 when Azerbaijani culture days were held in Iran. During his visit to Iran, Abulfaz Garayev, Minister of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan stated that: "Culture days help people to know each other while also allowing for building contacts between them ... Today we need to increase cultural ties between Iran and Azerbaijan to the level that will be helpful for future generations".¹⁵⁸ Speaking about the Iranian culture days in Azerbaijan in 2018, the minister said that similar event could be held not only in Baku but also in Ganja, Gabala and other cities.

The current level of cultural ties between two countries is appreciated

155 Sohrab Sepehri. The footsteps of water (poetries and novel). Translated by and author of foreword Masiagha Mohammadi. Baku, 2010

156 http://bsu.edu.az/az/news/bdu_tehran_universiteti_il_analma_memorandumu_imzalayib

157 <http://scwra.gov.az/vnews/439>

158 <http://mct.gov.az/az/region-xeberleri/randa-azerbaycan-medeniyyeti-gunleri-baslayib>

but it does not mean that all potential opportunities are fully utilized. In order to further expand cultural ties, the following suggestions could be reviewed:

- Considering that there is an Iranian Culture Center in Baku, open Azerbaijan Culture Center in Tehran;
- Use modern techniques and methods of cultural diplomacy in relations;
- deepen relations in the field of press and prevent from spread in media of materials not serving the development of relations;
- Make scientific relations more systematic and targeted;
- Expand cooperation in international cultural organizations, organize joint activity to protect common cultural heritage;
- Attach greater attention to cooperation in the field of movies, music and literature;
- Promote direct relations and cooperation among non-governmental organizations and cultural institutions.

Cooperation in tourism

After the 1990, when Azerbaijan got its independence, new economic and political situation created huge opportunities for development of tourism. In the previous period, under the Soviet rule, Azerbaijan was not able to develop tourism relations with Iran independently. Cautious and isolationist foreign policy of the Soviet Union was a big barrier for development of tourism. Even though Azerbaijan got its independence in early 90s, economic and political turmoil that Azerbaijan was experiencing did not give a chance to develop tourism relations. Under the economic crisis, Azerbaijan was not able to develop its tourism infrastructure in order to attract foreign tourists. Another barrier on development of tourism was unfair war of Armenia against Azerbaijan which resulted in the occupation of the latter's territories. Since these territories still remain under the occupation of Armenia, but not Azerbaijan's sovereign control, Baku cannot diffuse its tourism space over these lands. In addition, Azerbaijan's historical sights and Islamic architectural heritage, which could have become major tourist attractions, were destroyed by

Armenian separatists therein. Along with the worsening economic crisis in Azerbaijan, the Karabakh war also created security concerns which also played important role in decreasing attractiveness of tourism sector. However, after 1993, Haydar Aliyev, when he came to power, ended the war with Armenia and began to develop economy and foreign relations. It was the beginning of a new era in the history of Azerbaijan when Azerbaijan became one of the countries that had fast growing economy in the world.

Stabilized economic and political situation in Azerbaijan after 1994 created opportunity for development of different sectors of economy. Tourism was also one of those sectors. Close historical and cultural ties of Azerbaijan and Iran made tourism relations more attractive. Especially cultural closeness of Azerbaijan population with the population living in the northern territories of Iran, which historically used to be part of Azerbaijan, played crucial role in development tourism relations. Desire of people of both countries to visit historical places where their ancestors used to live, which was prevented during the Soviet period, became possible. That is why the number of travelers in both direction increased substantially after the political and economic stability achieved.

If we analyze the turnover and flow of tourists in last 6 years, it is noticeable that big changes in the the level of dispatched tourists from Azerbaijan to Iran occurred after 2013. However, the level of received tourists from Iran was not stable in these six years. Even though the number of received tourists from Iran in 2011 and 2012 years was high in subsequent years substantial reduction was experienced. Therefore, in 2011 the number of received tourists from Iran reached highest level of 293 thousand persons (Table 1). However, after 2012, the number of received tourists from Iran began to decrease. After 2015, number of Iranian tourists increased again reaching 232.7 thousand persons next year. Not coincidentally, the reduction in received tourists from Iran took place between years when Western countries employed sanctions against Iran. During the sanctions period economic shrinkage also affected tourism. This general trend of reduction also affected tourism relations with Azerbaijan, decreasing the received tourists from Iran.

Table 1. Number of arrived and departed tourists¹⁵⁹ (thousand persons)

	Received tourists from Iran		Dispatched tourists to Iran	
	Number	Share in total %	Number	Share in total %
2011	293	18.76	373.3	16.2
2012	235.5	11.86	313.1	11
2013	127.2	6	379.3	11.47
2014	126.7	5.87	647.1	19.5
2015	149.6*	7.5	-	-
2016	232.7	11.4	728.6	20.3

**Number of total Iranian citizens who visited Azerbaijan*

Along with this trend it should be noted that since Azerbaijan did not join sanctions against Iran, the number of dispatched tourists to Iran did not decrease substantially. On the contrary, in 2014, compared to previous years it increased about two times.

The number of tourists arriving from Iran to Azerbaijan began to grow faster after 2014. This was due to the fact that Azerbaijan was experiencing economic downturn as a result of the fall in oil prices and the government provided great support for the development of tourism as it did to many other non-oil sectors. At the same time during the downturn the prices in Azerbaijan decreased, which has increased attractiveness of tourism sector like other sectors. At the same time, the elimination of sanctions against Iran from the beginning of 2016 and the reduction of pressure on the Iranian economy has had a positive impact on the number of tourists coming to Azerbaijan.

The factor influencing the stability of the number of dispatched tourists and the increase in recent years is the high level of medical tourism between Iran and Azerbaijan. After the 2014, economy of Azerbaijan began to face economic hardship and level of inflation increased making price of services higher. This trend also affected the price of medical services as well which also stimulated medical tourism in direction of Iran. This stimulation offset the negative impact of experienced economic hardness both in Iran and Azerbaijan, keeping the high level of dispatched tourists to Iran. Instability

¹⁵⁹ State Statistical Committee of Azerbaijan Republic. Tourism in Azerbaijan Statistical yearbook (publication), 2017. Pages 24-28

in the number of received tourists affected the spending of the Iranian citizens, as the tourists make up the substantial part of the Iranian citizens who visited Azerbaijan. Even though between 2013-2015 years the number of Iranian tourists in Azerbaijan decreased, the spending of Iranian citizens increased about 44.5% in 2014 (table 2), which implies that in that specific year the impact of tourists on the spending of Iranian citizens was not significant. In other years the volatility in number of Iranian tourists correlates with the spending of Iranian citizens. Especially in 2016, after the sanctions against Iran lifted, the spending of Iranian citizens in Azerbaijan increased substantially. Growth was about 65.3% or 3.76 million manats. It is also related to tourism policy of Azerbaijan. Reforms made for increasing attractiveness of Azerbaijan's tourism sector and measures taken for easing visa processes also supported this growth.

Table 2. Spending of Iran citizens in Azerbaijan (thousand manats)¹⁶⁰

	Amount paid to hotels and similar establishments for rooms	Amount paid by foreigners and stateless persons to hotels and similar establishments for other services	Total
2011	1983.8	174.1	2157,9
2012	1667.8	163.6	1831,4
2013	1909.9	158.7	2068,6
2014	2667.8	321.2	2989
2015	1997.6	175.4	2173
2016	5753.1	822.5	6575,6

Perspectives of development

Even though tourism relations between Iran and Azerbaijan are developing in recent years, there are still a lot of untapped opportunities that could be used to increase effectiveness of this development. Along with the measures which were taken for development of tourism relations, there are some perspectives in this direction that can be highlighted.

One of the perspectives in development of tourism relations is the formation of joint venture tourism companies which can serve to organize tourist tours in both directions. Companies of this kind can increase effectiveness of trips because of more information about tourist locations and about the interests of tourists. Joint venture tourism companies will increase effectiveness of finding advantageous tours and getting information about the country of visit. These companies also can specialize in different directions of tourism such as medical tourism and religious tourism. In a broader sense, these firms will increase added value in tourism sector of both countries.

Taking into account that tourism turnover between Iran and Azerbaijan increases, it is important to open up direct airplane flights from different cities of Iran in several directions to Azerbaijan. Currently, tourists traveling to Azerbaijan or Iran from regions have to come to big cities in order to take an airplane flight, which increases travel cost and time. In that sense, it is important to open up new airplane flights that will lower travel costs and hence boost tourism turnover.

One of the noticeable recent trends in the tourism relations of Iran and Azerbaijan is the increasing share of medical tourism. Especially, flow of medical tourism directed to Iran. It is partly related to increasing price of medical service in Azerbaijan. Taking into account this trend, it is important to implement easing measures for medical tourists. One of the measures can be cooperation of medical enterprises of both countries in order to easily transfer patients. Another measure can be application of discounts for medical tourists considering the importance of their visit. This can boost medical tourism turnover and development of medical sector.

Development of tourism relations between Azerbaijan and Iran necessitates development of human capital in tourism sector. Specialized stuff in this sector can help to increase effectiveness of tourism relations and become professional guide for tourists. In order to develop human capital in tourism, universities of Iran and Azerbaijan can carry out student exchange programs. These programs will help students to become more familiar with the tourism opportunities, by increasing their knowledge to become professional workers in tourism.

¹⁶⁰ State Statistical Committee of Azerbaijan Republic. Tourism in Azerbaijan Statistical yearbook (publication). 2017. Pages 53-54

همکاری آذربایجان و ایران: زمینه های اصلی و ظرفیت ها

(مجموعه مقالات)

سخنی چند در باره این کتاب

جمهوری آذربایجان و جمهوری اسلامی ایران دو کشور همسایه با میراث تاریخی و فرهنگی مشترک هستند. از زمان به دست آوردن استقلال، روابط با جمهوری اسلامی ایران همیشه یکی از اولویت های سیاست خارجی آذربایجان بوده است. البته، در تاریخ روابط دو کشور به واسطه رویکردهای مختلف فراز و نشیب ها، دورانیهای سردی و حتی تنش نیز مشاهده شده و عده ای عوامل تأثیر پایدار بر مناسبات دو جانبه داشته اند. تفاوت بین سیستم های سیاسی دو کشور، تمایز در خط مشی سیاست های خارجی آنها و موضوعاتی چون وضعیت حقوقی دریای خزر هر از گاهی مناسبات را به آزمایش کشیده اند. با این همه، سیاست واقع گرایانه با تکیه بر عقل سلیم در مناسبات دوجانبه همیشه برتری داشته و بطور کلی روابط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و انسانی فیما بین بر اساس منافع متقابل توسعه و گسترش یافته است. از این منظر، چهار سال اخیر به ویژه قابل توجه است. با روی کار آمدن دولت تدبیر و امید در ایران و بعد از سفر رسمی الهام علی اف رئیس جمهوری آذربایجان به تهران در آوریل سال ۲۰۱۴ میلادی، صفحه جدیدی در روابط دو کشور باز شده و دوستی و همکاری بین دو کشور در تمام رشته ها به سرعت توسعه پیدا کرده است.

در این کتاب که از طرف کارشناسان مرکز پژوهش های استراتژیک وابسته به نهاد ریاست جمهوری آذربایجان تهیه شده است، مسیرهای اصلی و ظرفیت های بالقوه همکاری بین جمهوری آذربایجان و جمهوری اسلامی ایران بخصوص در دوران پسا برجام بررسی شده است. همزمان با تجزیه و تحلیل وضعیت همکاری دوجانبه در زمینه های مختلف، پیشنهادات و توصیه های لازم برای گسترش و توسعه بیشتر آنها نیز ارائه شده است.

همکاری آذربایجان و ایران نه تنها از نظر روابط دوجانبه، بلکه از لحاظ امنیت و توسعه منطقه ای نیز حائز اهمیت است. ایران همراه با سایر قدرت های بزرگ منطقه ای چون روسیه و ترکیه، تأثیر جدی بر سیستم امنیتی قفقاز جنوبی دارد. به همین دلیل آذربایجان همکاری خود را با ایران نه تنها در قالب روابط جانبیه، همچنین در قالب های چندجانبه نیز گسترش می دهد. فرمت های آذربایجان- ایران- ترکیه و آذربایجان- ایران- روسیه نمونه های روشن اینگونه همکاری هستند. آذربایجان و ایران در چارچوب سازمان هایی مانند سازمان همکاری اسلامی و سازمان اگو نیز همکاری موفقیت آمیز دارند.

روابط اقتصادی و تجاری آذربایجان و ایران طی چند سال گذشته به سرعت در حال توسعه است. گردش مالی بین دو کشور افزایش یافته است، سرمایه گذاری های متقابل رو به رشد است، کارخانه های مشترک تاسیس شده اند. همکاری در زمینه حمل و نقل نتایج خوبی به بار آورده است. ایجاد دالان حمل و نقل شمال- جنوب نه تنها سطح روابط دوجانبه، بلکه همکاری منطقه ای را بطور قابل ملاحظه ای ارتقاء خواهد بخشید.

برای حل مسئله رژیم حقوقی دریای خزر که سال ها باعث اختلاف نظر بود، چشم انداز خوبی ایجاد گردیده و گام های مهمی برای تبدیل خزر به دریای صلح، همکاری و امنیت برداشته شده است. فرصت های شایان توجهی برای گسترش هر چه بیشتر همکاری در رشته های انرژی و نفت و گاز وجود دارد. روابط فرهنگی و انسانی در مناسبات دو کشور نقش مهمی ایفا می کنند و سال به سال گسترش می یابند. برگزاری روزهای فرهنگی جمهوری آذربایجان در ایران و روزهای فرهنگی ایران در آذربایجان نمونه درخشان این همکاری میباشد. در عین حال، روابط گردشگری در سالهای اخیر به سرعت در حال گسترش است و چون یکی از زمینه های مهم همکاری دو کشور تلقی میشود.

تمام این مسائل در مقالات این کتاب به دقت مورد بررسی قرار گرفته و برخی پیشنهادات برای تقویت همکاری آذربایجان و ایران در شرایط وجود اراده سیاسی رهبران دو کشور مطرح شده است.

نام های مقالات مندرج در این کتاب به قرار زیر است:

- وضعیت فعلی و چشم انداز روابط سیاسی آذربایجان و ایران (دکتر مسیح آقا محمدی)
- همکاری آذربایجان و ایران در زمینه امنیت منطقه ای (دکتر فرهاد محمد اف)
- همکاری آذربایجان و ایران در فرمت های سه جانبه و چند جانبه (دکتر جاوید ولی اف)
- روابط اقتصادی آذربایجان و ایران: واقعیت ها و ظرفیت ها (اورخان باقراف)
- همکاری در زمینه حمل و نقل و ترانزیت بین آذربایجان و ایران (ماهر همت اف)
- همکاری آذربایجان و ایران در رشته انرژی در دوران پسا تحریم (گلمیرا رضایوا)
- فرصت های همکاری برای آذربایجان و ایران در دریای خزر (آزاد غریب اف)
- روابط آذربایجان و ایران در زمینه فرهنگ و گردشگری (دکتر مسیح آقا محمدی، اورخان باقراف)

Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: əsas istiqamətlər və imkanlar

Redaktorlar:

Dr. Cavid Vəliyev və Dr. Məsiğa Məhəmməd

Azerbaijan-Iran cooperation: main directions and opportunities

Editors:

Dr. Cavid Valiyev and Dr. Masiyaga Mahammadi